

Muhammed Hamidullah'ın
***İslam Peygamberi* Eserinde Siyeri**
Çağımıza Aktarırken Kullandığı Metot ve Üslub

Şeyma ÖNEN FIRAT
Yüksek Lisans Tezi
Eskişehir, 2024

MUHAMMED HAMİDULLAH'IN
İSLAM PEYGAMBERİ ESERİNDE SİYERİ
ÇAĞIMIZA AKTARIRKEN KULLANDIĞI METOT VE
ÜSLUB

Şeyma ÖNEN FIRAT

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Şeyma ÖNEN

FIRAT

İmza

ÖZ

MUHAMMED HAMİDULLAH'IN İSLAM PEYGAMBERİ ESERİNDE SİYERİ ÇAĞIMIZA AKTARIRKEN KULLANDIĞI METOT VE ÜSLUB

ÖNEN FIRAT, Şeyma

Yüksek Lisans, 2024

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erşahin Ahmet AYHÜN

Muhammed Hamidullah Hz. Peygamber'in hayatını kendi döneminde benzeri olmayan bir bakış açısıyla yüzyıllardan beri mevcut olan malzemelerden, bilimsel metotlar kullanarak eşsiz bir biyografi ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in mücadelesini modern entelektüellerin görüş ve sorularına cevap verir nitelikte kaleme almıştır. Bu çalışmada Hamidullah'ın özelde *İslam Peygamberi* eseri ele alınarak diğer eserlerinde de Hz. Peygamber'in hayat mücadelesini modern çağın getirdiği yöntem ve tekniklerle günümüze nasıl taşıdığı ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in hayatını günümüz insanına aktarma ve anlatma çabası, siyere bakış açısı, tarihi aktarmada kullanmış olduğu yöntemler, siyer anlatımında yer verdiği modern kavram ve analizler, Hz. Peygamber'in hayatını anlatmada karanlık kalan birtakım kısımların nasıl gün yüzüne çıkarıldığına yer verilmiştir. Bunlara ek olarak Hz. Peygamber'in hayatını sosyolojik olarak inceleyerek o dönemdeki askerî, kültürel, siyasî, toplumsal vb. pek çok alanlar hakkında bilgiler verilmiştir. Hamidullah'ın klasik siyer âlimlerinden farklı olarak siyeri sunuş şekli çok farklıdır. Menkıbelerle dolu bir siyer anlatımını hoş görmeyerek Hz. Peygamber'in insanî yönü ve getirdiği evrensel mesaj ışığında bir siyer anlatımı sunmaktadır. Bu yönüyle *İslam Peygamberi* eseri, çağındaki ve öncesinde kaleme alınan siyer eserlerinden tamamen farklı bir yer tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi.

ABSTRACT

THE METHOD AND STYLE UTILIZED BY MUHAMMED HAMİDULLAH IN TRANSFERRING THE SİRA OF THE ISLAMİC PROPHET TO OUR ERA

ÖNEN FIRAT, Şeyma

Master's Degree, 2024

Department of Islamic History and Arts

Advisor: Dr. Assistant Professor Erşahin Ahmet AYHÜN

Muhammed Hamidullah has presented an unparalleled biography of Prophet Muhammad, utilizing scientific methods and a unique perspective on materials available for centuries. He has addressed the Prophet's struggle in a manner that resonates with modern intellectuals. This study specifically examines Hamidullah's approach to the biography of the Islamic Prophet, focusing on how he brought the Prophet's life struggle to the present day using the methods and techniques of the modern age. It discusses Hamidullah's efforts to convey and narrate the Prophet's life to contemporary audiences, his perspective on Sira, and the guidance he provided to young researchers in this field. The study also analyzes the methods and techniques used by Hamidullah in historical narration, the modern concepts and analyses incorporated into Sira, and how he illuminated certain obscure aspects of the Prophet's life, including the use of sketches and maps. Additionally, the study examines the Prophet's life sociologically, providing insights into various aspects such as military, cultural, political, and societal conditions of that era. Unlike classical Sira scholars, Hamidullah's presentation of Sira is markedly different. He eschews a narrative filled with anecdotes, instead focusing on the human aspect of the Prophet and the universal message he brought. In this regard, the work "Islam Prophet" holds a completely different place from Sira works written in his time and earlier periods.

Keywords: Sira, Muhammed Hamidullah, Islamic Prophet.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın nihayete ermesi sürecinde bana rehberlik eden bilgisinden ve tecrübesinden yararlandığım değerli öğretim görevlisi Dr. Öğr. Üyesi Erşahin Ahmet AYHÜN Hoca'ma, konu seçimi ve problem çözümlerimde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL Hoca'ma, katkılarından dolayı Prof. Dr. Mehmet TOPAL'a, çalışmanın nihayete ermesinde Arş. Gör. Sultan MUTLUEL'e şükranlarımı arz ederim. Ek olarak maddi ve manevi her zaman yanımda olan, eğitim konusunda desteklerini hep hissettiğim değerli babam İsmail ÖNEN'e ve annem Melek ÖNEN'e, her zaman yardımına koşan, beni gönülden destekleyen değerli eşim M.Fatih FIRAT'a ve henüz farkında olmasa da annesinden fedakarlık eden minik kızım A. Mehlika FIRAT'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	İİİ
ÖZ	İV
ABSTRACT.....	V
TEŞEKKÜR.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	4
MUHAMMED HAMİDULLAH'IN HAYATI, ESERLERİ, GÖRÜŞLERİ VE TARİH ANLAYIŞI.....	4
1.1. DOĞUMU, AİLESİ, TAHSİL HAYATI VE SON ZAMANLARI.....	4
1.2. ESERLERİ.....	10
1.2.1. Telif Eserleri	10
1.2.2. İslam Tarihi İle İlgili Eserleri	11
1.3. ESERLERİNİN TÜRKİYE'DE Kİ ETKİLERİ İLMİ YÖNÜ VE ELEŞTİRİLERİ	20
1.4. GÖRÜŞLERİ KİŞİLİĞİ VE KENDİSİ İLE İLGİLİ ANEKDOTLAR.....	23
1.5. HAMİDULLAH'IN ESERLERİNDE TARİH ANLAYIŞI VE SİYER YAKLAŞIMI.....	26
1.5.1. Hamidullah'a Göre Tarihin Kaynakları	27
1.5.1.1 Kuran ve Hadis.....	27
1.5.1.2. Kitab-ı Mukaddes.....	28
1.5.1.3. Şiir Kitabe Gazete ve Komşu Ülke Tarihleri	28
1.5.1.4. Şahsi Gözlem, Anıları ve Sosyal Tarih Bilinci Vermesi	29
1.5.1.5. Farklı Alanlarda Kaleme Alınmış Eserler ve Tarihçilerin Eserleri	30
1.5.2. Tarihi Olayları Değerlendirme Metodu	31
1.5.2.1. Kaynak Olarak Kur'an ve Sünneti Kullanması ve Tasviri Anlatıma Önem Vermesi.....	31
1.5.2.2. Bilimsel Yöntem ve Karşılaştırmalar Yapması.....	32
1.5.2.3. Metodolojisi ve Kavram Analizleri.....	33
1.5.2.4. Sorular Sorması ve Eleştirel Bakış Açısı	34
1.5.2.5. Saha Araştırmasına Yönelmesi ve Genç Araştırmacılara Yol Göstericiliği	35

1.5.2.6. Tarihi Anlamada Çağdaş Kavramlar Kullanması ve Etimolojik Tahliller Yapması	36
1.5.2.7. Devrin Sosyal Yapısına Dikkat Ederek Çalışmalar Yapması ve Titiz Çalışması	38
1.5.2.8. Neden-Sonuç İlişkisi Kurması ve Çok Boyutlu Değerlendirmelerde Bulunması	39
1.5.2.9. Tarihi Olayları Anlamada Farklı İlimlerden de Yararlanması ve Gerçekliğe Duyduğu Tutkuyla Çalışması.....	40
1.5.2.10. Müsteşriklerin İddialarına Karşı Cevaplar Vermesi ve Doğu Batı Çatışmasının Üstündeki Bakış Açısı	40
1.5.2.11. Tarihi Hadiselere Farklı Yorumlar Getirmesi ve Olayları Bütünsel Bakış Açısıyla Açıklaması.....	42
1.5.3. Siyere Metot ve Muhteva Açısından Katkıları	43
1.5.3.1. Siyerin Temellendirilmesi ve Siyer Yazımında Kaynak Çeşitliliği ...	43
1.5.3.2. Şahsi Gözlem Metodu ve Kronolojik Metottan Sistematiik Metoda Geçiş	43
1.5.3.3. Kronolojik Metottan Sistematiik Metoda Geçiş ve Hamidullah'ın Siyere Getirdiği Yeni Metot ve Bakış Açıları:	44
1.5.3.4. Mucize Merkezli Peygamberden İnsani Odaklı Dinî Öğreti Merkezli Peygamber Anlatımına Geçiş	45
2. BÖLÜM	47
İSLAM PEYGAMBERİ ADLI ESERİNDE SİYER ALGISI	47
2.1. PEYGAMBER TASAVVURU	47
2.1.1. Hz. Peygamber'in Takdiminde İnsani Boyutun ve Dinî Öğretinin Öne Çıkarılması.....	47
2.1.2. Peygamberin Adaletli Merhametli ve Model İnsan Olması	48
2.2. HAMİDULLAH'A GÖRE HZ. PEYGAMBERİN TASAVVURUNDA İNSAN	49
2.2.1. Manevi-Ruhi Hayat ve Maddi Güç Arasındaki İlişki	50
2.2.2. Vatandaşlık Yurtseverlik ve İnsanların Kardeşliği	51
2.2.3. Hz. Peygamber'in İnsanların Ruh Hallerini Önemseyip Bu Minvalde Örnekler Vermesi.....	52
2.3. MUHAMMED HAMİDULLAH'IN BAKIŞ AÇISIYLA HZ. PEYGAMBER'İN DİN ANLAYIŞI.....	52
2.3.1. Hamidullah'ın Din Anlayışında Tebliğin Yeri	54
2.3.2. Din Bilincinin Başlaması ve Manevi Hayat Kültürü	56
2.3.3. İslam'ın Tanımı, İslam Öğretisinin Bütünlüğü ve Evrenselliği	57
2.3.4. İslam'ın Müslüman Toplumu Uluslararası Camiaya Taşınması	59
2.4. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ DİNİ VE EĞİTİM HAYATI.....	59
2.4.1. Fen Bilimlerinde Meydana Gelen Gelişmeler	64
2.4.1.1. Kozmoloji (evren bilim) Astronomi Meteoroloji.....	64
2.4.1.2. Tıbbi Nebevi (Hz. Peygamber'in Tıp Anlayışı) Sağlık Teşkilatı.....	65
2.4.2. Ahlaki-Manevi ve Toplumsal Eğitim	67
2.5. ANLAYIŞ VE YÖNTEM.....	69

2.5.1 Estetik	70
2.5.2. Sanat-Spor.....	70
2.5.3. Rakş Sanatı Müzik ve Mimari	71
2.6. ASKERİ VE SAVAŞ HUKUKU.....	72
2.6.1. Askerî İstihkâm Askerî Teşkilat ve Postliminium.....	74
2.6.2. Hz. Peygamber'in Düşmana Karşı İzlemiş Olduğu Siyasetin Temel İlkeleri.....	76
2.6.2.1. İslam'ı Yayma Faaliyetleri.....	76
2.6.2.2. İnsanların Eşitliği ve Yeni Müslüman Olan Kimselerin Onurlarının Korunması	77
2.6.2.3. Teknik Gelişmeler ve Ekonomik Baskı	77
2.6.2.4. Ülke İçerisinde Dayanışma ve Barış Ortamının Sağlanması, Dürüstlük Adalet ve İnsan Kanına Olan Saygı.....	78
2.6.2.5. Toparlanma ve Yayılma ve Diplomatik Savaş.....	78
2.6.2.6. İstihbarat Servisi ve Düşman Arasına Ayrılık-Fitne Sokma.....	79
2.6.2.7. Düşmanın Dostlarıyla İttifak Yapılması ve Düşmanı Kendi Düşmanıyla Kuşatmak.....	79
2.7. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ TİCARİ SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI İLE İLGİLİ BİLGİLER	80
2.7.1. Hz. Peygamber'in Doğumunda Mekke'nin Dinî Yapısı Kâbe'nin Birçok Tanrılı Dinin Tapınağı Olması (Panteon).....	80
2.7.2. Mekke'de Devlet İçinde Devlet, Siyasal ve Toplumsal Düzen (Sosyal Sigorta Sistemi)	81
2.7.3. Şans Oyunları ve Alkollü İçkiler	85
2.7.4. Mekke'de Bakanlıklar ve Yönetim Şekli	85
2.7.5. Medine İslam Devletinin Oluşması ve Şehir Devletinin Temelleri (Belediye Teşkilatı)	86
2.8. İSLAMİ DÖNEMDE DEVLET ANLAYIŞI.....	87
2.8.1. Rejimin Niteliği ve Hükümet Anlayışı	89
2.8.2. Din ve Devlet İlişkisi (Maddi ve Manevinin Birleştirilmesi)	90
2.8.3. Toplumda Yenileşme Hareketi, Hükümet Yönetimi ve Danışma (İstişare)	92
2.8.4. Kanun Yapma Çalışmaları ve Kamu Görevlerinin Uygulanması	93
2.8.5. Diploması- Elçilerin Kabulü.....	96
2.8.6. Genel Uluslararası Hukukta İslam'ın Yeri ve Hukuksal Kavramların Gelişmesi	97
2.8.7. Adliye Teşkilatı.....	98
2.8.7.1. Hapishaneler -Mahkemeler –Hâkimler	99
2.8.8. Politika-Siyaset-Dış Politika.....	100
2.8.8.1. İmamlar Kureyştendir Sözü Irkçılık mı?.....	103
2.9. HAMİDULLAH'A GÖRE KADININ TOPLUMDAKİ KONUMU HAKKINDA YAPILAN REFORMLAR	103
2.9.1. Evliliğe Teşvikin Gerekliliği- Çok Eşliliğe Bakış Açısı (Poligam).....	105
2.10- HAMİDULLAH'IN KUR'AN İLİMLERİNE VE BİRTAKİM GÜNCEL KONULARA BAKIŞI.....	107
2.10.1. Hamidullah'a göre Kur'an'ın Bilim ve Sanatın Gelişmesine Katkısı ...	107
2.10.2. Tercüme İle Namaz Kılmak.....	108

2.10.3. Zekât, Cihat ve Oruç İbadetine Farklı Bir Bakış	109
2.10.4. Çağdaş İslam Düşüncesinde Hilafet ve Evrenselliği Gerçekleştirme Yolları (Evrensel Halifelik Kurumu).....	113
2.10.5. Miraç ve Mucizelere Bakış	115
2.10.6. Köleliğe Farklı Bir Bakış	118
SONUÇ	120
KAYNAKÇA	123

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: Aleyhisselam
çev.	: Çeviren
h.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
ibn	: bin/ibin
m.	: Miladi
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme, Tercüme eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Hazırlamış olduğum çalışmanın konusu, Muhammed Hamidullah'ın *İslam Peygamberi* eserinde, siyeri çağımıza aktarırken kullandığı metot ve üsluptur. Bu çalışmada *İslam Peygamberi* kitabı çalışmanın odak noktasını oluştururken Hamidullah'ın diğer kitaplarından da çokça yararlanıldı. Araştırma şu yönden kıymetli ki; Hamidullah, 20. yüzyılda dünyaya gelmiş, kendisini çocukluğundan beri ilme adanmış, yazdığı eserler -özellikle ilahiyat alanındaki eserleri- dikkat çekmiş çok yönlü bir âlimdir.

Özellikle *İslam Peygamberi* eserinde Hz. Peygamber'in mücadelesini henüz uygulanmamış yöntemler kullanarak günümüz insanının anlayışına sunması, onu diğer âlimlerden ayırmıştır. Kendisine sentezci bir âlim de diyebiliriz. Eserlerini Doğu ve Batı anlayışını bir araya getiren anlayışla kaleme almıştır.

İlk dönem kaynaklarını kullanırken bu bilgileri bilimsel yöntemler uygulayarak eserlerini ele almıştır. Kendisi de ancak bu şekilde Hz. Peygamber'in hayatının anlaşılabilceğini vurgulamıştır. Din ve bilimin ayrı sahalarda ilerleyen iki kavram olmadığını, aksine birbirini desteklediğini savunmuştur. Hz. Peygamber'in hayatını, klasik siyer kaynaklarının mucizevi Peygamber anlatımından kurtararak Hz. Peygamber'in insani yönü açısından örnekliği ve getirdiği evrensel mesaj üzerinden bir anlatım sunmaktadır. Bunları yaparken günümüz insanının anlayacağı şekilde sade bir üslup ve modern kavramlar kullanması da onu diğer âlimlerden ayıran özelliklerdendir.

Eserlerini yazarken özellikle şahsi gözlem metodunu kullanması dikkate şayandır. Bedir, Uhud, Hendek vd. mekânlardan birkaçına bizzat kendisi gidip, krokiler çıkarıp yerinde incelemelerde bulunması ve yapmış olduğu bu şahsi gözlem metodunu hiçbir araştırmaya değişmeyeceğini, kişinin kendi araştırmasının çok daha kıymetli olduğunu belirtmiştir.

Hamidullah namaz, oruç, zekât, hilafet vb. konuları açıklarken siyeri çok daha farklı bir açıdan görmemizi sağlamıştır. Yukarıda değinmiş olduğumuz tüm bu konular

neticesinde Hamidullah'ın eserlerinin incelenmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu çalışmayla başta *İslam Peygamberi* eseri olmak üzere, diğer eserlerinde de siyer anlatımında kullanmış olduğu yöntemlerin ve modern kavramların ortaya çıkarılmasını amaçladık.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hamidullah'ın hayatı, eserleri, Hamidullah'ın tarih anlayışı ve kaynaklarına değinilmiştir. İkinci bölümde ise *İslam Peygamberi* adlı eserdeki siyer anlayışına yer verilmiştir. Bu bölüm, *İslam Peygamberi* eserin daha çok ikinci cildi ile alakalıdır. Hz. Peygamber'in Peygamber tasavvuru, Hz. Peygamber'in tasavvurunda insan, dinî anlayış, İslam'ın tanımı ve evrenselliği; eğitim anlayışı, askerî hukuk ve savaş hukuku; Hz. Peygamber dönemi ticarî, sosyal ve kültürel yapı ile ilgili bilgiler; İslamî dönemde devlet anlayışı, politika, siyaset, kadının toplumdaki konumu hakkında yapılan reformlardan oluşmaktadır. Sonuç bölümünde ise değinilen konular hakkında yorum ve değerlendirmeler yer alır.

Hamidullah, ilahiyat alanında dinî yayıncılık, muhteva, usul ve akademik araştırmalar konusunda büyük gelişmelere vesile olan pek çok eser kaleme almıştır. Bu eserleri arasında en etkili olanı, *İslam Peygamberi* eseridir. Hamidullah, klasik siyer âlimlerinin aksine Hz. Peygamber'in hayatını modern bakış açısıyla ele almıştır. Kendi dönemine kadar hiçbir âlimin uygulamadığı bilimsel metotları uygulamış, ortaya koymuş olduğu özgün çalışmaların özelliklerini araştırıp ortaya çıkarmanın gerekliliği hâsıl olmuştur.

Bu çalışma, böyle bir ihtiyacı karşılamak üzerine kaleme alınmıştır. Çalışmada ilk olarak Hamidullah'ın hayatı, eserleri, ilmî yönü; tarihî olayları değerlendirmede kullandığı metotları ele alınmış, sonrasında *İslam Peygamberi* eseri odağa alınarak Hamidullah'ın siyer anlayışına yer verilmiştir.

Araştırma Metot ve Literatür

Çalışmamızın konusu gereği kaynaklar, Muhammed Hamidullah'ın *İslam Peygamberi* eseri başta olmak üzere diğer eserleri, mülakatları, kendisinin yazmış olduğu makaleler, hakkında kaleme alınan eserler, kendisinin dergilerde düzenli olarak yazdığı köşe yazılarından oluşmaktadır. Vefatından sonraki zamanlarda düzenlenen sempozyumlar ve kendisiyle ilgili yazılan tezlerden yararlanılmıştır. İslam ülkeleri arasında eserleri en fazla Türkiye'de Türkçe olarak yayınlanmıştır. Titiz bir çalışmayla

yirmi yıllık bir süreçte kaleme alınan *İslam Peygamberi* eserinin Türkçe baskısı, Fransızca ve Arapça dillerindeki baskılarından çok daha geniştir.

İçerik Analiz Yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemde Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* ve Siyer anahtar kelimeleri kullanılarak konuyla ilgili tüm kaynaklar incelenmiştir.

‘Karma Araştırma Yöntemi’yle birincil ve ikincil araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Hamidullah’ın bizzat kendisinin kaleme aldığı çalışmaların yanı sıra onun hakkında araştırmacıların yapmış olduğu tüm verilerden yararlanmaya çalışılmıştır. Devamında dökümantasyon yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Hamidullah’ın kaleme aldığı eserlerden yola çıkılarak siyeri modern yöntem ve tekniklerle nasıl anlattığı, bu çerçevede hangi kavram ve bakış açıları yakaladığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ek olarak *TDV İslam Ansiklopedisi’nde* bulunan Hamidullah ile ilgili makaleler incelenmiştir. Veriler toplanıp tasnif edilip doğruluk ve güvenilirlik bakımından araştırılmıştır. Devamında çalışmanın içerisindeki konu başlıkları belirlenip uygun örnek ve veriler, başlıklar altında toplanmıştır. Çalışmada genel olarak tahlilî ve deskriptif bir metot kullanılmıştır.

Hamidullah ile ilgili akademik olarak yapılan çalışmaların büyük bir bölümü, İslam tarihine dairdir. Çalışmada Canan Kambur’un "Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği" isimli yüksek lisans tezi, Salih Tuğ’un "Profesör Doktor Muhammed Hamidullah" *Marife Dergisi’nde* kaleme aldığı yazısı, Siyer Yayınları’ndan çıkan ve içerisinde pek çok makalenin yer aldığı "*Muhammed Hamidullah’ın ‘İslam Peygamberi’ Eserinin Siyer İlmine Katkıları*" eseri önemli kaynaklar arasındadır. Eserleri ile ilgili bilgilerden İsmail Kara’nın "Dini Düşünce Tarihimiz Açısından Hamidullah’ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye’ye İntikali ve Tesirleri" adlı Bursa İl Müftülüğü tarafından yapılan "Muhammed Hamidullah Sempozyumu" da önemli kaynaklar arasındadır. Abdulkadir Macit tarafından kaleme alınan "Muhammed Hamidullah Modern Bir Müslüman Âlimin İlmi Portresi", Ramazan Altınay "Örnek Bir Çağdaş İslam Bilimleri Araştırmacısı Muhammed Hamidullah" yazısı ve Hamidullah’ın kaleme aldığı diğer eserleri önemli kaynaklar arasındadır.

1. BÖLÜM

MUHAMMED HAMİDULLAH'IN HAYATI, ESERLERİ, GÖRÜŞLERİ VE TARİH ANLAYIŞI

1.1. DOĞUMU, AİLESİ, TAHSİL HAYATI VE SON ZAMANLARI

19 Ocak 1908 (Hicri 16 Muharrem 1326) tarihinde, Hindistan'ın Haydarâbâd (Deccan) şehrinde dünyaya gelen Muhammed Hamidullah'ın soyu, Arap mutasavvıf ve müfessir Mahdûm Mehâimî'ye dayanmaktadır. Hamidullah'ın ailesi, sağlam bir ilim ve kültür geleneğine sahiptir. Bu ailenin içerisinde hukukçular, ilim adamları, sûfîler, yazarlar ve edipler yer almaktadır.¹ Büyük dedelerinden olan Mehâimî'nin hayatı hakkında yapılan çalışmalara bakılarak Hamidullah'ın soyunun Kureys'e kadar dayandığı bilinmektedir.²

Alaaddin Ali b. Ahmed Mehâimî (776-835/1374-1432), meşhur tefsirlerden *Tebşiru'r-Rahman bi-Tesiri'l-Mennan* eserinin yazarıdır. Kendisi Hamidullah'ın büyük atalarındandır. Muhammed Gavsî (ö.238/1822) ise onun büyük dedesidir. Kendisi İslami ilimler ve Arapçada büyük bir âlimdir. Muhammed Gavsî'nin en önemli eseri, *Nehru'l-Mercan fî Resm Nazmu'l-Kur'an*'dır. Bu eser 7 ciltten meydana gelen Kur'an-ı Kerim tefsiridir.³

Sekiz kardeşlerdir ve en küçüğü Hamidullahtır.⁴ Babası Haydarâbâd Nizamlığı baş müftülerinden Ebu Muhammed Halilullah, annesi ise Sultan Beğâm'dır. Atalarının soyu asırlar önce Arabistan'dan Hindistan'a göç edip buraya yerleşen sahâbilerin soyundan gelmektedir. İlme kendisini adayan ataları arasında sûfî âlim Alaaddin Ali b. Ahmed el-Muhaymî ve Habibullah Bicapuri bulunmaktadır. Muhammed Ğavs Şerefu'l-Mülk (ö.1238/1822) büyük dedesidir. İslami ilimler ve Arapçada otuzun

¹ İbrahim Hamarat, *Çağdaş İslam Âlimi Muhammed Hamidullah ve Fıkhi Görüşleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 11.

² Kamil Yaşaroğlu, *Muhammed Hamidullah* (Köln: Plural Publications GmbH, 2018), 8.

³ Abdulkadir Macit, *Muhammed Hamidullah Modern bir Müslüman Âlimin İlmi Portresi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 21.

⁴ Sevim Uluhan, "20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV* (Mayıs 2015), 70.

üzerinde eser kaleme almıştır. Hamidullah'ın babası Madras'tan gelip Haydarâbâd'a yerleşmiştir. Haydarâbâd Nizamı, Devlet Gelirleri Genel Müdürlüğüne atanmıştır. Haydarâbâd Müftülüğünü yürütmüş ve Müslümanlar zekât konusunda vekâletlerini kendisine vermiştir. Kendisi de muhtaç kişileri bulur ve dağıtırdı. Böylece zekât fonundan faizsiz kredi vererek ilk defa Haydarâbâd'da faizsiz finans kurumu meydana getirmiş, başkanlığını da kendisi yürütmüştür.⁵

İslami alanlarda pek çok bilgin yetiştiren ailesi, binlerce el yazması kitaba sahip olmuş, bu kitapları kendi kütüphanelerinde muhafaza etmişlerdir. Bu yönüyle örnek oluşturan bir ailedir.⁶

Tahsil hayatı ise kendisi İslami olarak ilk bilgilerini ailesinden özellikle de annesinden almıştır. Annesi sahabe menkıbelerini, Hz. Peygamber'in hayatını siyerde bulunan olayları özel bir anlatım üslubu ile yaşına uygun olabilecek şekilde anlatarak Hamidullah'ın siyer ilmini sevmesine katkı sağlamıştır.⁷ Bu bilgileri, bir çocuğun mantığına uyarlayarak zihninde yer etmesini sağlamıştır.⁸ Dolayısıyla annesinin, kendisini İslam tarihi araştırmacısı olması için yönlendiren ilk kişi ve aynı zamanda tarih öğretmenleri içerisinde ilk sırada olduğu söylenebilir. Özellikle cuma akşamları aile fertleri ile birlikte ahlak ve din üzerine yaptıkları sohbetlerin, Hamidullah'ın ahlakının ve kişiliğinin oluşumunda önemli bir etki oluşturduğu söylenebilir.⁹ Annesi, babası, ablaları Ümmü Aziz ve Ümmü Samed'in, Hamidullah'ın Farsça Arapça ve Urduca öğrenmesinde ve usul-u dine ait konuları öğrenmesinde büyük gayretleri söz konusudur.¹⁰

1913 yılına gelindiğinde babası onu ortaokul-lise ayarında olan Haydarâbâd Doğu Dârülulûmu'na göndermiştir.¹¹ Böylece ilkokul, ortaokul ve lise tahsilini Haydarâbâd'da (Deccan) tamamlamış,¹² 1923'te ise Matric (Matriculation. Lisans

⁵ Canan Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği* (Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 6-7.

⁶ Ramazan Altınay, "Örnek Bir Çağdaş İslam Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamidullah", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2000), 264.

⁷ Mehmet Selim Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 5-6.

⁸ Salih Tuğ, "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah", *Marife Dergisi* (Bahar 2003), 9.

⁹ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 7.

¹⁰ Uluhan, "20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı", 71.

¹¹ Yunus Ballı, "Muhammed Hamidullah'ın Disiplinlerarası Yaklaşımının Yazım Tarzına Tesiri", 7. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II* (Mayıs 2018), 242.

¹² Tuğ, "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah", 9.

dengi) imtihanını vermiştir.¹³ Osmaniye Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tahsiline devam ederken¹⁴ lisans derslerinin yanında modern devletler umumi hukuku ile de yakından ilgilenmiş; bölümün dekanı olan Prof. Dr. Hüseyin Ali Mirza'nın kendisini teşvik etmesi üzerine siyerin ve devletler umumî hukukunun muadil konuları olduğu üzerine bir makale yazmıştır.¹⁵

Master tezi “İslam Devletler Umumî Hukuku” üzerineydi. Otuzlu yıllarda tezine malzeme sağlamak amacıyla Medine, Mekke, San'â, Kudüs, Kahire, Şam ve İstanbul'daki kütüphanelerde araştırmalar yaptı.¹⁶ Burayı bitirdiğinde ise ana dili Urduca'nın yanında Sanskritçe, Farsça, Fransızca ve Arapçayı iyi derecede öğrenmiştir.¹⁷ Camia Nizamiye'de eğitimini tamamlayıp “Mevlevî Kâmil” unvanına sahip oldu. Hanefî âlimleri eserlerinin neşri için kurulan Meclisü İhyâi'l-Maârifî'n-Nu'mâniyye'ye 1929 yılında katılmıştır.¹⁸ Bu kuruluş aynı zamanda söz konusu eserleri toplayıp bu alandaki çalışmaları desteklemek amacı taşımış ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki kütüphanelerden Hanefilikle ilgili eserleri bulup neşretmiştir.¹⁹

Hamidullah öğrencilik zamanlarında izcilik ve sporla ilgilenmiştir. Araştırma döneminde ise savaş yerleri ile ilgili harita ve kroki çıkartırken izcilik eğitiminin faydasını görmüştür.²⁰ Hüseyin Ali Mirza'nın kendisine verdiği destekle birlikte burslarla Almanya'nın Bonn şehrinde bulunan Rheinische Friedrich-Wilhems Üniversitesinde öğrenim görmüştür. İslam devletler umumi hukukunda doktora öğrenimine başlayıp 1933 yılında "İslam Devletler Hukukunda Tarafsızlık" (Die Neutralität im islamischen Völkerrecht) konulu tezini yazmıştır. Eğitimiyle beraber aynı üniversitede Urduca ve Arapça dersleri de vermiştir. Devamında *Islamic Culture* adlı derginin Avrupa muhabirliğini de yapmıştır.²¹

¹³Abdulhamit Birişik, “Muhammed Hamidullah'ın Yetiştği ve Oluşumuna Katkıda Bulunduğu Kurumlar”, *Bursa İl Müftülüğü UÜ İlahiyat Fakültesi Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah Sempozyumu* (Kasım 2005), 54.

¹⁴Yusuf Ziya Kavakçı, “Muhammed Hamidullah: Zamanımızın Dünya Çapındaki Dev İslam Âlimi”, çev. Yusuf S. Müftüoğlu, *Yedi İklim*, 157(Nisan 2003), 22.

¹⁵Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 8.

¹⁶Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 6.

¹⁷Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 8.

¹⁸Salih Tuğ, M. Kâmil Yaşaroğlu, "Muhammed Hamidullah", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-hamidullah> (02.07.2022).

¹⁹Merve Yücetürk, "Muhammed Hamidullah'ın Tarihe Bakışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilimdalı Lisans Semineri* (2017), 6.

²⁰Birişik, “Muhammed Hamidullah'ın Yetiştği ve Oluşumuna Katkıda Bulunduğu Kurumlar”, 55.

²¹M. Kamil Yaşaroğlu, “Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri”, *Bursa İl Müftülüğü Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah Sempozyumu* (Kasım 2005), 42-43.

1916'da Seyyid Süleyman Nedvi'nin ve Şibli Nu'mani'nin özel gayretleri neticesinde kurulan Darü'l-Musannifin Şibli Akademi'nin yayımladığı *Mearif Dergisine* 1931-1994 seneleri arasında 80'i aşkın yazı sunarak pek çok katkıda bulunmuştur.²²

1935 yılında ise Paris'te bulunan Sorbonne Üniversitesinden "İslâmî Diploması Dönemi Hz. Muhammed ve Ortodoks Halifeleri" başlıklı ikinci doktora tezini yazmıştır. Bu tezi 1941 yılında Şam'da, Peygamber ve Halifelik Dönemi Siyasi Belgeleri başlığıyla Arapça olarak yayımlanan en ünlü kitap olmuştur. 1936 yılında tekrar Haydarâbâd'a dönmüş ve Osmaniye Üniversitesinde Uluslararası İslâm Hukuku dalında öğretim görevlisi olmuştur.²³

Kullandığı Batılı kaynaklar ve çalıştığı akademik muhitler sayesinde Fransız, Alman ve İngiliz ilim adamlarının görüş ve tezlerini yakından görmüş, bilimsel olarak analiz ve sentezlerde başarı yakalamış ve bu ilim adamlarının metot ve tekniklerini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. II. Dünya Savaşı'nın ardından ülkesinde 1947 yılına kadar Siyer ve Devletler Hukuku alanında profesör olarak görev yapmıştır.²⁴ Hamidullah Medine şehrinde Mescidü'n-Nebi'de kıraat âlimi olan Hasan b. İbrahim eş-Şair'in huzurunda Kur'an'ı baştan sona olmak üzere kıraat etmiştir. 23 Ocak 1947 tarihinde ise bu kıraatı onaylayan ve kendisinin rivayet yetkisi olduğunu belirten icazetname almıştır.²⁵ Kısa süreli bir ilmî araştırma niyetiyle 1947 tarihinde Paris'e gitmiş, aynı yıl Hindistan devletinin silahlı güçleri Haydarâbâd Nizamlığı'nı işgal etmiştir.²⁶ Bunun üzerine Hamidullah Müslüman idareye sahip olan Haydarâbâd Nizamlığı'nın bağımsızlığına son verilmesi, istila ve işgal hareketlerini protesto etmek amacıyla siyasi yazılar yazmıştır. Fransa'da yayımlanan bu yazılar, Hamidullah'ın akademik pek çok çalışmasının devam ettiği ve doğup büyüdüğü Haydarâbâd/Deccan'a asla dönememe ve Hindistan hükümetinin pasaportuna el koymasıyla sonuçlanmıştır. Kendisi Paris'e Haymatlos (vatansız) statüsü ile yerleşmek zorunda kalmıştır.²⁷ Pakistan İslami Eğitim Komisyonuna 1949 yılında katılmıştır. Kendisi anayasal konular ile ilgili tavsiyelerini sunmuştur.²⁸

²² Birişik, "Muhammed Hamidullah'ın Yetiştirdiği ve Oluşumuna Katkıda Bulunduğu Kurumlar", 56.

²³ Abdelkader Chachi, "Muhammed Hamidullah", İslam İktisadi Düşünce Tarihi 2/59 (2021), 962-963.

²⁴ Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 6.

²⁵ Yaşaroğlu, "Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri", 46.

²⁶ Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 6.

²⁷ Tuğ, "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah", 10.

²⁸ Macit, *Muhammed Hamidullah Modern bir Müslüman Âlimin İlmi Portresi*, 25.

Fransız Bilimsel Araştırmalar Merkezinde (CNRS: Centre National des Recherches Scientifiques) 1954-1978 seneleri arasında araştırmacı olarak çalışmıştır. Bunun yanında başta Pakistan, Mısır, Fransa ve Türkiye olmak üzere pek çok ülkede konferanslar ve dersler vermiştir. CNRS üyesi olmadan önceki zamana kadar Paris’te zor günler yaşamıştır. Bu sıkıntılı döneminde Farsça, Arapça vb. dillerde dersler vererek geçimini sağlamıştır.²⁹ Fakat yaşadığı zor zamanlar onu hiçbir zaman yıldırmmamış, ilmî faaliyetlerinden uzak tutmamıştır. Bu olaylar farklı alanlarda kendisini geliştirmesi, hedeflerini gerçekleştirmesi için adeta milat olmuştur. Dolayısıyla 1948’den sonraki Hamidullah önceki haline nazaran çok daha aktif, aynı zamanda organize ve çok sessizdir. Ülkesinin bağımsızlığı adına verdiği mücadele, kendisini dünyanın tüm sorunlarını omuzlayan bir kişi haline getirmiştir.³⁰

İslam Kültür Merkezinin de kurulmasına destek olarak uzun bir süre *France-Islam Dergisi’ni* yayınlamıştır. Ek olarak Avrupa Müslümanları Dostluk Derneğinin (Amicales des Musulmans en Europe) faaliyetlerine iştirak etmiş, haftalık konuşmalarını da Fransa Müslüman Öğrenciler Derneğinde (l’ Association des Etudiants Islamiques en France) yapmıştır. 1950li senelerde Cenevre’de Avrupa’da İslam’ı tebliğ etmek için İslam Merkezi (Centre Islamique de Geneve) adıyla bir yayın kurumu ve araştırmanın oluşmasına katkı sağlamıştır.³¹

1932 yılında İstanbul’a gelmiştir. 1951 yılında ikinci gelişinde İslam hukukunun kaynakları ile ilgili tebliğ sunmuştur. İstanbul Üniversitesinde faaliyet göstermesi için Zeki Velidi Togan’la birlikte İslam Tetkikleri Enstitüsünü kurmuşlardır ve kendisi bir süre bu kurumun yöneticisi olmuştur. Düzenli olarak da 1953 yılından itibaren Türkiye’de konferanslar vermiştir. Sonraki zamanlar Sorbonne Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesine dönüşümlü olarak gidip dersler vermiştir. Türkiye’de yirmi yıldan fazla kalmıştır.³² 1974-75 ve 1976-77 yıllarında Hamidullah, birer dönem olmak üzere sözleşmeli profesör unvanıyla Erzurum Atatürk Üniversitesinde konferanslar ve seminerler vermiştir. Onun derslerinden etkilenip kendilerine yol belirleyip yetişen pek çok ilim adamı vardır. Salih Tuğ, Emrullah Yüksel, İhsan Süreyya Sırma, Yusuf Ziya Kavakçı, Ahmet Suphi Furat, Mehmet Akif Aydın, Fuat

²⁹ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 17.

³⁰ Uluhan, “20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı”, 72.

³¹ Yaşaroğlu, “Muhammed Hamidullah’ın Hayatı ve Eserleri”, 44.

³² Ali Şafak, “Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (1908-2002) Hayatı, Eserleri, Hakkında Söylenenler ve Bazı Konulardaki Görüşleri”, *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi* 6(2005), 636.

Sezgin, Mehmet Said Hatipoğlu, İbrahim Canan, Bekir Topaloğlu, Suat Yıldırım gibi ilim adamları sadece Türkiye’de olanlardır.³³ Hamidullah ömrünü, medeniyet havzaları arasında ilmî çalışmalar maksadıyla hicret ederek geçirmiştir.³⁴

Hamidullah 1992 senesinin ocak ayında fenalaşarak Paris Camii’nde bayılmıştır. Hemen hastaneye kaldırılmış ve teşhis olarak vücut ısısının aşırı düşmesi anlamına gelen “Hipotermia” konulmuştur. Yoğun bakıma alınmış ve Amerika’da ikamet eden yeğeni Sadida Hanım çağırılmıştır.³⁵ Alzheimer hastalığına yakalandığı öğrenilmiştir.³⁶ 1948 tarihinden hastalandığı yıl olan 1996 ya kadar ömrünü Fransa’da geçirmiş, hastalığı artınca Sadida Atallah tarafından iyileştirmek maksadıyla ABD’deki Pennsylvania eyaletine götürülmüştür.³⁷ Sonraları Florida eyaletinin Jacksonville şehrinde bulunan akrabalarının yanında kalmıştır. Ömrünün son zamanlarında ise işitme duyusunu kaybetmiş, konuşma güçlüğü çekmiştir. Fakat şuurunu hiçbir zaman kaybetmemiştir. Yeğeni Sadida Hanım, Hamidullah’ın ölümünden sonra eserlerinin bir araya toplanması ve tanıtılması amacıyla yapılan çalışmalarda destek vermiştir.³⁸

Hamidullah, 18 Aralık 2002 tarihinde yeğeninin evinde vefat etmiştir. Yusuf Ziya Kavakçı kendisinin cenaze namazını kıldırmıştır. Sonrasında Müslüman kabristanı olan Jacksonville’de bulunan (Muslim Garden of Chapel Hills Memorial Gardens) defnedilmiştir.³⁹ Vefatının sadece bir buçuk ay öncesinde, son zamanlarında kendisini görme fırsatına erişen İhsan Süreyya Sırma bize Hamidullah’ın son haliyle ilgili şunları iletmiştir:

“...gördüm ama durumu içler acısıydı... O muttaki âlim ne hallere düşmüştü... ‘Ya bizim gibilerin hali ne olacak?’ diye hem ona bakıyor, hem de kendi kendime üzüliyordum... Konuşamayan hocam da beni süzüyordu... Beni tanıdı mı tanımadı mı bilmiyorum ama gözleriyle sanki bana ‘İşte böyle evladım... Hayat ve dünya dediğin şey, insanı bu hallere sokuyor... Kendine acı, amellerini düzelt ve Allah’tan başkasına ram olma!...’ şeklinde bir şeyler söylemek istiyordu...”⁴⁰

Prof. Dr. Mustafa Kara’nın onun için yazdığı bir şiir.

³³ Ayday, *Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları*, 7-8.

³⁴ Macit, *Muhammed Hamidullah Modern bir Müslüman Âlimin İlmi Portresi*, 25.

³⁵ Uluhan, “20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı”, 74.

³⁶ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 18.

³⁷ Macit, *Muhammed Hamidullah Modern bir Müslüman Âlimin İlmi Portresi*, 25.

³⁸ Hamarat, *Çağdaş İslam Âlimi Muhammed Hamidullah ve Fıkhi Görüşleri*, 17.

³⁹ Yaşaroğlu, “Muhammed Hamidullah’ın Hayatı ve Eserleri”, 45.

⁴⁰ İhsan Süreyya Sırma, “O Sünneti Yaşayan Bir Müslümandı”, *Yedi İklim*, 157(Nisan 2003), 32.

“Vefatı için tarih düşürme: Prof. Dr. Mustafa Kara

Müslüman âleminin şerefi Hamîdullah

Kâmil bir temsilcimiz Elhamdülillah

Bir ney çıkıp söylesin tarihle evsâfını

Âlim, Ârif ve Fâzıl ruhuna rahmetullah (1423 h.)

Allahım razı olsun

Mezarın nurla dolsun

Mekânın Cennet olsun

Muhammed Hamîdullah (17.12.2002)”⁴¹

1.2. ESERLERİ

1.2.1. Telif Eserleri

Quran in Every Longuage: Tüm Kur’an tercümelerinin bibliyografik bir listesidir. Fatiha suresinin pek çok dillerdeki çevirilerini içerir.⁴²

Mecmu’alü’l-vesa’iki’s-siyasiyyeli’l-‘ahdi’n-nebevive’l-hilafeü’r-raşid: Doktorasının malzemelerini içeren İdari ve siyasi belgelerin neşridir.⁴³

The Muslim Conduct of State: İslam devletler hukukuna dairdir. 1941-1942 senelerinde *İslamic Culture Dergisi*’nde ilk defa yayımlanmıştır. *İslamic World Interstate Relations* ismiyle de yayımlanmıştır. Hamdi Aktaş ve Kemal Kuşçu *İslam’da Devlet İdaresi* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.⁴⁴ Hamidullah’ın Boon Üniversitesinde yapmış olduğu doktora tezide bulunmaktadır.⁴⁵

The Battlefields of the Prophet Muhammad: 1952-1953 yıllarında *The İslamic Review* dergisinde neşredilmiştir. *Hız. Peygamber’in Savaşları ve Savaş Meydanları* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁶

⁴¹ Ayday, *Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları*, 8.

⁴² Salih Tuğ – M.Kamil Yaşaroğlu “[M.hamidullah] Eserleri”, *Muhammed Hamidullah’ın “İslam Peygamberi” Eserinin Siyer İlmîne Katkıları*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 16.

⁴³ Yaşaroğlu, “Muhammed Hamidullah”, 22.

⁴⁴ Tuğ- Yaşaroğlu, “Eserleri”, 16-17.

⁴⁵ Yaşaroğlu, “Muhammed Hamidullah”, 23.

⁴⁶ Yaşaroğlu, “Muhammed Hamidullah’ın Hayatı ve Eserleri”, 47.

Le Saint Coran: İlk baskısı 1959 yılında Paris'te Le Club Français du Livre tarafından yapılmıştır. En gelişmiş yayımı 1989 yılında Hamidullah'ın tekrar gözden geçirmesiyle Amana Corporation tarafından basılmıştır.⁴⁷

Introduction to İslam: Hamidullah İslam dini ile ilgili güvenilir bir bilgiye olan ihtiyaca binaen eserini kaleme almıştır. Birçok kişinin İslam'ı benimsemesine vesile olmuş ve yirmiye aşkın dile çevrilmiştir. Cemal Aydın ve Kemal Kuşçu, *İslam'a Giriş* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.⁴⁸

el-Bokhari, les tradition islamiques. Introduction et notes correc-tives de la traduction française de Octave Houdas et William Marçais: Buhari'nin eseri el-Camiu's-Sahih, iki şarkiyatçı tarafından Fransızcaya çevrilmişti. Hamidullah ise, bu çevirinin yanlışlarını gün yüzüne çıkarmak için eserini kaleme almıştır⁴⁹

Muhammad Rasulullah: Ülkü Zeynep Babacan ve Salih Tuğ tarafından Türkçeye çevrilen bu eser Hz. Peygamber'in hayatını özet bir şekilde ele almaktadır.⁵⁰

The Emergence of İslam: Bu eser, Hamidullah, Pakistan'ın Bahavelpur şehrinde İslam Üniversitesinde hicretin 1400. yıl kutlamaları münasebetiyle vermiş olduğu on iki konferanstan oluşmaktadır. Murat Çiftkaya "İslam'ın Doğuşu" ismiyle Türkçeye tercüme etmiştir.⁵¹

Six Originaux des Lettres Diplomatiques du Probhete de'l'İslam: "Türkçeye Hazret-i Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu" adıyla çevrilmiştir.⁵²

Le grandlivre de laconduite del'etat: Muhammed eş-Şeybani'nin es-Siyerü'l-Kebir: İsimli eserinin Serahsi'nin yapmış olduğu şerh ile birlikte Fransızca tercümesidir.⁵³

1.2.2. İslam Tarihi ile İlgili Eserleri

Hamidullah'ın uzmanlık alanı İslam Hukuku olmasına rağmen kendisi İslam tarihi, hadis ve tefsir alanlarında pek çok bilimsel çalışmalar yapmıştır. Eserlerini

⁴⁷ Mehmet Selim Ayday, "Muhammed Hamidullah'ın Aziz Kur'an Adlı Çevirisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Van İlahiyat Dergisi*, 8/12(Haziran 2020), 6.

⁴⁸ Yaşaroğlu, "Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri", 48.

⁴⁹ Muhammed Hamidullah, "Sahih-i Buhari'nin Fransızca Çevirisi Dolayısıyla", çev. Abdullah Aydın, *EKEV Akademi Dergisi*, 6/10(2002), 225.

⁵⁰ Yaşaroğlu, "Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri", 48.

⁵¹ Tuğ- Yaşaroğlu, "Eserleri", 17-18.

⁵² Yaşaroğlu, "Muhammed Hamidullah", 24.

⁵³ Tuğ- Yaşaroğlu, "Eserleri", 18.

genellikle Urduca, Arapça, Almanca, İngilizce ve Fransızca olarak kaleme almıştır. 700 civarında makalesi 40 civarında da kitabı bulunmaktadır.⁵⁴

Eserlerinin pek çoğu Türkçeye tercüme edilmiş, Türkiye’de bulunup talebeler yetiştirmesi vesilesiyle da İslami ilimlerde yüksek tahsiller elde etmiş pek çok insan tarafından tanınma fırsatı bulmuştur. Hamidullah, kilometre taşı sayılabilecek eserler kaleme almıştır. Yaptığı dikkatli kapsamlı ve derin araştırmalarla ortaya koyduğu orijinal buluşları içeren pek çok eserinin gelecekte de başvuru kaynağı olacağı şüphesizdir. Hint kıtasının büyük İslam âliminin araştırmaları ve eserleri şimdiden klasikler arasındadır.⁵⁵

İlk İslam Devleti: Hamidullah’ın farklı zamanlarda yaptığı beş araştırmanın toplanıp bir araya getirildiği eserdir. İhsan Süreyya Sırma tarafından 1992 yılında Türkçeye tercüme edilmiş ve İstanbul’da yayımlanmıştır. Eserin içeriğinde Hz. Peygamber zamanı Medine’nin sosyal yapısı, Akdeniz bölgesindeki Müslümanların tarihe kazandırdıkları, ilk İslam devleti, Orta çağdaki Müslümanların petrol hakkındaki bilgileri, Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfinden önce Müslümanların Amerika’yı keşfettiğine dair konular yer almaktadır.⁵⁶

İslam Tarihine Giriş: Hamidullah Erzurum İslami İlimler Fakültesinde dersler vermiş, bu eserde o derslerden teşekkür etmiştir. Ruhi Özcan Türkçe’ye çevirmiştir. Erzurum’da 1976 yılında *İslam Tarihi Dersleri* ismiyle teksir halinde basılmıştır. Sonraları Vecdi Akyüz düzenlemesini ve redaksiyonunu yapmış tekrar neşredilmiştir. Eserde takvim, tarih ve İslam tarihi, Hz. Peygamberden önce Arap yarımadasına gönderilmiş peygamberler, İslamdan önce Mekke, Mekke’nin siyasî-dinî durumu, Hz. Muhammed’in doğumu, Mekke dönemi, halife seçimi gibi konular ele alınmaktadır.⁵⁷

The Emergence of Islam; İslam’ın Doğuşu: Eser Hamidullah’ın Bahavalpur İslam Üniversitesinde 1980 yılında vermiş olduğu on iki konferanstan oluşmaktadır. Konferanslar kayıt altına alınmış, sonrasında yazıya geçirilmiştir. Murat Çiftkaya *İslam’ın Doğuşu* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.⁵⁸

⁵⁴ Yaşaroğlu, “Muhammed Hamidullah’ın Hayatı ve Eserleri”, 46-47.

⁵⁵ Altınay, “Örnek Bir Çağdaş İslam Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamidullah”, 267.

⁵⁶ Yüceltürk, “Muhammed Hamidullah’ın Tarihe Bakışı”, 21.

⁵⁷ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 26.

⁵⁸ Yaşaroğlu, “Muhammed Hamidullah’ın Hayatı ve Eserleri”, 49.

Six Originaux des Lettres diplomatiques du Prophète de l'Islam; Hz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomasi Mektubu: Eser, İslam'ı tebliğ için Hz. Peygamber'in devlet başkanlarına göndermiş olduğu mektupların orijinal nüshalarını içerir. 1985 yılında Paris'te Fransızca olarak yayınlanmıştır. Hamidullah keşfedilen nüshaları kendisi tetkik edip, sahte mi değil mi tartışarak konuya açıklık getirmiştir. Mektupların otantikliğini göstermek amacıyla Arap yazısının tarihçesine de değinmiştir.⁵⁹

The Battlefields of the Prophet Muhammad; Hz. Peygamber'in Savaşları: Hz. Peygamber'in askerî faaliyetlerini konu edinen bu eser, klasik meğazi kitaplarının modern versiyonudur. İskân alanları tarafından işgal edilen ve asıl yerleri zor bilinen tarihi mekânların bilinmesinde Hamidullah'ın çalışmalarının önemi büyüktür.⁶⁰

Muhammad Rasulullah; Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed: Eser on altı bölümden oluşmaktadır. Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi, çocukluk ve gençlik yılları, vahyin ilk gelişine kadar anlatılır. Devamında neden yeni bir dine gereksinim duyulduğuna, İslam esasları ve İslam'a davet hususlarına değinilmiştir. Devrin sosyal yapısı, Hz. Peygamber'in aile ortamı, vefatı, defni ve hilafet meseleleri ele alınmıştır.⁶¹

Mecmû'atü'l-vesâ'iki's-siyasiyye li'l-'ahdi'z-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râside; Hz. Peygamber Döneminin Siyasi İdari Belgeleri: Eser üç kısımdan meydana gelir. Birinci kısım Medine'ye hicretten önceki dönemin siyasî- idarî belgelerini ihtiva eder. İkinci kısım, Medine'ye hicretten sonraki dönemin siyasî-idarî belgelerini ele alan on bölümden meydana gelir.⁶²

İslam Müesseselerine Giriş: İslami ilimler Fakültesinde 1974-1975 ders yılında İslam Müesseseleri Tarihi derslerinin bir araya getirilip tercüme edilmesiyle oluşmuştur. Bu derslere İhsan Süreyya Sırma mütercim olarak iştirak etmiş, sonrasında teksir notları şeklinde bastırıp öğrencilere dağıtmıştır. On yedi bölümden oluşmaktadır. Kâbe, imamet, cami, vergi ve hilafet gibi İslam müesseseleri ile alakalı konuları ele almaktadır.⁶³

⁵⁹Altınay, “Örnek Bir Çağdaş İslam Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamidullah”, 285.

⁶⁰Adem Apak, “Muhammed Hamidullah'ın Siyer İlmine Katkıları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1(2004), 53-54.

⁶¹Yücetürk, “Muhammed Hamidullah'ın Tarihe Bakışı”, 22-23.

⁶²Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 28.

⁶³Yücetürk, “Muhammed Hamidullah'ın Tarihe Bakışı”, 24.

Le prophete del'İslam: Sa vie et son oeuvre; İslam Peygamberi: Hamidullah'ın Fransa'daki zorunlu ikameti dolayısıyla kendisini İslam'ı onlara anlatma konusunda mükellef hissetmiş ve bu sebeple *İslam Peygamberi* eserini Fransızca olarak Paris'te yayınlamıştır. Dolayısıyla *İslam Peygamberi* ve bazı eserleri ile İslam'ı bilmeyen zümreleri muhatap aldığı söylenebilir. Üslubunun sadeliği ile yalnızca akademik çevrede yayılmasının önüne geçmiş ve halk nazarında da başucu kitabı olarak yer almıştır.⁶⁴ Ülkemizde Hamidullah'ın tanınmasını sağlayan ve evrensel olarak en fazla bilinen eseridir. Bu eserde Hz. Peygamber'in hayatı iki cilt olarak kaleme alınmıştır. Türkçe, Arapça, Hırvat-Sırp, Urduca gibi pek çok dile tercüme edilmiştir. 1959 yılında Paris'te Fransızca olarak birinci neşri yapılmıştır. Sait Mutlu eserin ilk defa Türkçe tercümesine başlamış, ancak birinci cildi yayımlandıktan hemen sonra vefat etmiştir. Arkadaşı olan Salih Tuğ, ikinci cildinin tercümesini tamamlamış ve 1969 senesinde yayınlamıştır. Salih Tuğ, 1978-1979 yılında Fransızca baskıları göz önünde tutarak eseri tekrar gözden geçirmiş 1980 yılında ilaveli Türkçe tercümesi ile İrfan Yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır. Devamında pek çok baskısı çıkmıştır.⁶⁵

Eser, Hz. Peygamber'in hayatını ve faaliyetlerini içerdiği için İslam Tarihi ilminde 'siyer/meğazi' disiplini içerisinde yer almaktadır. Hamidullah'ın en hacimli eseri, *İslam Peygamberi* eseridir. Yazma amacını şu şekilde açıklamaktadır: “Ben işin başında, Resulullah'ın hayatını spesifik bir biçimde tetkik ve 'Siretu'n-Nebi' üzerinde Fransızca yeni bir kitap te'lif etme gayesini gütmüyordum; asıl hedefim, diğer çalışmalarım için eksikliklerini tamamlamak ve kendi şahsi hayatımda lüzumlu bilgileri geliştirmek olmuştur.” demiştir. Hamidullah, çalışmalarının tümü için esas gayesinin tarihi bilgilerin peşinde körü körüne koşmak ve bu bilgileri göstermek değil, sebep sonuç ilişkisi içerisinde gelişen olayların neticelerini günyüzüne çıkararak Müslümanların tüm davranışlarında izleyecekleri yol ve kaideleri sunmak olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Hamidullah, bu eseri ortaya koyabilmek amacıyla sayısız kütüphanede araştırma yapmıştır.⁶⁷

İslam Peygamberi kitabını, klasik siyer kitaplarındaki menkıbevi anlatıma nazaran objektif, ilk elden verilere dayanan, günümüzdeki entelektüellerin anlayabileceği bir üslupla kaleme almıştır. Hamidullah bu eseriyle yüz elli yılı aşkın

⁶⁴ Macit, *Muhammed Hamidullah Modern bir Müslüman Âlimin İlmi Portresi*, 65.

⁶⁵ Yücedürk, “Muhammed Hamidullah'ın Tarihe Bakışı”, 24.

⁶⁶ Altınay, “Örnek Bir Çağdaş İslam Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamidullah”, 269-271.

⁶⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 1/15.

süredir oryantalistlerin Hz. Peygamber ile ilgili yanlış söylemlerine cevap vermiş, bilimsel olarak da hatalı olduklarını ortaya koymuştur.⁶⁸ Hamidullah, Hz. Peygamber'in hayatını ve mücadelesini, daha önce denenmemiş bir bakış açısıyla, yüzyıllardır bilinen malzemelerden sürekli bir şekilde tahkik metodunu uygulayarak benzersiz bir biyografi kaleme almıştır.⁶⁹ Hamidullah, "Bugünün insanına Hz. Peygamber ne diyor?" sorusunu cevaplandırmaya çalışmış, günümüz problemlerine siyer bilgisiyle açıklama hususunda özen göstermemiz gerektiğini söylemiştir.⁷⁰ Eserde İslam'ın gelmesiyle birlikte oluşan kurumlar anlatılmıştır. İslam'ın devlet, adalet, eğitim, hukuk ve fen anlayışları, siyaset gibi konular anlatılmaktadır. Hamidullah, Hz. Peygamber'in oluşturmuş olduğu bu kurumlara siyer üslubu kullanarak değinmiş, bu manada belki de bu eser ilk olma özelliği taşımıştır.⁷¹ Hamidullah eserinde o çağın tıp bilimi ve ekonomisi, Medine anayasası, askerî sistem gibi pek çok konuyu kaleme almıştır. Eserdeki tüm konular modern ihtiyaçlarla ilgilidir ve modern entelektüellerin bakış açısına cevap verir pozisyonundadır.⁷²

Eserde dönemin dinî atmosferi yansıtılmıştır. Ehli kitap ile alakalı anlatımlar klasik kaynaklarda yaşanmış olaylardan anlatılırken, Hamidullah ise teolojik incelemeler yaparak kaleme almıştır. Dönemin medeniyetleri ise siyasal bir incelemeye maruz kalmış ve medeniyetlerin İslam karşısındaki görüş ve tavırlarına yer verilmiştir. Kitap tamamen analiz üzerine yazılmıştır. Eserdeki bilgilerin özü hem klasik siyer kaynaklarına hem de Batılıların bilimsel çalışmalarına dayanır.⁷³

İslam Tarihi ile İlgili Makaleleri:

1. "Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı": Tercümesini Kasım Şulul yapmıştır. Hicri takvimin oluşumuna ve tarihi arka planına hesaplamalarla birlikte yer verilmiştir.⁷⁴

⁶⁸ Bekir Karlığa, "Bir Bilim ve İnanc Adamı Muhammed Hamidullah", *Yedi İklim* 157(Nisan 2003), 17.

⁶⁹ Kamil Eşfak Berki, "Muhammed Hamidullah'ın Eserlerinin Bir Kültür Atlası Olarak da Değeri", *Yedi İklim* 157(Nisan 2003), 19.

⁷⁰ Adnan Adıgüzel, "Günümüzde Siyer Anlatımında Öne Çıkan Dört Eserin Üslup, İçerik ve Metin Açısından Değerlendirilmesi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 15(Temmuz 2023), 95.

⁷¹ Alper Ayas, "Muhammed Hamidullah'ın İslam Peygamberi Adlı Eserinin Siyer İlmine Katkıları", Muhammed Hamidullah'ın İslam Peygamberi Eserinin Siyer İlmine Katkıları, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 150.

⁷² Kavakçı, "Muhammed Hamidullah: Zamanımızın Dünya Çapındaki Dev İslam Âlimi", 23.

⁷³ Ayas, "Muhammed Hamidullah'ın "İslam Peygamberi" Adlı Eserinin Siyer İlmine Katkıları", 149.

⁷⁴ Muhammed Hamidullah, "Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı", çev. Kasım Şulul, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 9/9(2000), 1.

2. "Hz. Peygamberin İslam Öncesi Seyahatleri": Hz. Peygamber'in çocukluğundaki seyahatlerine, Medine, Taif, Suriye vb. ülkelere yapmış olduğu seyahatlere yer verilmiştir.⁷⁵
3. "Constitutional Problems on Early Islam"⁷⁶
4. "Hz. Peygamberin Büyük Düşmanlarının Psikolojisi": Ebu Leheb, Ebu Cehil, İbn Ubeyy, el-Cedd İbn Kays gibi azıllı düşmanların yapmış oldukları eylemlere ve psikolojilerine yer verilmiştir.⁷⁷
5. "Hem Rahmet Hem de Harb Peygamberisin."⁷⁸
6. "Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Dinî Şuurunun Uyanışı": Hz. Peygamber'in 35 yaşında yaptığı hakemlik görevi ve Kâbe'nin tekrar inşa edilmesiyle birlikte dinî şuurunun uyandığı, tıpkı dedesi gibi Hira mağarasında inzivaya çekilmeye başladığına değinilmiştir.⁷⁹
7. "Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat": *Hilal Dergisi*, 3/26, 3/29, 3/30, 3/31-34, 3/35-36, Ankara 1962.
8. "Hz. Peygamber ve Sahabe Devrinde Kitabet Sanatı": İslam'dan önce Araplarda yazılı vesika yoktu. Fakat İslam'ın gelmesiyle beraber ilk emrin oku olması ve Hz. Peygamberden gelen rivayetle ilk yaratılan şeyin kalem olması, yazılı kültürün hızla ivme kazanmasına sebebiyet verdiğinden bahsedilir.⁸⁰
9. "el-İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri": Makalede Mekke şehrinin kuruluşundan, Mekke Hükümetinden el-ilaf ve yapılan anlaşmaların hikâyelerinden, Mekke'nin ticari teşkilatı vb. konulardan bahsedilmektedir.⁸¹

⁷⁵ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri", çev. Abdullah Aydın, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4(1980), 329-331.

⁷⁶ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 39.

⁷⁷ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi" çev. İsmail Yakıt, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6(1986), 211-215.

⁷⁸ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 39.

⁷⁹ Muhammed Hamidullah, "Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Dinî Şuurunun Uyanışı", *Hilal Dergisi*, 4/47(Temmuz 1964), 2-3.

⁸⁰ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber ve Sahabe Devrinde Kitabet Sanatı", çev. Yusuf Ziya Kavakçı, *İslam Medeniyeti Mecmuası* 25(Ekim 1972), 2.

⁸¹ Muhammed Hamidullah, "el-İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, *Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi* 9/1(1961), 123-121.

10. "Hz. Muhammed (s.a.v.) Niçin Çok Kadınla Evlendi?": trc. İbrahim Canan, *İslâm'ın İlk Emri Oku*, 7/79, Konya 1968.

11. "Hz. Peygamber'in Kısra'ya Gönderdiği Mektubun Aslı": Vesikanın fotoğraflarına yer verilerek mühür izinin olduğundan, büyük bir bölümünün çok eski ve yırtık izleri bulunduğundan metnin elimizdeki klasik yazarların metniyle mutabık olduğundan bahsedilir.⁸²

12. "Hz. Peygamber Gayr-i Müslimlere Nasıl Davrandı?": Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatı, gayrimüslimlerle ilişkileri ve Medine'de yaptığı icraatlar anlatılmaktadır.⁸³

13. "Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat -Ebu Musa el-Eş'ari'ye Gönderilen Kazaî Talimatnameler": Tarihi vesikalar içerisinde Hz. Ömer'in bizzat Basra valisine teşkilat ile alakalı göndermiş olduğu talimatnamesi bu makalede derin bir incelemeye tabi tutulmuştur.⁸⁴

14. "Endülüs'ün (İspanya) Hz. Osman'ın Halifeliği Sırasında –Hicri 27 Yılında Fethi": Hamidullah bu makalesinde tarihi kaynaklarda Endülüs'ün fethinin 92(711) senesinde fethedildiğine karşı argümanlar sunarak bu olayın bilinenden daha erken bir dönemde Hz. Osman zamanında meydana geldiğini söylemiştir.⁸⁵

15. "Tarihi Tasvirlerle Göre Malazgirt Meydan Muharebesi'nin Tasvirleri": Hamidullah tarihin son 1300 yılı içerisinde Müslümanların pek çok muharebelerde galip geldiğinden bahsetmekle beraber, savaş sanatı açısından elde ettikleri başarılarıyla ilgili çok az şeyden bahsedildiğine değinir. Bu amaçla yazılmış bir makaledir.⁸⁶

⁸² Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kısra'ya Gönderdiği Mektubun Aslı", *Diyanet Dergisi* 8/84-85(Mayıs-Haziran 1969), 176.

⁸³ Muhammed Hamidullah, " Hz. Peygamber Gayr-i Müslimlere Nasıl Davrandı?" çev. Suphi Seyf, *İlim ve Sanat* 7(Mayıs-Haziran 1986), 12.

⁸⁴ Muhammed Hamidullah, " Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat -Ebu Musa el-Eş'ari'ye Gönderilen Kazaî Talimatnameler", çev. Fahrettin Atar, *İlim ve Sanat* 23(Ocak-Şubat 1989), 45.

⁸⁵ Muhammed Hamidullah, "Endülüs'ün (İspanya) Hz. Osman'ın Halifeliği Sırasında –Hicri 27 Yılında Fethi", çev. Selahattin Polatoğlu, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2/1(Haziran 2018), 57.

⁸⁶ Muhammed Hamidullah, " Tarihi Tasvirlerle Göre Malazgirt Meydan Muharebesinin Planı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 2(Ekim 1971), 111.

16. "Hicretten Sonra Medine'de Peygamber'in Davranışlarındaki Hoşgörü": Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatı ele alınıp getirdiği din ve siyasete taban tabana zıt olan kişilere karşı göstermiş olduğu hoşgörü örneklerle anlatılmıştır.⁸⁷

17. "Dinawariy's Encyclopaedia Botanica in the Light of Fragments in Turkish Libraries": *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 195-206.

18. "Dîneverî, Ebû Hanife": Hayatı ve eserlerine değinilmiştir.⁸⁸

19. "Dîneverî ve Eseri", *Türk Biyoloji Dergisi*, XIII/4, İstanbul 1963, s. 113-124.

20. "Akdemü te'lif fi'l-hadisi'n-nebevî Sâhifetü Hemmâm b. Münebbih ve mekânethâ fi tarihi 'ilmi'l-hadîs", *MMİAdm.*, XXVIII (1953), s. 96-116, 270- 281, 443-467.

21. "Le Livre de généalogies d'al-Balâdurî", *BEO*, XIV (1952-1954), s.197-211.

22. "Muhammed Ibn Ishak (The Biographer of the Holy Prophet)", *JPHS*, XV (1967), s.77-100.

23. "İslâm Peygamberinin Hayatını Öğrenmek Niçin Lazımdır?": Müslümanlar açısından insanların en şerefli ve mükemmeli peygamberlerdir. Bir Müslüman peygamberin gittiği yolu takip etmezse, Müslüman olamaz. Dolayısıyla Müslüman bireyin bu amaç uğruna Hz. Peygamber'in hayatını öğrenmesi gerektiğinden bahsedilmektedir.⁸⁹

24. "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini": Hz. Peygamber'in hadis yazmayı yasakladığı ile ilgili rivayeti inceleyen Hamidullah, bu hadisi rivayet eden sahabilerin o dönemde çocuk yaşta olduklarını dolayısıyla Hz. Peygamberin de bu sebeple yasakladığına değinmiştir.⁹⁰

⁸⁷ Muhammed Hamidullah, "Hicretten Sonra Medine'de Peygamber'in Davranışlarındaki Hoşgörü", çev. Mustafa Aşkar, *Diyanet İlmî Dergi* 31/1(Ocak Şubat Mart 1995), 11.

⁸⁸ Muhammed Hamidullah, " Dîneverî, Ebû Hanife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 9(1994), 356-258.

⁸⁹ Muhammed Hamidullah, "İslam Peygamberinin Hayatını Öğrenmek Niçin Lazımdır?", *Sebilürreşad* 13/323(Nisan 1961), 360.

⁹⁰ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber Zamanında Hadis Tedvini", çev. Nafiz Danışman, *Sebilürreşad* 11/269(Mayıs 1958), 291.

25. "Hz. Peygamber'in Orduya Güzel Numunesi": Hz. Peygamber'in kumandanlık yönüne değinilmiş, örneklerle anlatılmıştır.⁹¹

26. "Hz. Peygamber'in Siretinde Anılan Devlet Çeşitleri": Hz. Peygamber'in hayatına yer verildikten sonra büyüklü küçüklü pek çok devletin bulunduğu, tek başkanlı veya iki başkanlı olan devletlere, bu hükümdarların arasında kadınların da olduğuna değinilmiştir.⁹²

27. "Hindistan'da İslâm Kültürü Hindistan'da İngiliz Hâkimiyeti Zamanında İslâm Kültürünün Müdafaası": İngilizlerin zulmünden kaçan âlimler Luknov, Saharanpur, Deoband gibi yerlerde dinî eğitim veren mektepler açmışlardır.⁹³

İslam Tarihi ile İlgili Neşirler

Kitâbü'r-Ridde ve Nebze min Fütûhi'l-'Irâk: Eser Vakıdî'ye aittir. Paris'te 1989 yılında Hamidullah tarafından neşredilmiştir.⁹⁴

Siretü İbn İshak: Hamidullah, eserin yazma nüshaları üzerinde bilim adamı titizliğiyle çalışmış ve geniş bir önsöz yazmıştır. İbn İshak ve İbn Hişam'da aynı olan hadisleri karşılaştırıp, ortak olan hadisin İbn Hişam'da bulunduğu sayfa numarasını dipnot şeklinde vermiştir.⁹⁵

Ensâbü'l-Eşrâf: Belâzûrî'nin kaleme aldığı bu eserin siyer kısmını Hamidullah 1959 yılında Kahire'de neşretmiştir. Bu bölüm Hz. Peygamberin vefatı, Hz. Ebu Bekir, Sakîfe Olayı, Hz. Ömer, Hassân b. Sâbit, Hz. Ali ve Hz. Peygamber'in halası olan Safiye bint Abdülmuttalib'in Hz. Peygamber'in vefatı için söyledikleri mersiyeleleri ihtiva etmektedir.⁹⁶

Kitâbü Ma'deni'l-Cevâhir fî Târîhi'l-Basra ve'l-Cezâ'ir: Eser Nu'man b. Muhammed b. Irak'a aittir. 1973 yılında İslamabad'ta Hamidullah tarafından neşredilmiştir.⁹⁷

⁹¹ Muhammed Hamidullah, " Hz. Peygamber'in Orduya Güzel Numunesi", *Hilal* 10/117(Haziran 1971), 7.

⁹² Muhammed Hamidullah, " Hz. Peygamber'in Siretinde Anılan Devlet Çeşitleri", çev. Mustafa Varlı, *Diyanet Dergisi* 25/4(Ekim-Kasım-Aralık 1989), 65.

⁹³ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 39-40.

⁹⁴ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 36.

⁹⁵ Muhammed İbn İshak, *Siyer*, çev. Sezai Özel (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 8-9.

⁹⁶ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 36.

⁹⁷ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 36.

Kitâbü'l-Envâ' fî Mevâsimi'l-Arab: Bu eser İbn Kuteybe'ye aittir. 1956 yılında Hamidullah ve Charles Pellat tarafından Haydarâbâd'da neşredilmiştir.⁹⁸

ez-Zehâir ve't-Tuhaf: Eser Reşid b. Zübeyr'e aittir. 1959 yılında Hamidullah tarafından Kuveyt'te neşredilmiştir. Nüshasını Afyonkarahisar Kütüphanesi'nde tespit edip neşretmiştir. Çin, Bizans ve Sasani imparatorları ile İslam sultan ve halifeleri, Orta Çağ'daki hükümdarların hediyeleşmeleri, bayramlar, ziyaretler, önemli günler, defineler savaşlarda elde edilen ganimetlerden bahsedilmektedir.⁹⁹

Kitâbü's-Serd ve'l-ferd fî Sahâ'ifi'l-ahbâr: Eser, Radiyüddin Ahmed b. İsmail el-Kazvini'ye aittir. 1411 yılında Hamidullah tarafından İslamabad'da neşredilmiştir.¹⁰⁰

1.3. ESERLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ ETKİLERİ, İLMİ YÖNÜ VE ELEŞTİRİLERİ

Hamidullah'ın eserleri Türkiye'de 60'larda neşredilmeye başlamıştır. Kendisi Türkiye'de diğer ülkelere nazaran çok farklı bir ilgiyle karşılaşmıştır. Hamidullah'ın eserleri sayesinde ilahiyat alanında akademik araştırmalar, dinî yayıncılık usul ve muhteva açısından büyük gelişmeler kaydetmiştir. Genellikle eserleri Türkçeye; Paris'te ve Türkiye'deki derslerine, konferanslarına, sohbetlerine katılan dost ve öğrencileri tarafından çevrilmiştir. Türkiye'de 25 yıl boyunca ders vermiş, pek çok talebe yetiştirmiş, dolayısıyla bu da eserlerinin etki alanını arttırmıştır. Ankara İlahiyat Fakültesi, Yüksek İslâm Enstitüsü, İmam Hatip okullarındaki öğrencilerden gelen yoğun istek, eserlerinin klasik sîret kitaplarındaki muhteva ve yöntem açısından farklı olması kalıcılığında etkili olmuştur.¹⁰¹ Türkiye'de ilahiyat camiasında bu kadar tanınmasının bir diğer sebebi de imam hatip lisesi mezunlarının artık hayatın pek çok alanında bulunabilmesi, üniversitelere girebilmeleri, ilahiyat fakültelerinin yaygınlaşması ve okuma bilincinin artmasıdır.¹⁰²

Kendisini seven hayranlık duyan bir kitlenin yanında, Türkiye'de olumsuz eleştirilerde bulunan kişiler de çoktur. Özellikle *İslam Peygamberi* kitabının 1966

⁹⁸ Hale Çerçibaşı, *Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 37.

⁹⁹ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 36.

¹⁰⁰ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 36.

¹⁰¹ Çerçibaşı, "Uluslararası Muhammed Hamidullah Sempozyumu, İstanbul, 16-17 Aralık 2006", 38-41.

¹⁰² Ali Haydar Haksal, "Muhammed Hamidullah Büyük Bir 'İslam Âlimi'", *Yedi İklim*, 157(Nisan 2003), 10-11.

yılında çıkmasıyla birlikte Hamidullah'a karşı olumsuz eleştiriler artmıştır. Hamidullah'ın eserlerini çoğunlukla Batı kültüründe yetişmiş okuyucular için kaleme alması, oryantalistlerin tenkit, tez ve temayüllerinden etkilenmesi, İslam'ın tek eşliliği öngördüğünü söylemesi, İslam'da hukuk devleti fikrinin erken zamanda teşekkül ettiği fikirleri eleştiriler arasındadır. Bununla birlikte bazı haklı tenkitler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in risaletten önce Çin'e gittiğine dair "İlim Çin'de de olsa gidip alınız." mevzu hadisi, tezini kuvvetlendirmek gayesiyle ele alması bunlardan biridir. Bir başka örnekte Hz. Peygamber döneminde yazılan hadisler yirmi bini geçmiştir ifadesine karşı herhangi bir delil, kaynak göstermemesi, ilmî araştırmalarındaki titizliği, dikkati açısından şaşırtıcıdır. Fakat bunlara rağmen, eleştiri yapacak kişi ilimle meşgul bir çevreden mi, eleştiri objektif ve ilmî bir zeminde mi vb. hususlara dikkat edilmelidir.¹⁰³

Başka bir eleştiri ise Hamidullah'ın eserine *İslam Peygamberi* ismini vermesiyle alakalıdır. Eleştiri yapan taraflarca bu isim, Hz. Peygamber'in tüm insanlığa gönderilen bir Peygamber olduğu gerçeğinin önüne geçmektedir. Dolayısıyla Hamidullah'a dini tahrip ettiği yakıştırmaları yapılmıştır. Fakat Hamidullah'ın eserlerine bakıldığında vurgulamış olduğu en önemli hususun Hz. Peygamber'in çağrısının evrensel olduğu görülmektedir.¹⁰⁴

Hamidullah'ın İlmi Yönü:

Yirminci yüzyılda Hamidullah yalnızca İslam âleminde değil aynı zamanda tüm dünyanın görebileceği en büyük araştırmacılar arasındadır. Hz. Peygamber'in hayatını neredeyse her gününü teker teker titizlikle incelemiş, gözden kaçan pek çok noktayı gün yüzüne çıkartmıştır. Ortaya koyduğu araştırmalar İslam tarihi alanıyla ilgilenenler için vazgeçilmez ve bitmeyen bir kaynaktır. Kendisi sadece İslam tarihinde değil, tüm dinlerin tarihi ve mukayesesi konusunda bir otoritedir.¹⁰⁵ Hamidullah hiçbir zaman fesat tohumları ekmemiş, her biri yıldız gibi parlak

¹⁰³ Hale Çerçibaşı, "Uluslararası Muhammed Hamidullah Sempozyumu, İstanbul, 16-17 Aralık 2006", 40-43.

¹⁰⁴ Adıgüzel, "Günümüzde Siyer Anlatımında Öne Çıkan Dört Eserin Üslup, İçerik ve Metin Açısından Değerlendirilmesi", 95.

¹⁰⁵ Saadettin Acar, "Hakkında Söylenenler", Muhammed Hamidullah'ın "*İslam Peygamberi*" Eserinin Siyer İlmine Katkıları, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 32.

öğrenciler yetiştirmiştir. Kendi aleyhinde cümleler kuran ve konuşan kişilere karşı cevap vermemiş ve eleştirilen şeylerden bile kendisine ders çıkarmayı bilmiştir.¹⁰⁶

Hamidullah, modern dönemde gösterdiği ilmî tavrıyla ne klasik bir âlimdir ne de Batılı bir araştırmacıdır. Dolayısıyla bu konuda özgün, araştırmacı bir kişiliği vardır. Böyle bir kimliğe sahip olmasının sebebi bir asra yakın olan ömrünün yarısını Doğu’da, diğer yarısını da Batı’da geçirmiş olmasıdır. Köklü ilmî bir geleneğe sahip olan ailesi, üniversite hocalarının eğitimi ve buna ek olarak ciddiyetle işini yapması örnek ilmî bir tavra sahip olmasına sebep olmuş ve bunu ömrü boyunca muhafaza etmiştir.¹⁰⁷

İstanbul’daki kütüphaneler dâhil olmak üzere dünyanın pek çok yerindeki kütüphaneleri dolaşmış ve araştırmalar yapmış titiz bir araştırmacıdır. Baskıdan yeni çıkmış eserlerinin mürekkebi henüz kurumadan, eklemelere ve tashihe başlamıştır. Tercüme edilen pek çok kitabını da kontrol edip ilavelerde bulunmuştur. Eserlerini inceleyen bir kişi Hamidullah’ın sürekli gelişme kaydettiğini ve eklemeler yaptığını hemen görmektedir.¹⁰⁸ İlmi araştırmalar maksadıyla yolculuk yaptığı İslam ülkelerinde yalnızca kütüphanedeki bir araştırmacı değil, aynı zamanda bulunduğu ülkedeki dinî siyasi ve sosyal gelişmeleri takip edip ilmî ve fikrî alanlardaki gelişmelere az veya çok katkıda bulunan bir teşvikçi ve davetçi olmayı vazife bilmiştir.¹⁰⁹

Hamidullah, âlime ve ilme karşı vefakârdı. Farklı birçok âlimin hayatını kaleme almıştır. Bir cinayet olayında vefat eden Sait Mutlu ile ilgili olarak “Bir Genç Türk Mücahidinin Acıklı Sonu” ismiyle bir makale kaleme almıştır. Fransa’da bulunduğu zamanlarda Müslüman öğrencilerin de katıldığı müsteşriklerin derslerine öğrenci gibi gider ve öğrencilerinin meraklı soruları karşısında “Sizlere fikrîbekçilik yapıyorum” diyerek öğrencilerle birlikte dersleri dinlemiştir.¹¹⁰

Ortaya koyduğu her bir çalışma İslam’a hizmet etmek ve ilme katkı sağlamak içindi. Ömrünün sonuna kadar da İslam’a hizmetten geri kalmayacağını söylemiştir.

¹⁰⁶ Hayrettin Karaman, “Hakkında Söylenenler”, Muhammed Hamidullah’ın “İslam Peygamberi” Eserinin Siyer İlmine Katkıları (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 33.

¹⁰⁷ Çerçibaşı, Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri, 15-16.

¹⁰⁸ Ayday, Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları, 9.

¹⁰⁹ İsmail Kara, “Dini Düşünce Tarihimiz Açısından Hamidullah’ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye’ye intikali ve Tesirleri”, Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri İle Muhammed Hamidullah Sempozyumu, Bursa İl Müftülüğü (Kasım 2005), 75.

¹¹⁰ Ayday, Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları, 12.

Araştırmalar neticesinde de ortaya konulan makale ve kitaplarda sözüne sadık kaldığı görülmektedir. Katıldığı konferansların konularını bizzat kendisi belirler akademik ve ilmî bir üslup kullanırdı. Türkiye’de verdiği bazı konferanslar kitap haline getirilmiştir. Karmaşık olan konuları, kendine özgü bir yöntem ve üslupla basitleştirerek açıklamıştır.¹¹¹

1950 yıllarında Fransa Milli Araştırma Merkezi “Centre National des Rescherches Scientifiques” (CNRS) Hamidullah’ın çalışmalarına dikkat kesilmiş ve kendi alanında bağımsız olarak çalışmalar yapabilmesi için araştırmacı üye olarak 1954 senesinde bünyesine katmıştır. 1978 emekli olduğu yıla kadar buradaki araştırmaları devam etmiştir. Hamidullah’ı bir alanla sınırlamak yersiz bir yaklaşımdır. Kendisi İslami ilimlerinin tüm alanlarıyla ilgilenmiştir. Fakat en çok siyer ilmiyle meşgul olduğundan dolayı “20. yüzyıl Taberi’si” ismiyle anılmıştır. Botanik ilmi ile de meşgul olmuş, ed-Dîneverî’nin meşhur Botanik kitabı *Kitabü’n-Nebât*’ın dağılmış ciltlerini, bir araya getirip tam olmasa da tahkikli neşretmiştir.¹¹²

Gösterdiği üstün çalışma ve gayretlerinden dolayı Hamidullah’a bazı ödüller takdim edilmiştir. 1985 yılında siyer ile ilgili çalışmalarından dolayı Pakistan Devleti kendisine en yüksek sivil ödülü “Hilâl-i İmtiyaz” nişanı ile para ödülü bir milyon rupiyi layık görmüştür. Fakat kendisi para ödülünü kabul etmeyip İslamabad’ta bulunan İslam Araştırmaları Enstitüsü’ne bağışlamıştır. Bu hizmetinden dolayı kütüphaneye “Muhammad Hamidullah Library” ismi verilmiştir. Türkiye Milli Kültür Vakfı 1991 yılında kendisine “Türk Milli Kültürüne Hizmet Şeref Armağanı” ödülünü layık görmüştür. Ek olarak Türk yazılı edebiyatının gelişmesine katkı sağladığı için Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı kendisine teşekkür ve takdir belgesi sunmuştur. Bunların yanında “Kral Faysal” para ödülü kendisine sunulsa da kabul etmemiştir.¹¹³

1.4. GÖRÜŞLERİ KİŞİLİĞİ VE KENDİSİ İLE İLGİLİ ANEKDOTLAR

Hamidullah inançlı, sabırlı, ciddi, doğru sözlü, gayretli, uyumlu, cehd sahibi ve sakin bir kişiliğe sahipti. Bu özellikleriyle samimiyet ve doğruluğun sembolüydü.¹¹⁴

¹¹¹ Çerçibaşı, *Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri*, 17.

¹¹² Ayday, *Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları*, 10-11.

¹¹³ Çerçibaşı, *Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri*, 18.

¹¹⁴ Hale Çerçibaşı, “Uluslararası Muhammed Hamîdullah Sempozyumu, İstanbul, 16-17 Aralık 2006”, 173-174.

Hamidullah'ı tanıyan kişilerin ittifakla söylediklerine göre kendisi alçak gönüllü nezaket ve takva sahibi bir ilim adamıydı.¹¹⁵ Hamidullah, namaz ve ibadet adamıydı. Hz. Peygamber'e ve ulemaya karşı sevgisi çoktu. Herhangi bir dilde ve zamanda bir şey yazmak veya söylemek isterse referans gösterebilmek adına ciddi bir araştırma ve soruşturma içerisine girerdi. Kendisi bilgiye çok önem vermiş ve bilginin toplumda serbest bir şekilde yayılmasına engel olmamıştır. İnancından, akademik bağımsızlığından ve bilgisinden her ne olursa olsun hiçbir şekilde taviz vermemiştir.¹¹⁶

Hamidullah, vatansız statüsü altında olduğu zamanlar, dost ve akrabalarını çok özlediğini belirtmiş, yurt dışında yaşamının zorluklarını dile getirmiştir. Yaşadığı bu olayı, kendisine yorumlamış, işlemiş olduğu günahlardan dolayı olabileceğini, bunun yanında İslam dinine hizmette çalışmalarını yapabileceği bir fırsat olabileceğini de söylemiştir. Nitekim Paris'te yaşadığı dönemde İslam'a hizmet adına çok önemli çalışmalar yapmıştır. Hem yazdığı eserleri hem de sohbetleri vasıtasıyla birçok gayrimüslimin Müslüman olmasına vesile olmuştur.¹¹⁷

Hamidullah olumsuz pek çok şartlar yaşaması ve vatansız olmasına rağmen, hiçbir zaman rahat edebileceği, konforu yüksek bir yer arama telaşına düşmemiştir. Kendisi olumsuz zor şartlarda dahi, isteyen birinin çok önemli çalışmalar yapabileceğini canlı olarak yaşayarak göstermiştir.¹¹⁸ Hamidullah para, şan, şöhrete, hiçbir zaman iltifat etmemiştir. Kendisi ömrü boyunca mütevazı bir hayat sürmüştür.¹¹⁹

Hamidullah'ın vakur ve kararlı bakışları dünyayı, ümmeti, bir medeniyet ve tarihi temsil ettiği görülmekteydi.¹²⁰ Talebeleri Hamidullah'ta sahabenin ve selef-i sâlihînin yaşayış ve örnekliğini gördüklerini söylemişlerdir. Oruçlu olmanın haram sayıldığı günler dışında sürekli oruçlu gezerdi.¹²¹

Hiçbir şeyi israf etmemeye çok özen gösterirdi. Yusuf Ziya Kavakçı kendisiyle ilgili olarak pul kenarlarını atmayıp notlarını belli yerlere tutturmak için bunları

¹¹⁵ Casim Avcı, "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (1908-2002)", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003).

¹¹⁶ Kavakçı, "Muhammed Hamidullah: Zamanımızın Dünya Çapındaki Dev İslam Âlimi", 27.

¹¹⁷ Cemil Kutlutürk, "Yeğenin Gözünden Dr. Muhammed Hamidullah: Muhammad Saifullah Saheb ile Bir Söyleşi ve Hamidullah'ın Kendisine Gönderdiği Bir Mektubun Neşri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/1 (2019), 214.

¹¹⁸ Birşık, "Muhammed Hamidullah'ın Yetiştirdiği ve Oluşumuna Katkıda Bulunduğu Kurumlar", 72.

¹¹⁹ Hamarat, *Çağdaş İslam Âlimi Muhammed Hamidullah ve Fıkhi Görüşleri*, 18.

¹²⁰ Şerafeddin Gölcük, "Muhammed Hamidullah: Batı'da Parlayan İslam Yıldızı", *Yedi İklim*, 157(Nisan 2003), 33.

¹²¹ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 20.

yapıştırıcı olarak kullandığını söylemiştir. Mütevazılığını her zaman muhafaza etmiştir. Kendisini seven ve saygı duyan kişilerin dahi elini öpmesine izin vermemiştir.¹²²

İlim otoriteleri tarafından çok saygı duyulan biriydi. Kendisine İslam dünyasının fikir ve siyaset adamları itibar etmekteydi. En büyük isteklerinden birisi, Orta Asya'daki İslam şehirlerini ziyaret etmektir. Hatta bu isteğini gerçekleştirmek amacıyla tasarrufta bulunduğu ve Rusçasını geliştirdiği bilinmektedir. Semerkant'ın Buhara'nın ve benzer şehirlerin tarihinin hayatımızdaki müspet izlerine önem vermekteydi.¹²³

Kendisiyle ilgili anekdotlardan birkaçı şöyledir; yeğeni Sadida Hanım kendisiyle ilgili olarak hafızlığını Medine'de yapıp icazetini de oradan aldığını söyler. Yaşamı boyunca sahip olduğu tüm belgelerin üstünde bu icazet belgesini gördüğünden bahsetmiştir.¹²⁴

Mehmet Said Hatipoğlu kendisiyle ilgili şöyle bir anı anlatmıştır;

“...Paris Camii'ne cuma namazına gelirlerdi. Biz etrafına toplanır konuşurduk. Elini öpmeye çalışırdık ancak, elini kimseye öptürmezdi. Hoca, Türkiye'de seri halinde verdiği ve değişik yerlerde verdikleri konferans ve seminerlerinde büyük boydaki kitapları yanında taşıma imkânı olmadığından notlarıyla konuşurdu. Konuları kendisi seçer, dinleyicilerin suallerine de cevaplar verirdi. Konferanslarında da ilmî ve akademik bir üslup kullanırdı.”¹²⁵

Zekeriya Güler ise Hamidullah ile ilgili şunları söylemektedir:

“...Bir bayram günü ziyaretine gittiğimizde, kaldığı otelin kapısının önünde resmî, gayri resmî, ulusal ve uluslararası, sade-önemli birçok insan beklediğini gördük. Otel yetkilileri kendilerinin Köprülü Kütüphanesi'nde çalışmakta olduğunu söyleyerek özür beyan ettiler. Kütüphane görevlilerinden ricada bulunmuş, onlar da tatil gününde gelip ona hizmet için kütüphaneyi açmışlar, hoca orada çalışmakta... İşte bu onun dünya görüşü, hizmet anlayışı, dünyayı değerlendirişi ve kendisini tanıtan her şeyi.”¹²⁶

“... O tarihlerde memleketimizden ayrılmış, gurbete çıkmıştık. Aile şartlarımız böyle bir tahsile ve Konya'dan ayrılmaya elvermemekteydi. Resmî, maaşlı imam-hatip idik. Ailemize bu

¹²² Hamarat, *Çağdaş İslam Âlimi Muhammed Hamidullah ve Fıkhi Görüşleri*, 19.

¹²³ Gölcük, “Muhammed Hamidullah: Batıda Parlayan İslam Yıldızı”, 35.

¹²⁴ Kutlutürk, “Yeğenin Gözünden Dr. Muhammed Hamidullah: Muhammed Saifullah Saheb ile Bir Söyleşi ve Hamidullah'ın Kendisine Gönderdiği Bir Mektubun Neşri”, 212.

¹²⁵ Şafak, “Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (1908-2002) Hayatı, Eserleri, Hakkında Söylenenler ve Bazı Konulardaki Görüşleri”, 640-641.

¹²⁶ Zekeriya Güler, “Muhammed Hamidullah'ın Kişiliği ve Araştırmaları Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2/1 (Haziran 2004), 155.

maaşla yardım ediyorduk. İstifa ederek yatılı öğrenci olduk, birçok yönden kolumuz kanadımız kırık. Ama bu zatı gördük, ilk önce yüzü, gözleri, sakalı, bıyığı, tatlı beti benzi, nahif vücudu ve yüksek Müslüman ahlâkı bizi mest etti..."¹²⁷

1975 senesinde Paris Sorbonne Üniversitesinin İslamoloji bölümünde bölüm başkanı Charles Pellat, çalışmasını sunan Fransız öğrencisine bu konuda muhakkak Hamidullah'ın eserlerine bakması gerektiğini söylemiştir. Öğrencisinin bu durumu önemsemediğini görünce:

"Hamidullah Bey'i nasıl olur da göz ününe almazsınız? Ben geçen sene bir arkadaşımın onun bilimsel çalışmalarını tespit etmeye teşebbüs ettim, altı yüz kadar yayın yapmış olduğunu gördüm!" demiştir. Oryantalistler, Müslüman bilim adamlarını kolay kolay takdir etmemektedirler. Üstelik Pellat çok mağrur birisiydi. Onu bu itirafa iten şey Hamidullah'ın liyakatidir."¹²⁸

Mahmut Topbaş, Hamidullah ile ilgili şunları bize aktarmaktadır:

"Sorbon'da Türkiye üniversitelerinde, Malezya, Almanya, Amerika ve dünyanın birçok üniversitesinde dersler veren, yedi dilde kitap yazabilen bir profesör, bir tek odalı evde oturuyor. Odada bir ranza var. Kitaplar tabandan tavana kadar üst üste yığılmış ve kitapların birçoğu yatak olarak kullanılan ranzanın üzerine gelmiş."¹²⁹

1.5. HAMİDULLAH'IN ESERLERİNDE TARİH ANLAYIŞI VE SİYER YAKLAŞIMI

Hamidullah, tarih ile İslam tarihini birbirinden ayırmaz ve ikisini aynı zaman dilimi içerisinde başlatır. Dolayısıyla İslam tarihi, Hz. Âdem ile ilk yaratılışla yani teslimiyetle başlar. İslam, devamlılık arz eden bir şümül dini olduğundan dolayı tarihte sonsuzdur. Hamidullah'a göre tarih yazımında yazılanlar delillendirilmelidir. Hz. Peygamber'in hayatını ele alan bir tarihçi; filozof, kral, padişah gibi sıradan olan insanların hayatını ele alır gibi değil; bir peygamberin hayatını ele alır gibi yazmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında fani ve maddi olanla meşguliyetinin yanında, peygamber olmasının doğurmuş olduğu olağanüstü birtakım durumlar ve diğer insanların anlayıp bilemediği olayları içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla tarihçilerin samimi bir şekilde olaya odaklanması ve derinlemesine incelemesi pek çok açıdan Hz. Peygamber'i ele alması gerekmektedir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.)

¹²⁷ Güler, "Muhammed Hamîdullah'ın Kişiliği ve Araştırmaları Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle", 154.

¹²⁸ Suat Yıldırım, "Üstad M. Hamidullah'dan Kalan Hoş Sada", *Yedi İklim*, 157(Nisan 2003), 36.

¹²⁹ Mahmut Toptaş, "Hamidullah ve Eyfel Kulesi", *Yedi İklim* 157(Nisan 2003), 64.

diğer peygamberlerden farklı olarak yalnızca şümüllü din getiren birisi değil; bununla beraber kanun koyucu, fatih, yönetici, ahlakçı ve mutasavvıftır. Dolayısıyla onun hayatı dünyevi, manevi, ahlaki ve sosyal yönlerden ele alınması gerekir. Bu alanlarda ki her davranışı ve sözü, ümmeti için değişmez ve ebedi kabul edilir. Bunun yanında Hamidullah'a göre Hz. Peygamber'i ele alan tarihçi asla edep çizgisinden çıkmamalıdır. Geçmişten günümüze gelindiğinde insanın doğası, savaşın prensipleri hiçbir zaman değişmemiştir. Dolayısıyla en eski yapılan savaşlardan dahi çok önemli dersler çıkarılabilir. Bu konuda tarihçinin hem Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemi günümüzü aydınlatacak biçimde ele alması gerekir hem de şu anki şartlar ile o dönemi incelemesi gerekmektedir. Hamidullah'a göre tarihçi olan biri, her konuda donanımlı olmalıdır. Konuyu bütüncül bir şekilde ele alabilmek için askerlikten edebiyata sosyolojiden psikoloji ve benzeri birçok bilimde asgarî düzeyde bilgiye sahip olması gerekir. Bir olay ele alınırken, hadiseyi anlamada yardımcı olacak farklı bilimlerin de ele alınması gerekir. Örneğin Hz. Peygamber'in savaşları ile ilgili çalışma yapan tarihçilerin, bu esnada askerlik bilimini kullanmaması ve önem vermemesi durumuna Hamidullah tepki göstermektedir. Kendisi ise Hz. Peygamber'in savaşlarını konu edinirken nasıl olduklarına dair haritalar çizmiştir.¹³⁰ Hz. Peygamber'in hayatı üzerine çalışılırken unutulmaması gereken diğer bir konu O'nun Allah'ın Resulü olması ve yapmış olduğu her işi ilahi bir görev mantığıyla yapmasıdır. Resulullah (s.a.v.) İslam inanç sisteminin savunucusudur ve kurmuş olduğu devlet bu uğurda hizmet etmektedir.¹³¹

1.5.1. Hamidullah'a Göre Tarihin Kaynakları

1.5.1.1 Kur'an ve Hadis

Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu çağ ile alakalı müracaat edilecek birinci kaynak Kur'an'dır. Çünkü bu kutsal kitap ilahi vahiylerden meydana gelmiş ve Hz. Peygamber'in emriyle kaleme alınmıştır. Hamidullah, tam tarihi bilinmemekle beraber Medine'ye hicretten önce Kur'an'ın yazıyla kaydedilmiş olduğunu bildirmektedir. Öyle ki Kur'an, Arap dilinden yazıyla kayıt altına alınmış ilk kitaptır. Hamidullah tarihi bir vakıayı anlatırken yalnızca tarihi yönde nazil olan ayetleri kullanmamış, kurulan yeni sistemin önceki durumundan, diğer din ve sistemlerden farklı olan

¹³⁰ Yücedürk, "Muhammed Hamidullah'ın Tarihe Bakışı", 27-29.

¹³¹ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 72.

vasıflarını anlatan ayetlere de yer vererek bütüncül bakış açısı sunmuş ve meselelerin derinliğine nüfuz etmiştir. Hamidullah'a göre Kur'an'dan sonra gelen en önemli kaynak hadislerdir. Hz. Peygamber haricinde hiçbir şahsın hakkında böylesine derinlemesine bilgiler bulunmamaktadır. Dolayısıyla hadis bu manada çok önemli bir kaynaktır. Hamidullah'a göre hadis Kur'an'la eşit seviyede muamele gösterilmesi gereken bir disiplindir. Aralarındaki fark yalnızca nüshalarının karşılaştırılma ve korunma sürecinin, farklı olması ve Kur'an'ın cem edilmesidir. Hz. Peygamber ikisine de aynı alakayı göstermiştir ki bununla beraber Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadis rivayetlerinde Kur'an'ın kesinliği kadar bir kesinlik hadiste yoktur. Kendisinin faydalanmış olduğu hadis kaynakları içerisinde Buhari'nin çok özel bir yeri vardır. Özellikle müsteşriklere karşı cevap verirken, iki kaynak arasında kıyaslamalarda bulunarak Buhari'nin hadislerinin güvenilirliğine dikkat çekmektedir. Hamidullah'ın faydalandığı ikinci önemli hadis kaynağı Müslim'in *Sahihi*'dir.

1.5.1.2. Kitab-ı Mukaddes

Hamidullah çalışmalarda Kitab-ı Mukaddes'ten kaynak olarak yararlanılabileceğini düşünmektedir. Fakat bu konudaki istisnası, doğrulukları araştırılıp bu şekilde bilgi alınması gerektiğidir. Kitab-ı Mukaddes yazarlarının değişik dönemlerde, farklı üsluplarla ve pek çok kişi tarafından yazıldığını söylemiştir. Nehemie, Zorobabel ve Edras gibi yazarlar dışındaki yazarların söyledikleri bilgilerin arkasına saklanarak kendilerini gölgede bıraktıklarını düşünür. Hamidullah, Yahudilerin tarihi ile alakalı araştırmalarında kaynak olarak Tevrat'ı kullanmıştır.

1.5.1.3. Şiir, Kitabe, Gazete ve Komşu Ülke Tarihleri

Şiirler Araplar için bir arşiv niteliğindedir. Dolayısıyla Hamidullah'ın çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. O dönemde yazılmış olan şiirler Hz. Peygamber'in hayatıyla alakalı hadiseleri içermektedir. Kays b. Hatim, Hassan b. Sabit başta olmak üzere farklı alanlardaki birtakım eserlerden de yararlanmıştır. Şiirlerinin çoğunu ise İbn. Hişam'dan alır. Ek olarak İbn. Manzur'un *Lisan-ul Arab* 'ı, Taberi'deki şiirler ve İbn. Habib'in *el-Muhabber*'inden yararlanmıştır. Hamidullah eserleri için kitabeleri de kaynak olarak kullanmıştır. Hz. Peygamber dönemine ait olan belgeleri mektuplar ve kitabeler olarak iki gruba ayırır. Medine'de bulunan altı adet kitabeyi neşretmiştir. Bu kitabeler kaydedilen yegâne kitabelerdendir. İslam'dan

önceki dönemde halk okuma yazma bilmediği için bu döneme ait çok fazla kitabe bulunmamaktadır.¹³²

Hız. Peygamber İslam devletini kurduktan sonra Çin, Hindistan'ın güneyinde bulunan Malabar, Sasani İmparatorluğu, Habeşistan, İran, Bizans ve Mısır ile temaslarda bulunmuştur. Sınırlarda bulunan ülke tarihlerine önem vermiş, tüm dünya tarihinin içerisinde İslam tarihinin bulunduğunu söylemiştir.¹³³

Hamidullah çalışmalarında gazete ve dergilerde bulunan bilgi ve haberleri de kullanmıştır. Özellikle İslam'a davet mektuplarını incelerken bu bilgilerden yararlanmıştır. Kullanmış olduğu gazete ve dergiler içerisinde şunlar bulunmaktadır; “*Journal Asiatique*, (Paris), *el-Amed*, (Tunus), *el-Hayât*, (Beyrut), *Cumhuriyet*, (İstanbul), *Yeni İstiklâl*, (İstanbul), *Le Monde*, (Paris), *el-Belağ*, (Kahire), *ZDMG*, (Almanya), *Pakistan Times*, (Lahore), *el-Menar*, (Kahire)”¹³⁴

1.5.1.4. Şahsi Gözlem, Anıları ve Sosyal Tarih Bilinci Vermesi

Kendisi olay mahalline giderek incelemelerde ve keşiflerde bulunmuş ve edindiği bilgileri eserlerinde kaynak olarak kullanmıştır. Günümüze gelen belgeler Hamidullah'a göre yararlıdır fakat hiçbir rapor kişinin kişisel gözlem ve incelemesi ile bir değildir. Böyle bir yöntem kendisini iten şey merak duygusudur. Hamidullah'ın eserlerine bakıldığında, anılarına yer verdiği görülmüştür. Kendisi ilkokuldayken müdür sınıfa girmiş, öğrencilerin isimlerini sormuş, hepsinin farklı din ve mezhebe sahip olduklarını öğrendiğinde şöyle demiştir: “Çocuklar! Bu konuda asla birbirinizle çekişmeyin. Şialar ve Sünniler kardeştir. Her ikisi de Müslüman'dır. Aradaki farkın güzel bir nedeni vardır. Allah Peygamber'ini o kadar çok sevdi ki, onun sünnetini muhafaza etmek istedi. Peygamber namazını bazen bir şekilde kıldı, bazen diğer bir şekilde kıldı. Eğer herkes bir tarzı benimsemiş olsaydı, Peygamber'in takip ettiği diğer tarz unutulurdu. Allah Peygamber'in her sünnetinin kıyamet gününe dek muhafazasını diledi...” Müdürün yapmış olduğu konuşmayı ömrü boyunca unutmamıştır.¹³⁵

Sosyal tarih bilinci vermesi, oluşturduğu tarih bilincinden dolayı kendisi için şu cümle kurulmuştur: “Şey-i mevcudu tarif etmekle kalmamış, vukuatı mukayese ve tahlil ederek gaibi şahitten kıyas ve olmayanı mevcuttan iktibas etmiştir.” Ona göre

¹³² Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 75-81.

¹³³ Yüçetürk, “Muhammed Hamidullah'ın Tarihe Bakışı”, 36.

¹³⁴ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 89-90.

¹³⁵ Yüçetürk, “Muhammed Hamidullah'ın Tarihe Bakışı”, 39.

tarih, dünden bugüne dahası yarına anlamlı birer köprü veya anlam köprüsü kurma konusunda yardımcı oluyorsa tarihtir. Hamidullah'ın eserlerine bakıldığında kuvvetli sosyal tarih bilinci vermek amacıyla bu köprüyü kurduğu görülmektedir.¹³⁶

1.5.1.5. Farklı Alanlarda Kaleme Alınmış Eserler ve Tarihçilerin Eserleri

Hamidullah eserlerinde farklı alanlarda kaleme alınmış eserlerden de yararlanmıştır. Fıkıh ile ilgili olan eserler diğerlerine nazaran daha fazladır. Serahsi'nin *Mebisûl* ve Muhammed Şeybanî'nin *Şerhu Siyeri'l Kebîr* eserini de kullanmıştır. Hamidullah, o döneme ait en güvenilir ve en eski kaynaklardan olan Ebu Yusuf'un *Kitabu'l-Harac* eserini zikretmektedir. Buna ek olarak Hâzımî'nin *Kitabu'l-Emâkin*'ini ve Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın *Emvâl*'ini iyi kaynaklar arasında göstermektedir. Tasavvuf alanında da kaynak eserlerden yararlanmıştır. Bunlar arasında İbnu'l-Arabî'nin *Fütuhât-ı Mekkiyye* eseri bulunur. Seyahatnamelerden de istifade etmiştir. Özellikle İbn Fadlan'ın *Seyahatnamesi*'ni incelemiş, kutuplarda namazla alakalı bilgiler aramıştır. Eserlerini oluştururken özellikle şiirlerde *Lisânu'l-Arab* sözlüğünden yararlanmıştır. Hamidullah, tarihi yerlerle alakalı haritaları da eserlerinde kaynak olarak kullanmıştır. Örneğin Huneyn'in meydana geldiği yer ile ilgili bilgileri, Sultan II. Abdulhamid zamanında Hicaz Demir Yolları İdaresinin hazırladığı haritayı meydana gelen bölgeyi ziyaret etmediğini bildirerek değerlendirmeye tabi tutmuştur.¹³⁷

Hamidullah ilk dönem İslam tarihçileri olan kişilerin eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Mesudi, Yakubi, Taberi, İbn Habib'in eserlerinden istifade etmiştir. Özellikle İbn Keser'i "büyük İslam tarihçisi" olarak adlandırmıştır. O bununla beraber Siret kitaplarını da kaynak olarak kullanmıştır. Ensab kitaplarına da önem vermiştir. Bu kitaplar arasında Belazuri ve İbnü'l-Kelbi bulunmaktadır. Tabakat kitaplarından da temel kaynaklardan sayılan İbn Sad'ın eserini kullanmıştır. Hamidullah ele almış olduğu konuda ilgili muhtelif ilimlerin eserlerinden de yararlanmıştır. Bu alanlar içerisinde ön plana çıkan fıkıhtır. Serahsi'nin *Mebisud'u* Muhammed Şeybani'nin *Şerh'u Siyeri'l Kebir*'i örnek verilebilir. Bunların yanında harita ve sözlüklerden de yararlanmıştır.¹³⁸

¹³⁶ Bülent Şenay, "Muhammed Hamidullah'ın Eserlerinde Öteki Dinler", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri İle Muhammed Hamidullah Sempozyumu, Bursa İl Müftülüğü* (Kasım 2005), 208.

¹³⁷ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 88-89.

¹³⁸ Yücetürk, "Muhammed Hamidullah'ın Tarihe Bakışı", 37-39.

1.5.2. Tarihi Olayları Değerlendirme Metodu

Hız. Peygamber'in savaşları isimli eserini oluştururken, Hız. Peygamber'in katıldığı savaş meydanlarını merkebin sırtında gezerek yakından tetkik etmiştir. İlk kaynaklardan edindiği bilgileri numaralandırarak numaralı paragraf sistemini eserlerinde uygulamıştır. Bu şekilde sonradan bulduğu bilgileri eserine yerleştirmekte sıkıntı çekmemiştir.¹³⁹ Her ayrıntıya önem vermenin yanında önceden verdiği bilgileri tekrardan kaçınmıştır. Ulaştığı sonuçları kendisi kontrol edip yanlışlarını düzeltmiştir. Dolayısıyla çalışmalarını inceleyen araştırmacılara büyük bir istifade imkânı vermektedir. Araştırmalar neticesinde 700 civarı bilimsel makalesi, 40 adette kitabı bulunmaktadır. Bir kısmı aynı isimle farklı dillerde yazılmış veya o dillere çevrilmiş bilimsel makalelerden oluşsa da bu kadar makaleyi isimleriyle tespit etmek çok büyük bir çalışma gerektirmektedir.¹⁴⁰ Hamidullah, görüşleri, araştırmaları ve kendine has metotlarıyla İslam ilimlerinde bir çığır açmıştır. Kendisinin ilme karşı vukufiyeti, Batı'da ve Türkiye'de İslami ilimlere karşı, bakış açısını değiştirmiştir. Hamidullah'ı akranı olan ilim adamlarından ayıran unsurlar, aldığı terbiye, yetiştirme tarzı, hukuk mantığı ve dil yeteneğidir. Kendisi âlim olmanın yanında hem de mütefekkindir.¹⁴¹ Tarihi anlatımında şu metotları kullanmıştır:

1.5.2.1. Kaynak Olarak Kur'an ve Sünneti Kullanması ve Tasviri Anlatıma Önem Vermesi

Kitaplarını kaleme alırken kullandığı yöntemler şarkiyatçıların kullandıklarıyla aynıdır. Hamidullah kitaplarında Kur'an ve sünnetin yanı sıra İslam literatüründe söz sahibi eserleri de kaynak olarak kullanmıştır. İslam'ın insanlığı aciz bırakan içeriğini bir şarkiyatçı titizliğiyle ele almış ve ortaya koyduğu eserlerle insanlığa ve İslam'a hizmet etmiştir.¹⁴²

Hamidullah, eserlerini oluştururken harita ve krokilerden yararlanmışır. 1932 yılında Uhud'un haritasını, 1939 yılında Bedir haritasını çıkartmıştır. Bedir haritasını çıkartınca Uhud'a tekrar gidip Hendek haritasıyla karşılaştırmalar yapmıştır. 1946 yılında ise Hendek savaşının meydana geldiği bölgede pek çok önemli yerler tespit

¹³⁹ Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 9.

¹⁴⁰ Hamarat, *Çağdaş İslam Âlimi Muhammed Hamidullah ve Fıkhi Görüşleri*, 23-24.

¹⁴¹ Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 13-14.

¹⁴² Hurşit Ahmed, "Hakkında Söylenenler", Muhammed Hamidullah'ın "*İslam Peygamberi*" Eserinin Siyer İlmüne Katkıları, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 35.

etmiştir. Dolayısıyla Hendek haritasını en baştan hazırlamak zorunda kalmıştır. 1964 yılında Hayber’i ziyaret etmiş, elindeki imkânlar ölçüsünde (yanında sadece pusula ve fotoğraf makinası bulunmaktaydı) incelediği bölgenin harita ve krokilerini çıkarmıştır. Huneyn bölgesini tespit etmek için pek çok yeri incelemiş fakat bulamamıştır. Hamidullah aynı zamanda birtakım kabilelerin soyağacı, İslamiyet’ten önce kurulmuş olan fuarların haritası, Mescid-i Nebi krokisi ve savaş sırasında her iki tarafın ölü sayılarını ortaya koyan çizelge gibi farklı tarzdaki görsel unsurlara da yer vermiştir. Bu krokilerin birçoğunda bölgenin günümüzdeki havaalanı, üniversite vb. mekânları göstererek eserlerini okuyan, inceleyen kişilerin bölgeyi tam manası ile tespit etmesini kolaylaştırmıştır. Tarihi olayları en canlı bir şekilde okuyucunun dikkatini çekerek anlatmaktadır. Ele aldığı yerlerin büyük bir bölümünü bizzat gördüğünden dolayı, anlatımında bu detay farkedilmektedir.¹⁴³

1.5.2.2. Bilimsel Yöntem ve Karşılaştırmalar Yapması

Hamidullah bütün çalışmalarında izlediği yöntem bilimsel metot yöntemidir. Kendisi İslam için yapılan çalışmaların geçerli olabilmesinin ancak bilimsel metotlarla mümkün olacağına inanmıştır. Bunun için çalışmalarında izlediği analitik ve bilimsel ölçütler sebebiyle Doğulu ve Batılı araştırmacıların dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bu yönü, yaşadığı Batı toplumunun İslam’a bakışlarında oldukça etkili olmuştur. Etkili olmasıyla birlikte dinî literatürü akademiye taşıması ve kimi çevreler tarafından birbirinden ayrı görülmesine rağmen din ve bilimi beraber işleyerek bilim dışı olmadığını adeta ispatlamaya çalışmıştır.¹⁴⁴

Karşılaştırmalı bir yazım tarzına sahiptir. Diğer dinlerle İslam’ı, diğer kutsal kitaplarla Kur’an-ı Kerim’i, diğer peygamberlerle Hz. Peygamberi karşılaştırır. Ek olarak Roma hukuku ile İslam hukukunu, diğer anayasal çalışmalarla Medine vesikasını karşılaştırmıştır. *Allah’ın Elçisi Hz. Muhammed* isimli eserinde İslam ile Brahmanizm’i, Budizm’i, Sabiiliği, Mecusiliği, Hristiyanlığı ve Yahudiliği karşılaştırmıştır.¹⁴⁵ Ehl-i kitabın sahip olduğu kutsal metinleri dikkatlice incelemiş,

¹⁴³ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 96-98.

¹⁴⁴ Maside Kamit, “20. Yüzyılda Hz. Muhammed (sav)’i Anlama Çabası, Hz. Peygamber’i Anlamada Farklı Bir Yaklaşım: ‘İslam Peygamberi’”, Muhammed Hamidullah’ın Eserinin Siyer İlmine Katkıları, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 66.

¹⁴⁵ Ballı, “Muhammed Hamidullah’ın Disiplinlerarası Yaklaşımının Yazım Tarzına Tesiri”, 252.

dolayısıyla onların dinî yapılarını, dinlerinin tarihini yakından tanımıştır. Hint dinleri, bilhassa Budizm’de oldukça donanımlıdır.¹⁴⁶

1.5.2.3. Metotolojisi ve Kavram Analizleri

Hamidullah tümdengelim yöntemini kullanmıştır. Hukukçu yönünü çalışmalarında hep ön planda tutmuştur. Tümdengelim metoduyla tikeller üzerinde durmuş ve bu tikellerin tümelin içindeki anlamına dikkat çekmiştir. Bu yaklaşımla tikel-tümel veya parça-bütün birlikteliğini göstermektedir. Ona göre İslam ancak bu metotla anlaşılabilir. İslam medeniyetinin ortaya koyduğu tüm sistemlere karşı modern düşünürlerin eleştirileri olmuştur. Bu eleştirilere karşı İslam’ı ve medeniyetini savunma, İslam hakkında ortaya çıkan yanlış anlaşılmalara düzeltme aynı zamanda İslam’ın yanlış tanıtılması karşısında doğrusunu ortaya koymaya çalışmıştır. Yazdığı makale ve kitaplar neredeyse İslam ilimlerinin tamamını kapsar niteliktedir. Böylece Batı’da İslam’ı tümüyle ve Batı düşüncesinden ayrı bir yaklaşımla sunmayı hedeflemiştir. Bunu yaparken de Batı’da ve onların bilimsel çerçevesi ile yapmıştır.¹⁴⁷

Hamidullah, kavram analizlerinde konuyla ilgili şahsiyetleri seçmede, konunun ana gövdesini oluşturan olayları birincil kaynaktan tespit etme konusunda başarılı olmuştur. Kavram analizlerine örnek olarak haram kelimesinin anlamı ve vezirlik ve merkezi idare, başlıkları verilebilir. Aynı zamanda Medine’deki Yahudi kabilelerinin isimlerini, kelime anlamlarıyla ortaya koymuştur. Çıkardığı sonuçlara göre Nadir: yapraklığın tazeliği (yani ziraat ile meşgul), Kaynıka: kuyumcu, Kurayza ise deri tabaklama sırasında kullanılan bir bitki anlamına gelmektedir. Hamidullah bu kavram analizleriyle kabilelerin asıl mesleklerini ortaya çıkarmaktadır. Başka bir örnekte Hz. Peygamber’in Deba bölgesine olan ziyaretini Ahmed ibn Hanbel’in *Müsned*’indeki “*Sizin ülkenizi enine boyuna dolaştım*” hadisi ile ortaya koymaktadır.¹⁴⁸

Bütün kavramsal öğeleri, İslam vurgusuyla, tamamen Batı düşüncesinden ayrı bir yaklaşımdadır. Konuları ilahi temellendirme üzerine inşa ederken, beraberinde insani olanında vurgusunu yapmaktadır. İnsani boyutu konusunda abartıya kaçmayıp, ilahi boyutu da kendi gerçekliği ile düşünerek eserlerini kaleme almaktadır. İlahi olandan başlayıp insani boyutunu bir kenara koymamıştır. Batı’nın bilimsel çerçevesi

¹⁴⁶ Çerçibaşı, *Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri*, 16.

¹⁴⁷ Kamit, “20. Yüzyılda Hz. Muhammed (sav)’i Anlama Çabası: Hz. Peygamber’i Anlamada Farklı Bir Yaklaşım: İslam Peygamberi”, 62-63.

¹⁴⁸ Ballı, “Muhammed Hamidullah’ın Disiplinlerarası Yaklaşımının Yazım Tarzına Tesiri”, 249.

kapsamında bulunarak kendine ait ve inandığını gerçekleştirme çabasıdır. Pek çok yerli âlimlerimize kıyasen Hamidullah, analitik bakış açısını kullanarak medeniyet düzleminde işleyeceği konuları ele almaktadır. Az bir kısmını istisna tutmak kaydıyla çoğu âlimimiz, düz bir bakışla meseleleri ele alırken, Hamidullah bu bakış açısını genişletmiş bir âlimdir. Ek olarak bu kavramları oluştururken kendinden ve hâiz olduğu medeniyet düşüncesinden daima emindir.¹⁴⁹

1.5.2.4. Sorular Sorması ve Eleştirel Bakış Açısı

Hamidullah, üzerinde araştırma yaptığı bir konuyu tüm yönleriyle ortaya koymayı hedefleyen bir araştırmacıdır. Net olmayan veyahut hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan bir konudaki boşlukları, ihtimalleri değerlendirerek ve sorular sorarak kapatmaktadır. Bu konuda bir fikre ulaşmışsa bunu belirtir, herhangi bir fikre ulaşmamışsa da konunun ilgili kaynaklarına yönlendirmeler yapmaktadır. Örnek olarak, Uhud Savaşı ardından Ebu Süfyan'ın o anda müdafaasız kalan Medine'ye saldırmayıp geri dönmesine sebep olacak ihtimaller üzerinde durmuştur. Fakat bu ihtimalleri doğrulayacak herhangi bir bilginin kaynaklarımızda bulunmadığını belirtmektedir.¹⁵⁰

Hiz. Peygamber'in yapmış olduğu antlaşmaların metinlerinde bazı kapalı noktalar fark etmiş, bunlara izahatlar getirmeye çalışmıştır. Örnek olarak içkinin yasaklandığına dair Hiz. Peygamber'in Taiflilere gönderdiği yazıda, o sıralarda üç dört yaşlarında olan torunları Hiz. Hasan ve Hiz. Hüseyin'in şahitlik yaptıklarına dair kaynaklarda isimleri geçmektedir. Bu durumun sebebini merak eden Hamidullah sorularla anlamaya çalışıp açık uçlu olarak yorumlamaktadır.¹⁵¹ Hiz. Peygamber, Habeşlilerle veya Habeşçe bilen kişilerle zaman zaman Habeşçe kelimeler kullanarak konuşmuştur. Dolayısıyla Hamidullah Hiz. Peygamber'in Habeşistan'a yolculuk yapmış olduğu ve ticaret sebebiyle denizlere açılıp açılmadığı ile ilgili sorular sormaktadır.¹⁵² Hamidullah, Hiz. Peygamber'in yazdığı davet mektupları arasında İran kirasına yazdığı mektubun orijinal metninde bir adet harf hatası tespit etmiştir.

¹⁴⁹ Haksal, "Muhammed Hamidullah Büyük Bir 'İslam Âlimi'", 9-10.

¹⁵⁰ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 104-105.

¹⁵¹ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 106.

¹⁵² Hamidullah, *"İslam Peygamberi"*, 249.

Buradan yola çıkarak mektupta kâtip dışındaki birinin düzeltme yaptığı ihtimalini sorgulamış ve bu mevzuyu uzmanlara bırakmıştır.¹⁵³

Hamidullah, hakikate sahip olmak için her zaman eleştirel okumayı benimsemiştir. Kimden, hangi kaynaktan, hangi râviden olursa olsun, rivayeti, rivayet silsilesini hakikatin ışığında akıl süzgecinden geçirerek incelemelerde bulunmuştur. Dolayısıyla düşünmeye dayalı ve akli kavrayış gereken hususlarda hangi âlim olursa olsun kayıtsız teslimiyet göstermemiştir. Ortaya çıkan bilgileri bizzat kendisi anlamak istemiştir.¹⁵⁴

1.5.2.5. Saha Araştırmasına Yönelmesi ve Genç Araştırmacılara Yol Göstericiliği

İslam tarihi çalışmalarında bizzat yerinde incelemelerde bulunmuştur. Bunun için hayvan üstünde veyahut yaya olarak yolculuklar yapmıştır. Elde ettiği bilgileri aktarırken, krokiler çizip, detaylı bilgiler vererek bilgilerin zihinde kalıcılığını arttırmayı hedeflemiştir.¹⁵⁵

Hamidullah, genç araştırmacılara her zaman yol göstermiştir. Bunu yaparken kendinden önceki tarihçilerin ele almadığı veyahut yeterince incelenmeyen konuları göz önünde bulundurmuştur. Bazen kaleme alınmamış bir konuyu söyleyerek konunun yeni ve araştırmaya ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir. Bazense konuyla alakalı herhangi bir eserin olmadığını belirtip ihtiyaç olup olmadığını da okuyucuya bırakmaktadır. Bunun yanında dikkatini çeken bazı konuları da belirtip bu konudaki araştırmaların önemini vurgulamaktadır. Hamidullah Hz. Peygamber'in mektuplarının modern vasıtalarla yararlanılarak uzman tetkikinden geçirilmesinin gerekliliğine değinmiştir. Hz. Peygamber'in hayatı, faaliyetleri ile ilgili yazılmış eserlerin sayı olarak yüz binleri bulduğunu, bir heyet tarafından bibliyografik yığının listesinin yapılarak yayınlanmasını ve sürekli yenileri neşredilen bu tarz eserlerin güncellenip sunulması gerektiğini söylemektedir. Kendisi de *İslam Peygamberi* isimli eserinin son kısmına Hz. Peygamber ile ilgili Batı'da yapılmış, önyargıdan uzak olarak kaleme alındığını belirttiği eserlerin listesini vermiştir.¹⁵⁶ Hamidullah, Hz. Peygamber'in

¹⁵³ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 106.

¹⁵⁴ Sadık Kılıç, “Âlim, Zahid, Zarif ve Nahif Bir Can Uçtu Aramızdan: Muhammed Hamidullah...”, *Yedi İklim*, 157(Nisan 2003), 43.

¹⁵⁵ Hamarat, *Çağdaş İslam Âlimi Muhammed Hamidullah ve Fıkhi Görüşleri*, 23.

¹⁵⁶ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 107.

gönderileceği coğrafyanın Mekke-Medine-Taif üçgeninde olmasını irade eden Allah'ın, bu üçgenden seçme sebebini detaylıca incelemek gerektiğini söylemektedir.

Hamidullah'ın uzun yıllar boyunca kurduğu bir hayal de araştırmaya ve araştırmacılara verdiği değeri göstermektedir. Kendi hayatının bu hayalini gerçekleşmesine yeterli olmayacağını söyleyip araştırmacılardan birilerinin veya İslam Araştırmaları Enstitüsü'nün bu konuyla ilgilenebileceğini düşünmektedir. Bu hayalinin iki yönü bulunmaktadır. Birinci yönü hadislerle ilgilidir. Şu ana kadar basılmış ya da basılamamış tüm hadislerin tam bir indeksini, her hadisin tüm rivayetleri ve kelimelerin mutabakatına göre oluşturulan bir fiş koleksiyonu oluşturmaktır. Ek olarak Hamidullah'ın önerdiği hadis arşivleri ile *Siretü'n-Nebi*'nin bir coğrafyasının hazırlanabileceğini ve bu haritada sadece dağ, kasaba, su kaynakları vs. bölgelerin değil, Hz. Peygamber dönemindeki farklı kabilelerin yaşadıkları bölgeleri ortaya çıkarmanın mümkün olacağını söylemektedir. Kurduğu hayalin ikinci yönü ise Kur'an ile ilgilidir. Kur'an tefsirlerinde her ayetin farklı farklı müfessirler tarafından ortaya konulmuş izahlarının özetlerinden oluşan bir fiş koleksiyonunun oluşturulabileceğini, sahabe devrinden günümüze kadar gelmiş olan, dilleri fark etmeksizin yazarını, özetin geldiği kaynağı, devrini belirten, devirlere göre sıralanan ya da alfabetik olarak sıralanarak meydana getirilen koleksiyonla, sahabe devrinden beri gelen tüm müfessirlerin düşüncelerindeki gelişim seyrinin meydana çıkarılabileceğini söylemektedir. Böylece sonraki müfessirler kendi fikirlerini kaleme almadan önce kendisinden öncekilerin fikirlerini görme imkânına sahip olabileceklerdir. Bu fikirleriyle Hamidullah, ciddi bir rehberlikle genç araştırmacılara yol göstermektedir.¹⁵⁷

1.5.2.6. Tarihi Anlamada Çağdaş Kavramlar Kullanması ve Etimolojik Tahliller Yapması

Hamidullah, özellikle Hz. Peygamber'in hayatını anlatırken, kendi dönemi ve kendisinden sonra gelecek nesillerin bu konuyu daha iyi bir şekilde anlamlandırabilmeleri için, kendi dönemine ait bazı kavramları kullanmıştır. Bunlardan birkaçı:

Hicretten önceki zamanda da Müslümanların düzenli ve teşkilatlı bir toplum oluşturduklarını, bir devletin oluşumunda gerekli olan unsurların büyük bir kısmına

¹⁵⁷ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 108-109.

sahip olduklarını belirtmektedir. Onların hâkimi, şari'i ve başkanları olduğunu, "devlet içinde bir devlet" oluşturduklarını vurgulamaktadır. Hicretten sonraki dönemde ise Mekke şehir devletinin farklı bölgedeki hukuki hükümetini oluşturduklarını, Mekke'deki müşrikleri ise bu şehir devletinde bulunan ve hükümet yetkilerini ellerinde tutan kişiler olarak ifade etmektedir. Hz. Peygamber, Medine şehir devletinin hukuki temsilcisiyken, müşrik otoritelerini tanımamıştır. Fakat Mekke'de idari fonksiyonlarda olup Müslüman olan kişileri, Medine şehir devletinde aynı görevlere getirmiştir. Hamidullah, Hz. Peygamber'in bu uygulamalarıyla Medine'de kurduğu devleti, Mekke devletinin hükümeti olduğuna dair deliller olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla Hamidullah bu hükümeti sürgündeki bir hükümet adıyla tanımlamaktadır.¹⁵⁸

Hamidullah, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelerek burada bir devlet kurduğundan bahsetmektedir. Maddi olarak hiçbir imkâna sahip olmayan Hz. Peygamber, Medine'deki karmaşa ve anarşiyi görüp burada "Şehir-devlet" denilebilecek bir siyasi organizasyon oluşturmuştur. Her şeye sıfırdan başlamıştır.¹⁵⁹

Hamidullah, Hz. Peygamber'in gerek askerlik gerekse şehircilik alanlarında adeta "mühendis" olarak giriştiği çalışmalara örnek vermektedir.¹⁶⁰ İstihbarat düşünceleri oluşturması, savaşta kan dökülme olayının en aza indirilmesi gerektiği,¹⁶¹ örnek verilmektedir.

Hamidullah, Hz. Peygamber'i "devlet başkanı" olarak nitelendirmektedir. Hz. Peygamber sadece Peygamber değil bunun yanında en yüksek bir başkan, İslam devletinin kurucu lideri, Davud ve Süleyman Peygamberler gibi resul-melik sıfatıyla nitelendirmiştir.¹⁶²

Hz. Peygamber hicretten sonra "Şehir-devlet"i kurulmasına karar verdikten sonra devletin anayasasının kaleme alınması gerektiğini söylemiştir ve İlk İslam devletinin anayasasını oluşturulmuştur. Aynı zamanda bu anayasa yeryüzündeki "ilk yazılı anayasa" olma özelliğini taşımaktadır.¹⁶³

¹⁵⁸Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 118.

¹⁵⁹Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 159.

¹⁶⁰Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 690.

¹⁶¹Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 685.

¹⁶²Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 118-119.

¹⁶³Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 167.

Hamidullah Medine anayasasını bir "inkılap" olarak ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in Medine'de kurmuş olduğu Suffa'yı ise başkanlık üniversitesi adıyla isimlendirmektedir. Bu mekânın içerisinde talebe yurdu da bulunmaktadır. Gündüzleri okul geceleri ise yatakhane olarak kullanılmaktadır. Hamidullah o dönemdeki camileri de okul olarak nitelendirir. Başka bir çağdaş kavram olarak ise "misyoner" kavramını kullanmaktadır. Hicretten önce Hz. Peygamber'in sahabeden Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye gönderip Onun burada adeta misyoner gibi faaliyetler sergilediğini ifade etmektedir. Hamidullah hicretin 11. yılında Hz. Peygamberin Muaz b. Cebel'i Yemen'e okullar kurup idare etmesi için "müfettiş" olarak gönderdiğini belirtmektedir. Hamidullah Daru'ün-Nedve'yi ise "parlamento" olarak isimlendirmektedir.¹⁶⁴ Tarihte meydana gelen olayları, çağdaş kavramsallaştırmalar yolu ile modern dönemdeki insanlara sunmaktadır. Örnek olarak: "İslam'ın İlk Döneminde Anayasa Sorunları", "Mekke Şehir-Devleti", "Uluslararası Hukuk", "Sürgündeki Hukuki Hükümet", "Siyasi Temsilcilik (Diplomasi)" ve "Büyükelçilik Faaliyetleri" verilebilir.¹⁶⁵

Hamidullah kavramları kullanırken karşı tarafın insan olduğunu unutmadan empati yapmanın, muhatabı ve eserlerini bu perspektif açısından dikkate almak gerektiğini söylemiş ve bunu bütün dinî metinlerde uygulamıştır.¹⁶⁶

1.5.2.7. Devrin Sosyal Yapısına Dikkat Ederek Çalışmalar Yapması ve Titiz Çalışması

Hamidullah'a göre Hz. Peygamber dönemini tüm yönleriyle birlikte ortaya konmasını sağlamak için, o dönemin toplumunun her yönünü bilmek gerekir. Hamidullah, yemek çeşitleri, spor vb. o döneme ait pek çok sosyal yapıyı inceleyerek hiçbir yönün kapalı kalmamasına özen göstermiştir.¹⁶⁷

Hamidullah, Hz. Peygamber dönemi olaylarını sosyolojik olarak ortaya çıkarıp yorumlamaya çalışmıştır. Mekke'nin ilahi bir takdirle merkez seçildiğine ve Mekke'nin seçilmesine dair sosyolojik özelliklerini ortaya koymaktadır. Arapların karakterlerini hayat tarzlarını, kadim bir millet olup kendilerini dış etkenlere karşı muhafaza edebildiklerini söylemektedir.¹⁶⁸ O dönemde oturlan evler, yaşayış tarzları,

¹⁶⁴ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 120-122.

¹⁶⁵ Ballı, "Muhammed Hamidullah'ın Disiplinlerarası Yaklaşımının Yazım Tarzına Tesiri", 248.

¹⁶⁶ Kamit, "20. Yüzyılda Hz. Muhammed (sav)'i Anlama Çabası": Hz. Peygamber'i Anlamada Farklı Bir Yaklaşım: 'İslam Peygamberi', 57.

¹⁶⁷ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 130.

¹⁶⁸ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 129.

evlerin katları, kullanılan yataklar gibi pek çok unsuru incelemektedir.¹⁶⁹ Kullanılan mutfak eşyaları, yemek yeme şekilleri, yedikleri etler, yemek çeşitleri, kullanılan giysiler, yüz örtüsü (peçe), o dönemdeki temizlik anlayışı, süslenme, diş temizliği, saç boyama gibi pek çok konu hakkında detaylı bilgiler vermektedir.¹⁷⁰

Eserlerini kaleme alırken yoğun, kapsayıcı ve en küçük ayrıntısına kadar titizlikle çalışmaları neticesinde ortaya çıkan kendine özgü tespitleri ile günümüzün başvurulacak kaynakları arasına girmiştir. Hamidullah'ın izlediği bu yöntem, olayları değerlendirme biçimi ile İslam medeniyeti ölçümünde, bilgi edindiği farklı ülkelerin, araştırmaları sırasında tanıma imkânı bulduğu değişik türden kültürlerin ve özellikle akademik anlamda çalışmalarını devam ettirdiği Batı'nın kendisine kattığı tecrübe yadsınamaz.¹⁷¹ Sentezci kişiliğiyle özgün ve detaycı bir profil çizmektedir. Böyle olmasının en mühim sebebi 94 senelik yaşamının yarısını Doğu, kalan yarısını ise Batı toprakları ve kültüründe geçirdiğinden dolayıdır.¹⁷²

1.5.2.8. Neden-Sonuç İlişkisi Kurması ve Çok Boyutlu Değerlendirmelerde Bulunması

Tarihi olayları kaleme alırken rivayetleri her zaman neden-sonuç ilişkisiyle ele alır. Örnek olarak Hz. Peygamber Taif'e yolculuk yaptığında Taifliler İslam'ı niçin kabul etmediler? Hamidullah bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: Taifliler Mekkelilere nazaran daha materyalist bir düşünceye sahiptiler. Taif'teki ürünlere Mekkeliler rağbet etmekteydi. Sıcak zamanlarda Mekkeliler Taif yaylalarına gelir ve ticaret yaparlardı. Ticari çıkarları neticesinde Taif, Mekke'yi kendisinden uzaklaştıracak bir uygulama içerisine giremezdi.¹⁷³ Konferans ve derslerinde herkesin bilgisi dâhilinde olan bir konuyu kimsenin aklına gelmeyen ilginç boyutlara taşır, irdeleyici ve titiz bir çalışmayla keşfedilmeyi bekleyen, yeni neticelere ulaşırdı.¹⁷⁴

Hamidullah'ın olayların güncel boyutlarına karşı önerileri de mevcuttur. “Hilafet Mefhumu ve Bugünkü İslam Devletleri Muvacehesinde Hilafetin Tatbikatı

¹⁶⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 880-881.

¹⁷⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 884-887.

¹⁷¹ Kamit, “20. Yüzyılda Hz. Muhammed (sav)’i Anlama Çabası”: Hz. Peygamber’i Anlamada Farklı Bir Yaklaşım: *İslam Peygamberi*, 57.

¹⁷² Kamit, “20. Yüzyılda Hz. Muhammed (sav)’i Anlama Çabası”: Hz. Peygamber’i Anlamada Farklı Bir Yaklaşım: *İslam Peygamberi*, 58.

¹⁷³ Ballı, “Muhammed Hamidullah’ın Disiplinlerarası Yaklaşımının Yazım Tarzına Tesiri”, 249.

¹⁷⁴ Kılıç, “Alim, Zahid, Zarif ve Nahif Bir Can Uçtu Aramızdan: Muhammed Hamidullah...”, 43.

Üzerine Bir Görüş” isimli makalesi Türkçeye tercüme edilmiş ve burada hilafetin nasıl uygulanabileceğine dair önerilerde bulunmuştur. Kendisine icma-içtihat-kıyasın yöntem ve tarzına dair sorular sorulmuş, bu kavramlara işlerlik kazandırmak amacıyla bir Fakihler Cemiyeti kurulması gerektiğini söylemiştir. Bu cemiyetin nasıl olacağı hakkında da detaylı bilgiler vermiştir.¹⁷⁵

1.5.2.9. Tarihi Olayları Anlamada Farklı İlimlerden de Yararlanması ve Gerçekliğe Duyduğu Tutkuyla Çalışması

Hamidullah, tarih yazımında yardımcı olarak coğrafya diplomatik ve takvim bilgisi gibi ilimler kullanmıştır. Birincil kaynak olarak Kur’an-ı Kerim, hadisler, siyer, şiirler, ensab, tabakat, tefsir ve fıkıh eserlerine ek olarak kitâbeler, tabletler, mektuplar, dinar ve dirhem, folklorik kalıntı ve arkeolojik kazılara eserlerinde bolca yer vermiştir.¹⁷⁶

Parlak zekâsına ek olarak tahlil yeteneği, doğruluğu ve ahlaki salabeti kendisini tutarlılığa ve ilmî bütünlüğe götürmüştür. Bildiğini, anladığını yazmaktan hiçbir zaman çekinmemiştir. Gerçeğe ulaşma heyecanı onu devamlı bir şekilde çalışmaya yöneltmiştir. Böylece ilmî birikimi artmış ve pek az kişiye nasip olan bir hizmeti gerçekleştirmiştir.¹⁷⁷

1.5.2.10. Müsteşriklerin İddialarına Karşı Cevaplar Vermesi ve Doğu Batı Çatışmasının Üstündeki Bakış Açısı

Hamidullah, ömrünün büyük bir kısmını Avrupa topraklarında, müsteşriklerin yoğun olduğu bir çevrede geçirmiştir. Dolayısıyla müsteşriklerin düşünce yapılarını ve ortaya koydukları iddiaları bilmektedir. Buna karşılık çalışmalarında onların iddialarına karşı bilimsel bir üslup kullanarak deliller eşliğinde karşılık vermiştir. Kendisinin müsteşriklere yönelik olan açıklamalarını en çok Hz. Peygamber’in Müslüman olmayan kişilere gönderdiği İslam’a davet mektuplarının orijinal olup olmadığı ve ona yöneltilen farklı itirazlarda görmektedir. Bu aşamada Hamidullah, yönelttikleri itirazların bilimsel verilere dayandığı kanısını sorgulamakta, bilgi eksikliği olan yerleri tamamlayıp, doğruya ulaşmayı hedeflemektedir.

¹⁷⁵ Ballı, “Muhammed Hamidullah’ın Disiplinlerarası Yaklaşımının Yazım Tarzına Tesiri”, 250.

¹⁷⁶ Ballı, “Muhammed Hamidullah’ın Disiplinlerarası Yaklaşımının Yazım Tarzına Tesiri”, 248.

¹⁷⁷ Mahmud Rifat Kademoğlu, “Sağlam Duruşlu Büyük Âlim Muhammed Hamidullah”, *Yedi İklim*, 157(Nisan 2003), 45.

Hamidullah, Herakliyus'a gönderilen davet mektubunun orijinallığı ile ilgili itirazlara yer vermektedir. Caetani'nin itirazına karşı maddeler halinde sıraladığı cevaplar bulunmaktadır. Bunlardan biri de bu mektubun Herakliyus'a gönderilme tarihinin kaynaklarda tutarsız olarak verilmesidir. Bu iddiaya karşı Hamidullah, bu durumun sadece Vakıdî'de bu şekilde olduğu, Vakıdî'nin uyguladığı nesi metodunu Caetani'nin dikkate almadığını aynı zamanda Vakıdî, tarih başlangıcını bazen Hz. Peygamber'in hicretini bazen de Müslümanların Medine'ye hicretini baz aldığını gözden kaçırmaktadır. Hamidullah ek olarak Nicéphore, Théophane ve kilise tarihçilerinin bu konuyla ilgili tarihlendirmelerinde farklılıklar olduğunu söylemektedir. Pek çok klasik İslam tarihçi yazarları da mektubun Herakliyus'a gönderildiğini eserlerinde kaydetmiştir.¹⁷⁸

Hamidullah'ın *Hemmam b. Münebbih Sahifesi* üzerine yapmış olduğu çalışma, İslami ilimler ortamında hadislerin ilk yazılı kaynağına ulaşılmasına dair büyük bir katkı sunmuştur. Dinler tarihi açısından ise, bu sahife, ilk nüsha İncillerin şu anda bulunmayışına karşı oryantalistlerin bunu hiç önemsemeyip hadislerin sıhhatini tartışmalarına karşı verilmiş ilmî cevaplardan oluşması bakımından önemlidir. Hamidullah'ın muhaddis olmamasına rağmen böyle bir çalışma ortaya koymasının sebebi, İslam'a yönelik yapılan oryantalist itirazlara cevap verme isteği ile ilgilidir.¹⁷⁹

Hamidullah bu ve benzer pek çok müsteşrike cevap niteliğinde yazılar kaleme almıştır. Hamidullah müsteşriklerin sadece Hz. Peygamber'in gönderdiği mektuplarının sıhhatine karşı yapılan itirazları delillendirmekle yetinmeyip farklı konularda da kendilerine cevap niteliğinde yazılar yazmıştır.¹⁸⁰

Hamidullah, Berlin el yazmasındaki *Hemmam ibn Münebbih Sahifesi*'ni kendi elleriyle kopyalayıp sonuç bölümüne de Arapça birkaç satır eklemiştir. Bununla ilgili müsteşriklerden olan Brockelman'ın *GAL* adlı eserini de inceleyen Hamidullah, kendisinin dikkatsizlikle pek çok hata yaptığını gözlemlemiştir. Bu hataların başında da Brockelman, Sahife'yi Hemmam ibn Münebbih ismi altında değil, Abdül Vehhab ibn Muhammed ibn İshak ibn Mende adı altında vermesidir. Bu hataları sadece birinci baskıda kalmayıp birinci baskının kontrol edilen yeni baskısında da görülmektedir. Abdül Vehhab ibn Mende'nin konumu, sahifenin icazetli hocası ve nakledicisi

¹⁷⁸ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 111-112.

¹⁷⁹ Şenay, "Muhammed Hamidullah'ın Eserlerinde Öteki Dinler", 207.

¹⁸⁰ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 115.

olmasıydı. *Sahife*'nin yazarı değildi. Dolayısıyla burada Brockelman, büyük bir hata yapmış oldu.¹⁸¹

İslamı kabul eden milletlerin bir arada yaşaması gerektiği anlayışından dolayı modern düşünceyi yok saymadan İslam ile örtüşmeyen hususları kaldırarak ıslah edilebilecek konuları ıslah edip hakikate yarar sağlayacak hususları ibka (devam ettirme) etmesi, O'nu mutedil ve aşırılıklardan uzak tutan bir konuma yerleştirmiştir.¹⁸² Böylece Hamidullah modernite karşısında çırpınan akademisyenler ve çağdaş entelektüellere klasik kaynakları sevdirep benimsetmiş modern-klasik, Doğu-Batı çatışmasını aşmanın yollarını göstermiştir.¹⁸³

1.5.2.11. Tarihi Hadiselere Farklı Yorumlar Getirmesi ve Olayları Bütünsel Bakış Açısıyla Açıklaması

Hamidullah herkesin bildiği tarihi hadiseleri çok farklı bir biçimde yorumlamıştır. Örnek olarak, Hz. Peygamber Medine'de farklı farklı görevler için pek çok sahabeyi oraya göndermiştir. Böylece Mekke'deki devletin asli unsurlarının Müslümanlardan oluştuğunu belirterek bu yorumuna “sürgündeki devlet” başlığını vermiştir.¹⁸⁴

İslam'ın bütünsel olması, kendisinin de meselelere bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşmasını sağlamıştır. Bütünselci yaklaşımına *İslam'ın Doğuşu*, *İslam Peygamberi*, *İslam'ın Elçisi Hz. Muhammed*, *İslam'a Giriş* isimli kitapları örnek olarak verilebilir.¹⁸⁵

Hamidullah ansiklopedik bir âlimdir. Kendi alanı olan hukuk ile sınırlı kalmamış, İslam Tarihi, Dinler Tarihi vb. ilimlerle de ilgilenmiştir eserler vermiştir.¹⁸⁶

¹⁸¹ Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam ibn Münebbih*, çev. Kemal Kuşçu (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 92-94.

¹⁸² Tuğ- Yaşaroğlu, “Eserleri”, “Eserleri”, 14-15.

¹⁸³ Kamit, “20. Yüzyılda Hz. Muhammed (sav)’i Anlama Çabası”: Hz. Peygamber’i Anlamada Farklı Bir Yaklaşım: 'İslam Peygamberi', 53.

¹⁸⁴ Ballı, “Muhammed Hamidullah’ın Disiplinlerarası Yaklaşımının Yazım Tarzına Tesiri”, 250.

¹⁸⁵ Ballı, “Muhammed Hamidullah’ın Disiplinlerarası Yaklaşımının Yazım Tarzına Tesiri”, 251.

¹⁸⁶ Çerçibaşı, *Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri*, 16.

1.5.3. Siyere Metot ve Muhteva Açısından Katkıları

1.5.3.1. Siyerin Temellendirilmesi ve Siyer Yazımında Kaynak Çeşitliliği

Siyere ve İslam tarihine farklı ve yeni bir okuma şekli getirmiştir. Eserleri, sahip oldukları gücü bu okuma şeklinden almaktadır. Geleneksel ulemaya bakıldığında onlar için Hz. Peygamber dönemine ait olan fikir, yer, olay, bilgi kavramları Hamidullah'ın düşünce dünyasında hukuk normu, uluslararası ilişkiler örneği, medeniyet anlayışının meydana gelmesi olarak yer almaktadır.¹⁸⁷

Hamidullah'ın siyer alanında yazmış olduğu en önemli eseri *İslam Peygamberi*'dir. Bu eserin başlangıç bölümünde siyer çalışmalarının neden gerekli olduğunu açıklamaktadır. Hamidullah'a göre, Resulullah (s.a.v.) insanların en kâmil ve en şerefliisidir. Bundan dolayı yalnızca Peygamberliğini kabul edenler değil dünyadaki tüm insanların onu tanıması gerekmektedir. Her bölge her meslek ve her ırktan pek çok insan dünyaya gelir ve ölürler. Fakat Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yeri hiçbir şekilde doldurulamamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber, tanıtılmayı ve tanınmayı her bireyden çok daha fazla bir şekilde hak etmektedir. Müslümanların ise Peygamberlerini çok daha iyi bir şekilde tanımaları gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in yolu bilinmezse, gerçek anlamıyla hakiki bir Müslüman olunmaz. Getirmiş olduğu dini bizzat yaşayarak Müslümanlar için müminlik örneği oluşturmuştur. Hz. Peygamber, dünyanın bozulmuş olan dengesini yeniden tesis etmek için gönderilmiş son Peygamber'dir. Bundan dolayı dünyanın onun göstermiş olduğu yol dışında farklı bir çıkış yolu, kurtuluş şansı söz konusu değildir.¹⁸⁸

1.5.3.2. Şahsi Gözlem Metodu ve Kronolojik Metottan Sistemik Metoda Geçiş

Hamidullah siyer ile alakalı çalışmalarında tarihçilerin genellikle ihmal etmiş oldukları şahsi gözlem metoduna çok önem vermiş ve çalışmalarında bu metodu kullanmıştır. Geçmiş zamanda meydana gelen olayları gözlemleyebilmek mümkün olmasa da meydana gelen olayların mekânlarını incelemek her zaman mümkündür. Bu metotla, rivayet edilen olayın, gözlemlenmiş olan mekânda vuku bulup bulmayacağına dair bir kanaate varmak mümkün olur. Özellikle siyer alanında yazmış olduğu eserlerinde bu yöntemi çokça uygulamıştır. Örneğin, Bedir Savaşı'nın meydana

¹⁸⁷ Muhammed Hamidullah, *Sorunlar Sorular ve Cevaplar*, çev. Zahit Aksu (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 11.

¹⁸⁸ Apak, "Muhammed Hamidullah'ın Siyer İlmine Katkıları", 56-57.

geldiği mekânı bizzat incelemiş, krokiler yardımıyla bizlere sunmuştur. Gözlemlerde bulunduğu mekânların incelenmesinde, bu zamana kadar geçen dönemdeki farklılık ve değişimleri de kaydetmiştir. Taif, civarı bölge ve Huneyn bölgesi ile alakalı çalışmaları bu şekildedir. Karşılaşmış olduğu bölgenin sakinlerine bölgenin eski tarihi ile alakalı sorular sorarak yerel kültürün ve bölge sakinlerinin kaynak, bilgi ve gözlemlerinden yararlanmıştır. Hamidullah bu metoduyla tarihin bilgileri ile şahsi gözlemlerini karşılaştırmış ve kendi şahsi gözlemlerine çok daha fazla itibar etmiştir.¹⁸⁹

1.5.3.3. Kronolojik Metottan Sistematiik Metoda Geçiş ve Hamidullah'ın Siyere Getirdiği Yeni Metot ve Bakış Açıları:

Hamidullah, çalışmalarında kendisinden önceki doğu bilimcilerinin başvurdukları araştırma tekniklerini kullanmış ve geliştirmiştir. Çalışma yapmış olduğu tüm disiplinlere bu yaklaşımını yansıtmıştır. Özellikle *İslam Peygamberi* eserinde bu tavrını göstermiştir. Hamidullah'ın siyer alanına getirmiş olduğu en önemli özelliklerden birisi siyeri menkıbevi bir üsluptan kurtarıp rasyonel bir şekilde ele alması, aynı zamanda konuları akla uygun izahlarla açıklamasıdır. Bu tarz bir yol izlemesinde kendisinin hukuk araştırmacısı olmasının etkisi büyüktür. Hamidullah hukuk ilminde kazanmış olduğu metodu, siyer konularında da uygulamıştır. Yalın bir tarih aktarımı sunmamış; tercih, tahlil, tenkit ve değerlendirmelere dayalı bir sistem oluşturmuştur.

Hamidullah'ın *İslam Peygamberi* eserine bakıldığında iki kısımda kaleme aldığı görülmektedir. Birinci kısımda siyerin siyasi meselelerini, ikinci kısımda ise kültür ve medeniyet meselelerini incelemiştir. Her iki bölüme bakıldığında siyer konuları kronolojik bir metotla değil sistematiik bir metotla kaleme aldığı görülmektedir. Yani farklı bölümlere ayrılmış olan konular, kendi içinde ayrı ayrı kronolojik olarak işlenmiştir. Örneğin hicretten sonra gerçekleşen siyasi ve dinî hayat başlığının altında aktarılan olaylar; Ehabîş kabileleri, İranlılar, Bizanslılar, Mısırlılar, Habeşliler, Arap yarımadasında bulunan diğer Araplar, Medine dışındaki Yahudiler, Hristiyanlar, Yahudiler arasındaki ilişkiler şeklinde gruplanmış, devamında kategorilere ayrılan bölümler kendi içerisinde kronolojik olarak sunulmuştur. Yalnızca

¹⁸⁹ Apak, “Muhammed Hamidullah'ın Siyer İlmine Katkıları”, 58-59.

Hız. Peygamber'in değil, temele onu alarak İslam'ı yaydığı coğrafi merkezin etrafında siyer sunumu yapmıştır.¹⁹⁰

Hamidullah'tan önce yazılmış olan siyer kitaplarına bakıldığında çalışılan konular genel olarak dar çerçevede kalmıştır. Bu eserlerin başlangıç bölümlerinde, İslam'dan nceki Mekke ve Kâbe ile ilgili kısa öz bilgiler verilmektedir. Devamında Hız. Peygamber'in soyu, özel hayatı, peygamberlik görevlerine yer verilmektedir. Vuku bulan olaylarda Hız. Peygamber'in faaliyetleri ile ilgili bilgiler olduğu müddetçe bahis konusu olmuş, siyer meselelerini geniş bir çerçevede ele almıştır. Yalnızca Mekke'yi ya da Mekke-Medine-Taif üçgenini ele almakla kalmamış; Hicaz ve Arap Yarımadası merkeze alınarak siyeri sunmuştur. Bazı zamanlarda bu sınırı da aşmış, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları içerisinden bağlantı sağlayan Habeş, İran ve Bizans ile askerî, ticarî, siyasî, dinî ve kültürel anlamda ilişkileri bulunan Arap Yarımadası bakış açısıyla Hız. Peygamber'in faaliyetleri üzerinde çalışmalar yapmıştır.¹⁹¹

1.5.3.4. Mucize Merkezli Peygamberden İnsani Odaklı Dinî Öğreti Merkezli Peygamber Anlatımına Geçiş

Hamidullah'ın siyere getirdiği yeniliklerden en önemlisi Hız. Peygamber'i tanıtırken onun mucize yönünden ziyade, insani yönünün bize ulaştırdığı dinî öğretinin göz önüne alınması hususudur. Klasik ve günümüzde yazılan siyer kitaplarına bakıldığında Hız. Peygamber'in yaşantısının sunumunda mucize meselelerine ağrılık verildiği görülmektedir. Bu eserlerde Hız. Peygamber, doğumundan ölümüne kadar mucizeler ışığında tanıtılmıştır. Hamidullah oluşturduğu eserle buna son vermektedir.¹⁹²

Hamidullah mucize konusunda da seleflerinden farklı bir yaklaşıma sahiptir. Peygamberden beklenen şeyin doğumundan ölümüne kadar mucizeler göstermesi gerektiği genel görüşünü vererek Hız. Peygamber'in dünyaya teşrifi ile çocukluk zamanında meydana gelmiş olan ve mucize olarak adlandırılan hadiseleri hiçbir yoruma başvurmaksızın aktarmıştır. Hız. Peygamber'in kalbinin yarılıp zemzem suyuyla yıkanması buna örnektir. Bunlar içerisinde yalnızca Bahira olayına itiraz etmiş, böyle bir olaya inanmayı 'safdillik' olarak nitelendirmiştir.¹⁹³

¹⁹⁰Apak, "Muhammed Hamidullah'ın Siyer İlmine Katkıları", 61-62.

¹⁹¹Âdem Apak, "Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Muhammed Hamidullah Sempozyumu Bursa İl Müftülüğü U İlahiyat Fakültesi* 3(Kasım 2005), 188-189.

¹⁹²Apak, "Muhammed Hamidullah'ın Siyer İlmine Katkıları", 63.

¹⁹³Apak, "Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah", 191-192.

Özet olarak Hamidullah, bir önceki asrın büyük İslam âlimlerinden biri olması hasebiyle, Hz. Peygamber'in tanınması/tanıtılması hususunda, dolayısıyla siyer alanında büyük bir misyon yüklenmiştir ve bu alanda çok kıymetli eserler kaleme almıştır. İnsani ve din öğretimi merkezli Peygamber sunumuyla siyeri aktarmıştır. Dolayısıyla eserleri, metot ve muhteva açısından gelecekteki çalışmalara öncü olmuş ve bu konuda çalışma yapanlar için ilham kaynağı olmuştur.¹⁹⁴

Hamidullah, mucizelerin iman etme konusunda hatırı sayılır bir etkisinin olmadığını, ilk Müslüman olan kişilerin, mucizeler görerek İslam'ı seçmediklerini belirtmiştir. Hamidullah'a göre insanları İslam'a yönelten asıl neden, Hz. Peygamberin ahlaki olarak insanlara örnek olmasıdır.¹⁹⁵

¹⁹⁴Apak, “Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah”, 194-195.

¹⁹⁵Adıgüzel, "Günümüzde Siyer Anlatımında Öne Çıkan Dört Eserin Üslup, İçerik ve Metin Açısından Değerlendirilmesi", 96.

2. BÖLÜM

***İSLAM PEYGAMBERİ* ADLI ESERDE SİYER ALGISI**

2.1. Peygamber Tasavvuru

İslam kelimesi “Allah’ın iradesine teslim olmak” anlamına gelmektedir. Hamidullah, İslam’ın diğer dinlerden farklı olarak başlıca iki özelliği olduğunu söylemektedir:

Birinci özellik; İslam, ruhani olan ile bedensel olan ibadetler arasında denge kurmuştur. Allah’ın haram kıldığı şeyler dışında kalan tüm nimetleri insanın istifadesine sunmasının yanında namaz, oruç ve hayır işlerinde bulunmak gibi birtakım sorumluluklar yükleyerek bu ahenkli dengeyi sağlamıştır. İslam’ın bu özelliği sadece seçkin zümreye has değil, tüm insanlığa aittir.

İkinci özellik; İslam’ın evrensel olmasıdır. Irk, dil, sınıf fark etmeden herkesin hukuken eşit olması, üstünlüğün Allah katında ve kişisel çabayla elde edilebilir olmasıdır.¹⁹⁶

2.1.1. Hz. Peygamber’in Takdiminde İnsani Boyutun ve Dinî Öğretinin Öne Çıkarılması

Hamidullah, Hz. Peygamber’in nübüvvetini bir bölge ve şehirden ziyade, o dönemin dünyasının en önemli olayı olarak kabul etmektedir. Örneğin Bedir Savaşı sadece Mekkeli müşriklerle Medineli Müslümanlar arasında olan bir çatışma ve Hicaz bölgesinin bir iç meselesi değildir. Bu olayın uluslararası boyutuna dikkat çekmektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam’a Giriş*, çev. İbrahim Arif Koytak -Veysel Uysal- (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 21-22.

¹⁹⁷ Apak, “Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah”, 169.

Hamidullah ek olarak muteber hadis kitaplarında geçen ve şüphe bulunmayan mucizeler üzerinde çok fazla durmanın, olabirlikleri hakkında münakaşa etmenin, Peygamberin takdiminde lüzumsuz olduğunu düşünmektedir.¹⁹⁸

2.1.2. Peygamberin Adaletli Merhametli ve Model İnsan Olması

Hicretten önceki günlerde, Hz. Peygamber'e suikast hazırlandığı sırada kendisine düşmanlık besleyen bazı kişilerin emanet eşyalarını sahiplerine ulaştırması en büyük adalet örneğidir. Bir başka örnekte Taif, İslam devletine katılmadan önce, Taifli bir adam birini öldürüp, gasp ettiği malıyla Medine'ye gelip bu malın savaş ganimetinden sayılmasını istemiştir. Buna karşı Hz. Peygamber, İslam'a girdiğini kabul etmiş fakat gayri meşru olan kazancı kabul etmemiştir.¹⁹⁹ Bir diğer örnek ise; Hayber'in fethi sonrasında Tevrat'ın tüm nüshaları, Müslümanların eline geçmişti. Hz. Peygamber bu nüshaların hepsinin savaşı kaybeden Yahudilere tekrar verilmesini emretmiştir.²⁰⁰

Bedir Savaşın da on dört Müslüman şehit olmuş, yetmiş müşrik öldürülmüş ve yetmiş düşman da esir alınmıştı. O dönemde esirlere hiç değer verilmemesine rağmen Hz. Peygamber onları koruyabilmek için askerleri arasında bölüştürmüş ve askerlerini esirlere iyi davranmaları konusunda uyarmıştır. Hz. Peygamber'in bu davranışı merhametli olmasına en güzel örneklerden biridir. Buna ek olarak Hz. Peygamber, esirleri öldürmesine hiçbir engel bulunmamasına karşılık, fidye karşılığında esirlerin serbest bırakılacağını bildirmiştir. Yoksul olan esirlerden de bir daha asla Müslümanlarla savaşmayacaklarına dair söz alındıktan sonra onlar serbest bırakılmıştır.²⁰¹ Okuma yazma bilen, fidye ödeyecek durumu olmayan bazı kimselerde, on Müslümana okuma yazma öğretmenin karşılığında serbest bırakılmıştır. Müslüman esirlerle müşrik esirlerin mübadele sonucunda serbest bırakıldığı da olmuştur.²⁰² Hz. Peygamber'in daha pek çok alandaki güzel örneğine yer vermek mümkündür. Fakat esas konumuz bu olmadığı için birkaç örnekle yetiniyoruz.

¹⁹⁸ Apak, "Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah", 193-194.

¹⁹⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Hukuk İlimine Katkıları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 169-170.

²⁰⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 8/132.

²⁰¹ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 51-52.

²⁰² Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, çev. Murat Çiftkaya (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 7/236.

Hamidullah, insanlığın en güzel örneklerine sahip olan, yaratılmışların en şerefli olan Hz. Peygamber'in hayatının her yönüyle araştırılıp bilinmesini savunmaktadır. Bu düşüncesinden yola çıkarak da *İslam Peygamberi* eserinde Hz. Peygamber'i tüm alanlarda üsve-i hasene olarak anlamış ve anlatmaya çalışmıştır. Nübüvvet anlayışını da bu kavramı merkeze alarak inşa etmiştir. Bu güzel örneği hayatın her yönünde manevi ve ruhi uygulamalarda, ekonomide, ahlakta, siyasette özetle ruhsal ya da dünyevi her alanda olduğunu söylemiştir. Hamidullah, nübüvvet dair bahsedilen bu hususlar ışığında Hz. Peygamber'in hayatını günümüz dünyasına, çağdaş insanın anlayış düzeyine ve algılayışına uygun hale getirmeye çalışmıştır. Çünkü Hz. Peygamber kendinden önceki Peygamberlerin kısım kısım temsil ettiği ahlakı, ilmi, ekonomiyi, hukuk ve ticareti kendisinde mezcetmiş, her şeyi adalet üzerine tanzim etmiştir. Hz. Peygamberin getirdiği mesajları ve uygulamalarına dikkat edilirse, tüm ilimlerin kendisinde mündemiç olduğu, bu ilimlerin nasıl teşekkül ettiği özellikle Hamidullah'ın *İslam Peygamberi* eserinde ayrıntılı bir şekilde görülmektedir.²⁰³

2.2. Hamidullah'a Göre Hz. Peygamberin Tasavvurunda İnsan

İnsan topluluklarını çok iyi gözlemleyen Hz. Peygamber, insanlığın birbirinden farklı üç sınıfa ayrıldığını ortaya koymuştur:

1. Sürekli doğru yolda olan, sorumluluklarını hakkıyla yerine getiren ve bunu yaparken zorlama olmaksızın yapan, seçkin ruhlu insanlar.
2. Doğruyu öğrenmek istemeyen, ıslah edilme imkânları olmayan, haksız olsa dâhi kendi çıkarlarını ön planda tutan insanlar.
3. Kendilerini sürekli gözetilen bir sistemin içerisindeyken genellikle iyi olan fakat üzerlerinde bir yaptırım hissetmedikleri zamanlarda iradelerini kötü fiiller yapmada kullanan vasat insanlar.

Hz. Peygamber'in arzusu da bu üç gruptan ilk sınıfa giren kişilere önder olup rehberlik etmek; ikinci gruptaki insanları zararlı bir insana dönüşmekten alıkoymak; üçüncü sınıftaki insanlarla da yakından ilgilenmekti. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber, insanın manevi ve ruhi tarafına ağırlık vermek adına, dünyaya ait işlerin tamamen ihmal edildiği idealist eğitim anlayışının insanları ürkütebileceği şüphesi olduğunu, bu

²⁰³ Macit, *Muhammed Hamidullah Modern bir Müslüman Âlimin İlmi Portresi*, 102-107.

gerçekleştiği takdirde asıl hedef ve gayesi olan, insanları doğru yola iletme hedefinden uzaklaşılacağını fark etmiştir. Meleklerde bulunan üstün davranış ve kişilik özelliklerine sahip az sayıdaki insanların oluşturduğu küçük topluluktan ziyade, ortalama bir davranış ve kişilik özelliğine sahip büyük toplulukların tercih edilmesi gerektiğini öngörmüştür. Bu gibi insanlar, diğer insanların oluşturmuş oldukları kalabalıklardan kaçıp insanlarla ilişkilerini keser ve insanların olmadığı ücra köşelere gidebilirlerdi.²⁰⁴

Hız. Peygamber'in (s.a.s) veda hutbesi, insanların sorumluluk ve görevlerini dile getiren adeta anayasa metni hükmündeydi. Bu hutbeye bakıldığında, herhangi bir yasal nitelik taşımaz. Fakat reelde İslam toplumunu ırkların da üstünde bir rejime götürmek istemektedir. Arap'ın Arap olmayan kişi üzerinde üstünlüğünün olmadığını o devirde açıkça söylemek, tamamen devrimci bir yaklaşımdır.²⁰⁵

2.2.1. Manevi/Ruhi Hayat ve Maddi Güç Arasındaki İlişki

Hamidullah'a göre Hız. Peygamber'in kanaati şöyledir: Maneviyatın maddiyattan tamamen ayrı olmasının zararlı olması kadar, maddiyatın ve zenginliğin maneviyata dayanmaması da bir o kadar tehlikelidir. Çevresi kötü insanlarla sarılmış olan takva sahibi insanlar, çok geçmeden haksızlıklara uğrarlar. Manevi ve ahlaki değerlerden tamamen uzak maddi bir gücün tehlikeleri göz önündedir. Bu durumda züht sahibi insanlar manevi beklentilerinden fedakârlıkta bulunup dünyevi işlere de yönelmeli böylece zalimleri kamusal iktidardan uzaklaştırmayı hedeflemelidir. Zaten Hız. Peygamber'in hayatına bakıldığında da sürdürmüş olduğu tebliğ görevinde istenilen sona bu şekilde ulaştığı görülmektedir.²⁰⁶

İnsan hem ruhtan hem bedenden hem içyapı hem de bir dış yapıdan meydana gelir. Dolayısıyla dengeli bir ilerleme için insanın bu iki yönüne eşit olacak şekilde dikkat ve özen göstermesi gerekir. İslam'da manevi eğitim, Allah'ın iradesinde yok olmak, hareketsizlik anlamına gelmemektedir. Aksine Kur'an insanı harekete, hayırlı işler yaparak Allah'ın rızasını kazanma hedefi ile diğer insanlarla yarışmaya teşvik eder. Kötü arzularından kaçınmak, yaratıcının iradesine uygun davranışlarda

²⁰⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 357.

²⁰⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 231-233.

²⁰⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 359.

bulunmak, kişinin faaliyetlerinde bir azalmaya da neden olmaz. Dinamik kader kavramı insanı sürekli faaliyette bulunmaya iter.²⁰⁷

Bu iki öge, birbirleri için ihmal edilmemelidir. Kendisini yalnızca ruhi ihtiyaçlarını karşılamak için adayan kişi meleklerle özeniyordur. Oysaki Allah, melekleri ayrı bir varlık olarak yaratmıştır. Buna karşı tüm gücünü maddi ihtiyaçları için harcayan kişi de bitki ve hayvanların seviyesine inmiş olur. Allah hayvan ve bitkileri de farklı bir canlı olarak yaratmıştır. Bu iki ögenin ihtiyaçları arasında iyi bir denge kurulmazsa, Allah'ın beden ve ruhu bir araya getirmesindeki amacı gerçekleşmemiş olur.²⁰⁸

2.2.2. Vatandaşlık Yurtseverlik ve İnsanların Kardeşliği

Hamidullah'ın görüşüne göre Mekkelilerde yurtseverlik ve dayanışma çok güçlüydü. Mekke müşrikler Bedir'in intikamını almak için tüm "Yurttaşlar" Mekke ordusuna gönüllü olarak büyük miktarlarda bağış yapmışlardı. Öyle ki bu miktar çeyrek milyon dirhemi bulmuştu. Bu miktara savaşın sonunda esirleri kurtarmak için verilecek kurtulmalıklar ilave edilmemiştir. Çünkü bu masraflar için Mekke yurttaşlar Ebu Süfyan'ın idare ettiği kervandaki sahip oldukları kârı almayıp, ordunun donanması için harcamışlardır. Bu ve benzeri pek çok örnek Mekkelilerin yurtseverliğini ortaya çıkarmaktadır.²⁰⁹

“Ey İnsanlar hakikat biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık sizi birbirinizle tanışsınız diye milletlere kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki sizin Allah indinde en şerefliiniz takvaca en ileride olanınızdır.”²¹⁰ Bu ayet ışığında Hamidullah, İslam vatandaşlık anlayışı ile ilgili beşer düşüncesini yeni bir yola yöneltmiş; fiili olarak da İslam vatandaşlığını ortaya koymuştur. Hz. Peygamber zamanından günümüze kadar bu anlayışla hareket edilmiştir. Nerede hilal dalgalandıysa insanların eşitliğini ifade etmiştir. İnsanlar, uzun bir zaman “Din ile vatandaşlık ilişkisinde fark söz konusu değildir” ifadesini yanlış anlamışlardır. Bu ifade coğrafya, ırk, dil konularında akrabalık değil, aynı mefkûreye bağlı olmak, İslami vatandaşlığı temsil etmektedir. Din denildiğinde yalnızca yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişki kastedilmemektedir. Çünkü İslam, yalnızca bir dinden ibaret değil, daha fazlasıdır. İslam kendisine tabi olanlara ruhani, maddi ve içtimai bir

²⁰⁷ Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 141-142.

²⁰⁸ Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 82.

²⁰⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 721.

²¹⁰ *Kur'an Yolu* (Erişim 16 Ocak 2024), el-Hucurat 49/13.

hayatın her safhasında hareket etme düsturu verir.²¹¹ Hamidullah yine aynı ayetle ilgili, vatandaşlık anlayışı yeni bir yola yönelmiş ve bu ayetin hayatta İslam vatandaşlığı fermanı olarak karşılık bulduğunu belirtmiştir.²¹²

Kardeşlik konusunda en büyük örnek Hz. Peygamber'in Medine'de uyguladığı muahat örneğidir. O zaman küçük bir kasaba hükmünde olan Medine'de birkaç yüz kişiye kalacakları bir mesken bulmak çok zor bir işti. Günümüzle kıyaslayacak olursak bir milyon insana iskân sağlamakla denktir. Fakat Hz. Peygamber'in siyasi zekâsı meseleyi kolaylıkla çözmeye muktedir oldu. Medine'de nispeten zengin olan kişilerle muhacirlerin temsilcilerini buluşturmuştur. Zor durumda olan muhacirlere yardım etmek, ensarın üzerine düşen görevdi. Hz. Peygamber her Medineli Müslüman ailenin yanına muhacir bir aile vermişti. Her iki aile de çalışacağı için birbirlerine yük olmayacaklardı. Kardeşlik ve iş birliği ilkesi, birkaç yüz ailenin sıkıntılarını kısa zamanda çözmüştür.²¹³

2.2.3. Hz. Peygamber'in İnsanların Ruh Hallerini Önemseyip Bu Minvalde Örnekler Vermesi

Hz. Peygamber, Mekke'deki hemşerilerinin ruh hallerini çok iyi bilmekteydi. Bu konuyla ilgili örneklerden biri şöyledir: Hz. Peygamber, Ebu Süfyan'a Medine hurması göndermiş, karşılığında deposunda bulunan çürümeye yüz tutmuş derileri almak istemişti. Ebu Süfyan'ın asıl isteği de açlık dönemi geldiğinde bu derileri yiyeceklerle değiştirmekti. Aralarında yumuşama dönemi olabilir düşüncesiyle Hz. Peygamber, Ebu Süfyan'ın emniyet ve sükûnet içerisinde İslam topraklarından geçip Suriye-Filistin tarafına doğru gitmesine müsaade etmiştir. Uzlaşma çabalarını en üst seviyelere ulaştıran Hz. Peygamber, Ebu Süfyan'ın Habeşistan'a hicret eden kocası da orada ölünce dul kalan kızıyla evlenmiştir.²¹⁴

2.3. Muhammed Hamidullah'ın Bakış Açısıyla Hz. Peygamber'in Din Anlayışı

Hamidullah klasik eserlerin aksine din anlayışı konusunda dini tanımlamak yerine nasları ele alarak dinin ne anlama geldiğini ve ne olduğunu açıklamıştır. Hamidullah'a göre din; Kuran'a göre "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim ve

²¹¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 207.

²¹² Hamarat, *Çağdaş İslam Âlimi Muhammed Hamidullah ve Fıkhi Görüşleri*, 132.

²¹³ Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, 59.

²¹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 214.

size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslamiyet’i beğendim.”²¹⁵ Hamidullah bu şekilde tüm dinleri içine alan açıklamadan öte İslam anlayışı içerisinde bir çerçeve çizmiştir. Bu görüşünü daha belirgin hale getirmek için Batı’da dinin karşılığı olan "religion" kelimesine işaret eder ve İslam’ın din kavramını Batı’nın kullandığı "religion" kelimesinden tamamen ayırır. Hamidullah'a göre bu kavram ritüel, dogma ve ahlak öğretisi gibi anlamlara haizse bu kavram İslam’ı tanımlamak için asla yeterli olmadığı görüşündedir.

Hamidullah bu açıklamayı yaptıktan sonra genelleme yapıp İslam dışındaki tüm dinlerin yalnızca yaratıcı-insan arasındaki münasebeti düzenlediğini fakat maddi dünyaya mensup ögeler ile ilgilenmediğini söyler. Ona göre İslam, ruhsal ve bedensel olarak insanın iki yönüne de rehberlik yapar.²¹⁶ Hamidullah insana muhatap varlık olmasından dolayı sıkça değinerek bilgi ve zekânın zamanla tekâmül ettiğine inanır. Bu sürecin kıyamete kadar devam edeceğini belirtir. İnsanın düşünce dünyasında meydana gelen tekâmülün, dinî yükümlülükler ve dinî algıda da meydana geldiğini söylemiştir. Onun burada kastetmiş olduğu din, Hz. Âdem'den başlayan diğer tüm peygamberlere verilen İslam dinidir. Hamidullah tam da burada insanların dine karşı tutumlarının nasıl olduğunu gözlemler ve kategorize eder. Kişilerin dine duymuş oldukları ihtiyaç, bu sınıflandırmanın kaynağını teşkil eder. Dolayısıyla dine en fazla muhtaç olan kişiler hassas ve asil ruhlardır. Kişi bu ihtiyaç oranının fazlalığı ile doğru orantılı olarak kendisini daha üst veya daha alt mertebeye getirebilir. Dolayısıyla dinî ihtiyacın altında yatan şey manevi gereksinimlerdir. Bu gereksinimler görmezden gelinir ve dine karşı negatif tavırlar ortaya konulursa kişi toplumun ve kendisinin huzurunu temin edemez.²¹⁷

Hamidullah’a göre dinin bir başka özelliği de akla uygun olmasıdır. Dinin kaynağı olan Kur’an’ın düşünceye ve akla yönelik yaptığı vurguları dikkate alarak dinin akılla çelişmeyeceği tezine ulaşır. Ona göre akıl, dünyevi meselelerde nasıl bir araçsa dinî meselelerde de kişinin ahiretteki hayatından emin bir hayat yaşayabilmesi için de bir araç olarak istifade edilmelidir. Hamidullah “Cibril Hadisi” ismiyle bilinen hadisten yola çıkarak dinin unsurlarını açıklamaktadır. Hamidullah sözü geçen hadiste

²¹⁵ el-Maide 5/3.

²¹⁶ Uluhan, “20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı, 67.

²¹⁷ Uluhan, “20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı, 75-76.

Hız. Peygamber'in cevaplarının din tanımını ve anlayışını noktasında yeterli olduğunu ifade etmektedir. İslam dinini, akaid esaslarını ifade eden iman, kişinin ibadet, görev ve sorumluluklarını ifade eden İslam ve kişinin her yaptığı şeyi en güzel biçimde yapmayı ifade eden ihsan olmak üzere üç temele oturtmuştur.²¹⁸

Hamidullah “İslam’ın merkezîleşme çabası” diye bir kavram ortaya koymuştur. Bu kavrama göre İslam, insanın faaliyet alanlarının her sahasında bulunmaktadır ve beşer hayatını tümüyle kucaklar. İkinci temel olan ibadetler de naslar ışığında İslam’ın beş şartını yaşamaktır. İbadetler, yaratıcıya karşı saygı ve şükürün sembolüdür ve Hamidullah’a göre tapınmanın en güzel biçimi İslam’dadır. Hamidullah’ın bu iki temeldeki dinî düşüncesi, mucize ve miraç beyanları istisna olmak üzere diğer tüm dinî düşünceleri klasik eserlerde zikredilenlerle aynıdır. Kendisine yöneltilen pek çok eleştirinin temel noktası da bu iki konu üzerindendir. Dinin üçüncü temelinde ihsan kavramı vardır. Hamidullah’ın din anlayışı hakkındaki görüşünün temelini ahlak ve tasavvufa ait düşünceleri oluşturur. İhsan, Allah’a bağlılık ve kulluk yöntemidir. Aynı zamanda İslam’ın manevi kültürünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla tasavvuf, dinin kişilerin iç dünyalarını güzelleştiren ve düzenleyen temel öğretiler bütünüdür. Hamidullah eserlerinde tasavvufa geniş bir yer ayırmıştır. Amacı ise şu anki tasavvuf fikrinin yanlış algılanışının önünü kesmektir. Bunların başında panteizm ile tasavvuf düşüncesini birleştirmek gelmektedir. Hamidullah ahlak konusunda da kişinin aklının vahyedilen kanunla aynı neticeye varacağını vurgulamıştır. Bununla beraber İslam’da din dışında hukukçu, filozof ya da ahlakçı vb. hiç kimsenin kanun koyucu olamayacağını belirtmiştir.²¹⁹

2.3.1. Hamidullah’ın Din Anlayışında Tebliğin Yeri

Hamidullah’a göre, İslam dini ilk başta Müslüman olan idarelere tebliğ vazifesini yüklemek ile beraber devamında vazifeyi her ferde teker teker yüklemektedir. Hamidullah’ın tebliğ anlayışı, kendisinin İslam düşüncesinde önemli bir yerde bulunur. Çünkü İslam’ın tebliğ emri, Hamidullah’ın hayatının gayesini teşkil eder. Eylem adamı olmasının tek sebebi, tebliğ faaliyetini kulluğunun bir parçası şeklinde görmesidir. Haydarâbâd’ın işgal edilmesi üzerine pek çok kurum ve

²¹⁸ Uluhan, “20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı, 76.

²¹⁹ Uluhan, “20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı, 77-79.

Çalışmaların tamamen yok olması, Hamidullah'ın duygu dünyasında kırılmalara neden olmuştur. İşlam lkelerinin böyle bir işgale ses çıkarmaması ve Mşlmanların yüksek konumlarda söz sahibi olmamaları, kendisinin tüm gayret ve çalışmalarını bu alana yönlendirmesinde etkili olmuştur. Hamidullah, Mşlmanların konuştukları her dilin öğrenilmesi gerektiğine değınmiş, “Kaybolmaya yüz tutmuş dillerde nice kıymetli eserler vcoda getirilmiştir de biz o dili bilmediğımızden o çalışmaları tanımıyoruz”²²⁰ diyerek 90 yaşına dayanmasına rağmen dil öğrenmeyi asla terk etmemiştir. Hamidullah'ın düşünce yapısına göre, vahyin bu dünyada hükmetmesi görevi, "kültür görevidir". Dolayısıyla bizzat devlet eliyle yapılmalıdır. Tebliğın görevi devletin bekası için muhakkak olması gereken bir kurumdur. Buradan yola çıkarak yasama, yürütme ve yargı olan devletin organlarını dörde çıkarmıştır. Bu üç kavramda İşlam’a göre uyarlanmalıdır. Kendisinin koymuş olduğu dördüncü madde “dava”dır. Yani İşlam’ın öğretilmesi ve devamlı bir şekilde yayılmasıdır. Yetiştirilen gençlerin de farklı ülkelere düzenli ve sürekli bir şekilde devamlı olarak gönderilmesi gerektiğı görüşündedir.²²¹

Tebliğ faaliyetine vermiş olduğu kıymet yalnızca düşünce düzleminde değil, birbirinden çok farklı faaliyetleri içermektedir. Hamidullah’a göre her eylemin muhakkak bir amacı, her bir amacın da birbirinden farklı muhatap kitleleri bulunmaktadır. O'nun çalışmaları üzerine yapılmış olan incelemelerde Hamidullah, toplumun tüm kesimini muhatap almış sonrasında onlara farklı metotlarla yaklaşmıştır. Muhatap aldığı kitlenin anlayış ve dokusuna uygun bir şekilde, etkili ve kısa sürede ulaşmayı hedeflemiştir. Konferanslarını, seminerlerini, kurmuş olduğu kurumları, bilimsel metotları ve eserlerini bu uğurda araç olarak kullanmıştır. Hamidullah, araştırma yöntemlerinin ve ağdaş bilimsel sistematığın yabancıısı değildir. Eserlerini de bu doğrultuda kaleme aldığı için Doğu ve Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Hamidullah'ın düşüncesine göre bilimsel verilerle dinin ortaya koymuş olduğu öğretiler hiçbir şekilde çatışmaz. Çünkü her şeyin yegâne sahibi olan Allah, ikisi arasında oluşabilecek zıtlığa müsaade etmez. Dolayısıyla Batı toplumunu ikna etmek amacıyla meydana çıkardığı bilimsel verileri çekinmeden rahatlıkla işlemiştir. Her zaman birbirinden ayrı olarak görülen bilim ve dinin birlikte nasıl

²²⁰ Uluhan, “20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İşlam limi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı, 80.

²²¹ Uluhan, “20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İşlam limi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı, 80.

işleneceğinin örneğini ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in saç rengi olan sarı rengi açıklamak için Mendel Kanunları'na başvurmuştur. Hamidullah'a göre tebliğin başka bir düsturu da araştırma yapıp bunları kaleme almaktır. Hamidullah'a göre İslam'ın anlatılmasında sıcak savaş zamanı sona ermiştir. Çağımızda İslam'ı tebliğ etmenin en güzel yolu yayın organlarıdır. Dolayısıyla küçüklükten beri yazma merakı bulunmuş, binlerce makale ve onlarca kitap yazmıştır. İslami araştırmalar adına tarihte karanlık kalan pek çok sayfayı titizlikle incelemiş ve çevirmiş, Müslümanların ilim dünyasına katmış oldukları sayısız eserlerden bir bölümünü meydana çıkarmıştır. Hamidullah'ın eserlerine karşı ilgi arttıkça çağının eserlerinin korsan baskıları da yapılmıştır. Korsan baskılara vermiş olduğu tepki de kendisinin benimsemiş olduğu tebliğ anlayışını göstermektedir. Bu baskılara karşı herhangi bir tavır sergilememiş ve önemsiz olarak görmüştür. Çünkü telif hakkı istemeyerek çok daha fazla kişiye eserlerini ulaştırmayı sağlamış, dolayısıyla eserlerinden gelecek olan gelir, tebliğ düşüncesinin çok çok altında kalmıştır.²²²

2.3.2. Din Bilincinin Başlaması ve Manevi Hayat Kültürü

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatı boyunca asla putları yüceltmediğini siyer âlimlerinden öğrenmekteyiz. Hamidullah'a göre Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce dinî uygulamaları konusunda elimizde fazla veri olmamakla birlikte, Mekke toplumunda putperestliği kabul etmeyen, Hz. İbrahim'e ve Kâbe'ye sadık kalan insanlar da vardı. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetle birlikte bildirdiği din İslam'dır. İslam "Allah'ın iradesine boyun eğmek" anlamına gelmektedir. İslam'ı diğerlerinden ayıran en temel iki özelliği;

- 1- İslam, Allah tüm güzel nimetlerinden her insanın faydalanmasına müsaade etmiş, namaz kılmak, hayır işlemek, oruç tutmak gibi vecibeler yükleyerek bedensel ve ruhani olan arasında coşkulu bir denge kurmuştur. Dolayısıyla İslam, seçkin bir gruba değil tüm insanlığa hitap etmektedir.
- 2- Tüm insanlar ırk, dil, sınıf fark etmeksizin kardeşirler ve hukukî anlamda da eşittirler. Allah'tan hakkıyla korkan emirlerine uyan kişi, Rabb'inin katında çok daha yüksek dereceyi elde eder.²²³

²²² Uluhan, "20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı, 80-82.

²²³ Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 17-21-22.

İslam, insan hayatını bütünüyle hem maddi hem manevi bir düzene koymakla birlikte, insanların farklı sahalarda uzmanlaşmasına mâni olmaz. Aynı zamanda maneviyat üzere yoğunlaşan biri bile kendini maddi meselelerden soyutlayamaz ve içinde bulunduğu toplumun gereksinimlerine uygun hayatını idame ettirir. Hz. Peygamber'in Cibril hadisi diye bilinen, imanı ve teslimiyeti açıkladığı hadisin sonunda güzel davranış sergileme anlamına gelen ihsanı, Allah'a bağlılığı oluşturmanın en iyi yol ve davranışları güzelleştiren, İslam'ın ortaya koyduğu manevi hayat kültürü olarak açıklamaktadır.

Hamidullah'a göre, karakterlerdeki farklılıklar insanlığın var olduğu günden beri devam eden bir özelliktir. İslam'ın değeri, farklı yapılarıdaki insanların beraber tatbik ettikleri ortak hükümler ve ilkeli bir hayat sunmasındadır. Bu müşterekler insanların manevi ve maddi hayatlarının bütünüyle ilgilidir. Bunun en iyi örneği Hz. Peygamber ve arkadaşlarının hayatıdır. Sahabilerin karakterleri birbirinden çok farklıydı. Halid b. Velid oldukça cesur bir asker ve komutandı ki Hz. Peygamber ona Allah'ın kılıcı demekten hoşnutluk duyardı.²²⁴

2.3.3. İslam'ın Tanımı, İslam Öğretisinin Bütünlüğü ve Evrenselliği

Hamidullah'ın bakış açısına göre İslami inançlar makul ve sadedir. Kişi Allah'a, semavi olan elçilerine, insan elçilerine, kıyamete, kitaplarına iyi ve kötü olan tüm şeyleri Allah'ın belirlediğine inanmalıdır. Hamidullah'a göre ikilik ve çokluk gayeyi ifsat ettiği için sadece tek bir Allah mevcuttur. Şayet Allah sınırsız bir gücü kendisinde barındırıyorsa, ikinci bir İlah gereksizdir. İki İlah'ın iradeleri birbirleriyle çatışacağı için insanların tümünü kargaşaya hatta kâinatın tümünden yok olmasına dahi götürebilir.²²⁵

İslam'ın sloganı “dünyada iyilik, ahirette iyilik” olan anlayış şekli, insanları aşırı olan materyalizm ve spiritüalizmden uzak tutmaktadır. Bu formülü orta yoldaki tüm insanlar uygulayabilir ve insan hayatını her boyutuyla kuşatan bir denge oluşturur. İslam, insandaki iki veçhe olan ruh-bedenin ihtiyaçlarını gidermekle kalmaz, birbirlerini tamamlar, birinin diğeri uğruna feda edilemeyeceğini telkin eder. İslam, ibadetlerin ve manevi sorumlulukların maddi faydalarını da gösterir. Hayatın tamamını kucaklayan dünya görüşü Kur'an'da geçen inanıp ve iyi işler yap formülüdür.

²²⁴ Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 127-129.

²²⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Genel Bir Bakış*, çev. Sinan Edegil (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 13.

İnandığını söyleyen kimse, bunu pratikleriyle ve uygulamalarıyla desteklemiyorsa, söylediği bu sözün fazla bir değeri bulunmamaktadır. İnanç olmaksızın yapılan güzel eylemler, her ne kadar faydalı olursa olsun bunu yapan kimseye ahirette bir şey kazandırmaz.²²⁶

İslam'ın bütünlüğü: Dünyada içlerinde tek tanrılı dinlerinde bulunduğu pek çok din mevcuttur. Bu dinlerin içerisinde en yeni olan din, İslam'dır. Sayı olarak çok fazla olmasa dahi, genişleyen ve hala yaşayan bir dindir. Din karşıtı doktrinler ve tüm dinler, İslam dininin karşısında bulunmaktadır. Çünkü İslam dini, belirli bir bölge ve ırkla sınırlanmayan her insana hitap eden evrensel bir dindir.²²⁷

Önce geçmişin tarihi: Hz. Muhammed (s.a.v.) vahiy geldiği zamanlarda etrafında İran Zerdüştlüğü ve Bizans Hristiyanlığı bulunuyordu. Hiçbir yerde din ve siyaset liderliği bir kişinin tekelinde değildi. Hükümdarların dinî işlere müdahil olması, papazında siyasi olaylara karışması zulümlere ve iç savaşlara yol açıyordu. Hz. Peygamber'in kendi memleketinde de şirk son derece artmıştı. Oradaki Hanifler bu duruma açıkça tepkiliydiler. Hz. Peygamber bütün Peygamberler gibi büyük bir mütevazılıkla, hiçbir ücret ve karşılık beklemeden kendilerine Allah'ın resülü olduğunu ve mükâfatının yalnızca Allah katında olduğunu beyan ederek "Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir." hükmünü ilan ediyordu. Birleştirici unsur olarak görülen milliyet ne uluslararası barışı ne de adaleti emniyet altına alır. Dünya barışı ve adalet için, çok daha ulvi bir hakikate ihtiyaç vardır. Hz. Peygamber, Peygamberliği öncesinde inzivaya çekilip düşünüyordu. Bir gün Cebrâil'in (a.s.) kendisini ziyaret ettiğini ilan etti. İlâhi ziyaretçi olan Cebrâil ara ara tekrar geliyor insanlığın istifadesi için Hz. Peygamber'e ilâhi haberleri iletiyordu.²²⁸

İslam davetinin evrenselliği: İslam daveti yerel bir davet değil evrensel niteliktedir.²²⁹ Müslümanlar mensuplarını ırkçı dinler gibi tasnif etmez, barış yoluyla insanları Allah'ın iradesine boyun eğmeye davet eder. İslam dini tüm insanları kucaklamaya ve eşit seviyeye getirmeye açık bir dindir. Tek kelimeyle söyleyecek olursak İslam'ın asıl hedefi şudur; İslam, kendi medeniyetini dünyaya yaymak ve tüm

²²⁶ Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 66-70.

²²⁷ Muhammed Hamidullah, *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed*, çev. Ülkü Zeynep Babacan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 271.

²²⁸ Muhammed Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 75-77.

²²⁹ Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, 24.

müminlerin birbirlerine eşit olması için din, zenginlik veya başka bir fark gözetmeden ülkedeki tüm ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerini sağlayıp evrensel bir düzeni gerçekleştirmektedir. Bu düşünce Müslümanların hâkim oldukları kişilerin dışındakilere hiçbir hak vermedikleri anlamına gelmez. Kur'an'a bakıldığında savaşmak istemeyen kişilerle barış yapılması gerektiğini emreder. Aynı zamanda Müslüman olmayan kişilerle yapılan antlaşmalara özenle uyulmasını ister. Tüm dünyanın da Allah'ın mülkü olduğuna dikkat çekerek mülkün vekâletini dilediğine verebileceğini söyler.²³⁰

2.3.4. İslam'ın Müslüman Toplumu Uluslararası Camiaya Taşması

Toplunun çarpışık olması, insan fitratının bir yansımasıdır. Karşıt unsurların yani iyi ile kötünün beraber bulunduğu insan, bazen melek kadar üstün bazense iblis kadar aşağılık bir varlıkla yarışabilir. Nihayette toplum iki kısımda konu edilmiştir. Birincisi güçlü ailelerden kabilelere, kabileden site-devlete oradan imparatorluğa, nihayetinde milletler topluluğu ve merkezîleşmeye varan bir görüş. İkincisi ise renk, ırk, dil, ülke, fark, benzerlik ve ayrılıkları son noktaya götüren, aynı ailenin soyu yani Hz. Âdem ile Havva'dan olan akrabalar olarak gören görüştür. Neticede insanlık kardeşkanıyla lekelenmiştir. İslam ise ırk renk dil farklılıklarını bertaraf edip inananların evrensel kardeşliğini tesis etmiştir. Yine İslam toplumunun menfaatini gözetken ve refahını sağlayan aynı zamanda kişilik haklarını güvence altına alan, birliktelik sağlayan eylemsel bir dindir. Zekât ve beyt'ül-mal kurumları bunun en güzel örnekleridir. İslam davetinin herhangi bir millete tahsis edilmemiş olması, insanlık toplumunu evrenselleştirme noktasında en önemli göstergedir.²³¹

2.4. Hz. Peygamber Dönemi Dini ve Eğitim Hayatı

İslam'ın doğuşundan sonra Araplarda, geleneksel istikrarsızlık, göçebelik ve benzeri nedenlerden ötürü halkta okuma yazma için herhangi bir vakit kalmıyordu. Okumayı bilen kişiler bile merak uyandırıp okuyacağı temel kaynak eser bulamamaktaydı. Ticaretin geliştiği vadeli olan işlemlerin yazılı belge ile kayıt altına alındığı yer olan Mekke'de bile toplamda 15 veya 20 kişi okuma yazma biliyordu. İslam'ın gelişinden sonra bu durum değişti, bu cehalet günleri ile İslam sanat ve edebiyatının parladığı zaman arasında çok az bir vakit bulunuyordu. Karanlıktan aydınlığa hızlı bir geçiş olmuştu. Hiçbir çağda böylesi bir hızlı geçişe

²³⁰ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 96-97.

²³¹ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 56-57.

rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu olaya mucize diyebiliriz. Hz. Peygamber ümmiydi. Ümmi bir Peygambere gelen ilk vahyin okuma ve yazmayı emretmesi çok manalı ilham ve heyecan vericidir. Surenin devamına bakıldığında kalem bir öğretme vasıtası şeklinde övülmüştür. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kavmine getirmiş olduğu, hayatları boyunca tam bir şekilde uygulanması için ısrar ettiği yegâne husus, ilim elde etmektir. Hz. Peygamber ve beraberindekiler hicret ettiklerinde dünyanın ilk yazılı anayasası olan Medine sözleşmesini meydana getirdiler. Böylece şehir devlet kurmuş oldular. Hicretten sonra ilk inen sure, Bakara suresidir. Sureye bakıldığında alışveriş, veresiye ve borçların yazılması zorunlu kılınmıştır. Bununla beraber yazma mecburiyetini içeren pek çok hadis bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in "Vasiyetname ile bırakılacak herhangi bir malı olan Müslümanın, vasiyetnamesini yazdırmadan o halde üç gece bile geçirmesi uygun ve caiz değildir." görüşü, yazıya gösterilen önemi ortaya koymaktadır.²³²

Hz. Peygamber döneminde 10'a yakın cami bulunuyordu. Hamidullah'ın araştırmalarına göre herkes kendisine en yakın olan camiye gelirdi. Cuma namazı Mescid-i Nebevi'de kılınırdı. Herkes burada toplanırdı. Camilerin yönü Kâbe'ye dönüktü. Resimsiz basit ve içerisinde heykel bulunmazdı. Toprak olan yere halı veya hasır serilirdi. Müezzinin sesini uzaklara ulaştırmak amacıyla Hz. Peygamber'in müezzini Mescid-i Nebevi'nin yanında bir evin çatısına çıkarak ezan okurdu. Sonraki zamanlarda minareler inşa edilmiştir. Günümüzde ise minarelerde hoparlörde ezan okunmaktadır. Cami hariç, İslam'da başka herhangi bir dinî abide bulunmamaktadır. Azizlere ve eşyalarına abartılı hürmet, dinî tasvirler takma ve kullanma, İslam'da kesinlikle yasaktır. Azizlere hürmet ve cemaate yapmış oldukları iyiliklere karşı minnet ve şükran izhar edilebilir. Fakat hiçbir şekilde tapma olmaz. Hz. Peygamber tüm eski hurafelere ve ilmî nücum şiddetle karşı çıkmıştır.²³³

Medine'ye hicret edildikten sonra Hz. Peygamber'in ilk yaptığı icraat Mescid-i Nebevi'yi inşa ettirmektir. İnşa edilen binanın bir bölümüne Suffa adı verilen üzeri hurma dallarıyla örtülmüş bir bölüm yapıldı. Bu, İslam'ın ilk üniversitesidir. İlim talebeleri gece orada yatar gündüzleri tayin edilmiş olan öğretmenler dinin ve ilmin prensiplerini öğrencilere öğretirlerdi. Abdullah ibn el-As yazı yazmayı öğretirdi.

²³² Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam ibn Münebbih*, 20-26.

²³³ Muhammed Hamidulah, "Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat", *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/34(Aralık 1962), 2-7.

Ubade ibn es-Samit de orada öğretmendi. Burada yatılı kalan talebelerin yanında, gündüz derslere katılan kişilerde vardı. Yatılı kalanların sayısı 70-80 arasındaydı. Gündüz gelenler de sayıldığında bu rakamın dört yüze ulaştığı belirtilmektedir. Diğer bir yatılı okul olan Dar el-Kurra, Mekreme ibn Nevfel'in evinde inşa edildiği rivayet edilir. Hicretten bir yıl sonra meydana gelen Bedir Savaşı'nda Müslümanlar gâlip gelmiş ve düşman tarafından pek çok esir elde etmişlerdir. Savaş esirlerine karşı yapılan muamele, tarihte benzeri mümkün olmayan bir uygulamayı gözler önüne sermiştir. Esirlerin serbest kalmaları için belirlenmiş olan fidye, okuma-yazma bilenlerin 10 Müslüman çocuğa okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest kalmalarıdır. Hz. Peygamber'in bu uygulaması, ilmin yayılması uğrunda hazırlanan büyük bir planın gerçekleşmesi için atılan ilk adımdır. Hz. Peygamber bölgedeki çocukları ilim öğrenmesi konusunda komşulara veya kendi mahallelerinde bulunan mescitlere yönlendirmiştir. Yemen valisi olan Amr ibn Hazm yazılı bir talimatla oradaki eğitim faaliyetlerinin yaygınlaşmasını emretmiştir. Hz. Peygamber, Muaz ibn Cebeli okullara müfettiş olarak göndermiştir. Muaz, Yemen'de köy köy gezip okulları kurmuş ve onları idare etmiştir. Hz. Peygamber'in bu eğitim politikası yalnızca erkeklere yönelik değildi. Hz. Peygamber haftanın bir gününü kadınların yetiştirilmesi için ayırmıştır. Eğitimde kadınlara verilen değer göstergesi sonraki zamanlarda eğitim alan bu kadınların erkeklerle çeşitli ilim dallarında rekabet edecek duruma gelmeleridir.²³⁴

Hz. Muhammed (s.a.v.) yalnız Mekke'ye ya da sadece Arabistan'a gönderilen bir peygamber değil, dünyaya gönderilen son peygamber olması hasebiyle getirdiği vahiy sadece kendi dönemini kapsamaz ve sonsuza kadar geçerlidir. Bu bildirinin özellikleri "Kelime-i Tevhit"le özetlenmiştir. Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretimdeki tarzı saf, her şeyden arınmış, tek tanrıcılık inancıyla bezenmiştir. Allah anlayışına bakıldığında bu düşünce, Hamidullah'a göre kişiden kişiye değişmektedir. Bir filozof Allah'ı sıradan biri gibi açıklamaz. Allah'ın kendisini anlatması ise bundan çok daha farklıdır. Hz. Peygamber'in getirdiği yalın ve basit inanç sistemi, zeki, sıradan, âlim veya cahil, sanatçı, şair, kelamcı, fıkıh bilgini gibi farklı gruplardaki insanların kendilerine has olan düşünsel ihtiyaçlarını karşılayıp; gönül huzurunu sağlamaları için yeterli bir esneklik ve yumuşaklık sunmaktadır. Hz. Peygamber'in öğretisinin en belirgin özelliği, diğer kutsal kitaplara karşı hoşgörülü yaklaşımıdır. Tüm

²³⁴ Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam ibn Münebbih*, 27-31.

Müslümanlar Kur'an ile beraber Hz. Peygamber'den önceki devirlerde gönderilen diğer kutsal kitaplara inanmakla görevlidir. Aynı şekilde Allah'ın göndermiş olduğu elçiler, Müslümanlar tarafından birbirlerinden ayırt edilmezler. İslam, kuru bir inanç sisteminden meydana gelmez. Beden ve ruhu bütünleştiren eylem ve uygulama yönü bulunmaktadır. Namazın ruhi-manevi yönü olmakla beraber pek çok maddi-dünyevi yararları da bulunmaktadır. Namaz günde beş kere olmak üzere bir semtteki Müslümanları, haftada bir kez de cuma namazıyla bir şehrin sakinlerini bir araya getirir. Bunların yanında o bölgedeki memurların veya yüksek rütbeli kişilerin bir arada oldukları bayram namazları bulunmaktadır. Buna ek olarak o bölgenin devlet başkanının namazlarda imam olma gibi bir görevi vardır. Toplumsal açıdan namazların meydana getirdiği sonuç ve yarar, müminler için çevrelerinde Allah'ın hükmünün egemen olduğunu yakinen hissetmeleridir. Dolayısıyla inançlı olan kişi, tüm ömrünü adeta askerî bir disiplinle geçirir. Dünyanın her yerindeki Müslümanlar namazlarında hep birlikte yüzlerini ve bedenlerini merkez olan Kâbe'ye çevirirler. Bu hareket kişiye tüm cemaatin her zaman ve her yerde itaat edilecek tek olan Allah'a kulluk edildiğini gösterir. Ramazan orucuna bakıldığında ramazan ayı yılın dört mevsimini dolaşmaktadır. İnsan oruçluyken yazın sıcaklarından kışın soğuklarına kadar her mevsimin kendine has mahrumiyetlerine alışır. Tüm bunlara göğüs gerilirken gözettiği tek şey Allah'ın rızasını kazanmaktır. Namazda olduğu gibi oruç ibadetinde de dünyevi faydalar bulunmaktadır. Fakat oruç insanın meleklerle has yanını geliştirmeyi de amaçlar. Hacca bakıldığında, hac diğer dinlerdeki gibi veli veya azizin kabri, mucizelerin meydana geldiği yerleri ziyaret etmek değildir. Yalnızca Allah'ın evi olan Kâbe'yi ziyaret etmektir. Allah, mekândan soyut ve her türlü insan algılayışının üstünde bir varlıktır. İnananlar kulluk makamında duydukları ibadet etme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, Beytullah'ı mecaz ve simge ile somutlaştırmıştır. Zekât, yoksul birini sevindirmek için verilen mali bir fedakârlık değildir. Tamamıyla zorunlu bir vergidir. Vergi ödeme sorumluluğunu İslam, insana zekât ile yerleştirmiştir. Böylece dünyevi olan bir şeyi manevi bir mesele haline getirmiştir. Zekât vermek devlete veya insana karşı duyulan bir sorumluluk değildir. Allah'a karşı bir görev, borç, dinî bir kuraldır.²³⁵

Günümüzde İslam gelmeden önceki dönemlere ait kitabî atasözleri, nutuklardan cümleler, hâkim ve kâhinlerin söyledikleri cümleler, ninniler, yeni su

²³⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 594-610.

kaynakları ve meralar aramak için gönderilen öncülerin geçtikleri bölgeleri anlatan yazılar ve anlatılar bulunmaktadır. Kuran'daki dil özellikleri, eski yazılardaki dil özellikleri ile tamamen aynıdır. Bu da gösteriyor ki İslam gelmeden önce Arabistan'ın tüm bölgelerindeki insanlar, dil bilimsel yönden tek bir ulustur. Bu dilin kuralları o denli yerleşik ve sabittir ki Kur'an'ın indirilmesinden ondört yüzyıl geçmesine rağmen, bu dilin kurallarında herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir.²³⁶

Suffe'de eğitim alan öğrenciler bilgi öğretmek, tebliğ etmek ve inanç taşımak amacıyla, Arap yarımadasının farklı bölgelerinde görev alabilecek şekilde kendilerini sürekli geliştirip hazırlıyorlardı. Bir sonraki dönemlerde çıkacak olan pek çok yazar, Suffe'de yetişmiş olan insanların hayatlarını ele alıp biyografiler meydana getirmişlerdir. İlerleyen zamanlarda Suffe, ihtiyacı karşılayamaz duruma geldi ve Hz. Peygamber yığılmanın önünü almak için Medine'nin farklı semtlerinde hazırlık okulu ya da ilkokul niteliğinde okullar açmıştır. Hz. Peygamber'in sağlığında dokuz küçük mescidin açıldığı bilinmektedir. Bu camiler sadece ibadet yerleri değil, okul olarak da hizmet vermekteydi.²³⁷

Hamidullah'a göre okuma yazma meselesinde her fert kendi ihtiyaçlarını kendine has yöntemlerle halletmekteydi. Dolayısıyla eğitim-öğretim meselesinde de tek ve belli bir plan söz konusu değildi. Ticaret, el sanatları, ziraatçılık vb. meslekleri yapan gençler, bu meslekleri arkadaşlarından, ebeveynlerinden veya komşularından öğreniyorlardı. Fakat din, Kur'an, hukuk vb. manevi ilimler için hazırlanan belirli programlar mevcuttu. Öyle ki o zamanlarda bu alanda uzmanlaşma bile söz konusu olmuştur. Hz. Peygamber gençler için ebeveynlerine yüzme, ok atma; aritmetik, tıp, sağlık bilgisi, soy bilimi, astronomi gibi bilimleri; Kur'an tilaveti öğretilmelerini tavsiye ve emrederdi. Hamidullah'ın araştırmalarına göre o dönemde yazılı olan şeylerin okunması, öğrenme için tek yol değildi. Hz. Peygamber kulaktan öğretim yoluna başvurmuştur. Kendisi de bölgelere gönderdiği naipileri de devamlı bir şekilde halkın arasına karışıyor, insanları yakından takip ediyor, uygun gördükleri her fırsatta halka birebir hitap etme yolunu kullanıyorlardı.²³⁸

Mekkeliler çocuklarını arı bir dil öğrenmesi için şehir dışındaki bedevilerin olduğu bölgelere gönderirlerdi. Bunun yanında çıraklık gibi farklı bir öğretim

²³⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 627.

²³⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 636-637.

²³⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 640-641.

yöntemini de kullanırlardı. Her sene Arabistan'ın farklı bölgelerindeki fuarlara katılır, hatta Suriye, Irak, Habeşistan ve Mısır gibi yabancı memleketlere gitmek için büyük ticaret kervanları hazırlanırdı. Bu yolculuklarda yaşlı kişilerin beraberinde gençler de giderdi. Böylelikle gençler yabancıların gümrük ve ticaret mevzuatı, alım-satım gibi konularda ve farklı dilleri öğrenme konusunda deneyim kazanarak geri dönerlerdi. Hz. Peygamber de gençliğinde böyle bir eğitimden geçmiştir.²³⁹

2.4.1. Fen Bilimlerinde Meydana Gelen Gelişmeler

Toplumsal reform, toplum içerisindeki bireyleri yetenek ve çabalarına, o döneme kadar ihmal edilen alanlara yönlendirmeye teşvik etmektedir. Diğer topluluklarla etkileşime girmeleri sayesinde onların sahip oldukları bilgileri tanıma ve yararlanma imkânı elde edilir. İslam dini Mekke ve Medine ekseninde gelişmekteydi. Eski çağlara bakıldığında da bu bölgelerde fazla bilimsel çalışmalar göze çarpmaz. Başlangıç ve basit düzeyde pek çok bilgi mevcuttur. Fakat bu bilgiler, ilerlemeden ve gelişmişlikten uzak, kendi yerinde sayan bilgilerden oluşmaktaydı. İslam, Müslümanların düşünce ve tefekkür alanındaki gelişmeler de kayda değer mesafeler almalarında vazgeçilmeyen bir unsur olmuştur. Hz. Peygamber tarafından kurulan eğitim ve öğretim sistemi, Müslümanların çabalarını heba etmeyecek şekilde hayata geçirilmiştir.²⁴⁰

2.4.1.1. Kozmoloji (evren bilim) Astronomi ve Meteoroloji

Hamidullah bir insanın kendisine sürekli şu soruları sorduğunu söylemektedir. Nereden geldim ve nereye gidiyorum? Ölümden sonra gidecek olduğum şu dünyayı yaratan varlık kimdir? Hamidullah'ın araştırmalarına göre, kozmolojide ilk ve nihai sebep Allah'tır. İslam, eşyanın var olmasının hikmeti olarak yaratılış gayenin bilinmesi amacıyla yapılan araştırmaları yasaklamaz, aksine Kur'an bu konuda bilgilerimizin derinleşmesini istemektedir. “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler:) “Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”²⁴¹ Ölçülü sınırlar ve arabulucu bakış açısıyla iman ile ilim, her daim iş birliği içerisinde. Bu şekilde olursa dinî bilim

²³⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 642-643.

²⁴⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 644.

²⁴¹ el-Âl-i İmrân 3/190-191.

ile fen bilimleri beraber gideceklerdir. Kozmoloji konusunda evrenin başlangıç ve son bulması ile ilgili Kur'an'da pek çok atıf bulunur. Bir ayette bir zamanlar gökyüzünün duman bulutundan oluştuğu geçmektedir.²⁴²

Kuran, astronomiye sürekli göndermelerde bulunur. Bir ayette “Bakın! Yıldızların yerlerine yemin ederim ki bilseniz, bu gerçekten pek büyük bir yemindir.”²⁴³ Astronominin dinle alakalı göze çarpan bazı noktaları bulunmaktadır; Arabistan’da geceler sıcak çoğu zamanda bulutsuz ve açıktı. Bedeviler ve çölde göçebe olarak yaşayan insanlar, eğlence veya boş vakitlerini doldurmaktan ziyade, pratik ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla astronomi konusunda bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Kur'an; kendilerine yol gösterecek kimsenin olmadığını, çöllerde yollarını yıldızlar sayesinde bulduklarını belirtir. Hacca gitmek isteyen bedevi, kendisini ve devesini kavurucu sıcaktan korumak maksadıyla geceleri yolculuğa çıkardı. Onun yolunu kaybetmemesini sağlayacak olan tek şey, gökteki yıldızlardı. Bir diğer husus İslam’da zekât vergilerinin belirlenmesi için zamanın bilinmesi gerekmektedir. Bunun yanında beş vakit namaz, cuma namazı, bayram namazlarının eda edilmesi ve hac mevsimini belirlemek; ramazan ayının başlangıç ve sonucunu belirlemek; oruç tutulan günlerde imsak vaktini ve güneşin batış saatini belirlemek amacıyla astronomi bilgilerinin kullanılması gerekmektedir. Tüm bunlar her Müslüman kişinin pratik astronomi bilgisini elde etmesi gerektiğini göstermektedir.²⁴⁴

Hz. Peygamber askerî seferlere çıkarken savaşın meydana geleceği alana karargâhını kurar, rüzgârın ne tarafa doğru estiğini hesaplayıp belirlerdi. Böylece savaş sırasında güneş Müslümanların gözünü rahatsız edecek şekilde karşıdan değil, arka taraflarından gelirdi. Hz. Peygamber meteorolojinin uygulamadaki önemini çok iyi bilmekteydi.²⁴⁵

2.4.1.2. Tıbbî Nebevi (Hz. Peygamber’in Tıp Anlayışı) Sağlık Teşkilatı

Hamidullah tıp alanında Hz. Peygamberi "pratisyen hekim" statüsünde görmektedir. Kendisine gelen hastalar için pek çok reçete önermiş ve tedavi yöntemi sunmuştur.²⁴⁶ Dinler, genel olarak Allah’ın yaratmış olduğu dünyayı sebep ve sonuç

²⁴² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 644-645.

²⁴³ el-Vâkıa 56/75-76.

²⁴⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 647-648.

²⁴⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 661.

²⁴⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 661.

dünyası olarak meydana getirdiği gerçeğini görmezden gelerek mensuplarına hastalandıklarında tedavi ettirmekten ziyade, tahammül ve sabır göstermelerini tavsiye etmişlerdir. Hz. Peygamber'in öğretisi ise Allah'ın her şeye kadir olması sıfatını gerçek anlamıyla ortaya koymuştur. Örneğin bir tabip Hz. Peygamber'e gelir ilaç ve tedavinin bir işe yarayıp yaramadığını sorar. Hz. Peygamber bunun üzerine Allah yeryüzünde dermanını vermediği hiçbir hastalık yaratmamıştır. Eğer sen hastalığa iyi gelen o ilacı bulmuşsan Allah'ın emri ve takdiri ile hasta iyileşir, demiştir. Şüphe yoktur ki her şeyi Allah takdir etmektedir. Fakat Allah bu takdirini vasıta ve sebeplerle gerçekleştirmektedir. İnsanın istediği sonucu elde etmesi konusunda çaba sarf etmesi ve sebeplere sarılması gerektiğini belirtmiştir. Yine bir bedevi Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve ilaç kullanmanın caiz olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber de Allah'ın ihtiyarlık dışında derman ve çaresini vermediği herhangi bir hastalık bulunmadığını söylemiştir.²⁴⁷

Hz. Peygamber sağlığı bozulan kimseler için hava değişimini önermiştir. Bunun yanında dişlerin sık sık fırçalanmasını da söylemiştir. Aynı şekilde saçların ve tırnakların kesilmesi, mahrem bölgedeki tüylerin temizlenmesi hadislerle emredilmiştir. Yemeklerden önce ve sonra elleri yıkamak gerektiğine de dikkat çekmiştir.²⁴⁸

Hamidullah, Hz. Peygamber zamanında sayı olarak fazla bir sanat ve bilim dalının olmadığını söylemektedir. Fakat mevcut olanlar asli nitelik taşırlardı ve gelişim süreci içerisindeydiler. Bu bilim kollarından birisi de tıp bilimidir. Hz. Peygamber'in zamanında cerrah hekimlerin konumuna dair elimizde birtakım bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, hastalanan bir sahabe'nin ziyaretine Hz. Peygamber gidip o bölgede hekimin olup olmadığını sormuştur. Verilen iki ismin üzerine uzman olanın çağrılmasını istemiştir. Bu konuya bakıldığında Hz. Peygamber'in ilim konusunda uzmanlaşmanın bilincinde olduğu, uzmanların tedavi etmesi taraftarı olduğu görülmektedir. Bu konuda amatör olanların tıp bilimi ile uğraşmasını istememektedir. Gerekli olan vasıfları taşımamakla beraber bu alana girilmesini açık ve net bir şekilde yasaklamış ve ceza öngörmüştür. Hamidullah'a göre bunun sebebi ise cehaletleri sebebiyle topluma büyük zararlar verebilecek olmalarıdır.²⁴⁹

²⁴⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 665.

²⁴⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 669-670.

²⁴⁹ Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, 271.

Hız. Peygamber devlet başkanı olduğu için tebaasının sağlık problemleriyle ilgilenmek zorundaydı. Hız. Peygamber'in bu konudaki emir ve talimatlarının birkaçı şöyledir: “Veba görülen bir yerde oturanların bulundukları yeri terk edemeyecekleri, başka bölgelerde oturanların da onları ziyaret edemeyecekleri” talimatını verdiği nakledilir. Hız. Peygamber'in bu uygulaması günümüzde modern karantina yönteminin aynısıdır. Bulaşıcı olan hastalıkların önünü almak için bundan daha güzel bir çözüm yöntemi bulunmamaktadır.²⁵⁰ Hız. Peygamber'in bir hadisinde “Cüzzamlıdan bir kaplandan kaçır gibi kaçının.” Sakif kabilesinden bir heyet Medine'ye gelmişti ve bunların içerisinde cüzzamlı biri bulunuyordu. Hız. Peygamber ona haber gönderdi, “Senin biat yeminini kabul ettik, ölkene dönebilirsin. (Benimle görüşmene gerek yok.)”²⁵¹

Kadınların gözleri için kullandıkları antimuanı (ismid çeşidi) erkekler ilaç olarak kullanmaktaydı. Hız. Peygamber ismidin, görüşü kuvvetlendirdiğini ve kirpikleri çıkardığını söylemektedir.²⁵²

Hamidullah'a göre sağlık hizmeti bütünöyle insani olan bir iştir. Savaş sırasında doktorlar ve hemşireler karşı koymadıkları takdirde rahatsız edilmezler fakat esir alınabilirler. Hamidullah'a göre Hız. Peygamber'in hayatına bakıldığında sağlık hizmetleri ile alakalı düzenlemelerle ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Uhud, Hendek ve pek çok savaşta ortaya konan düzenlemelere kaynaklar yer vermiştir. Hız. Ömer'in hazırlamış olduğu ordulara sağlık ekipleri de katılmıştır.²⁵³

Hız. Peygamber büyücü ve putperestliğe ait olan sözler bulunmamak kaydıyla, dua ile olan tedaviye yani rukye tedavisine müsaade etmiştir. Hamidullah'a göre, bazı kimselerin inançları o kadar derindir ki, kişinin hastalığına tesir edebilir. Bu durum, herkes için ve her zaman geçerli değildir.²⁵⁴

2.4.2. Ahlakı-Manevi ve Toplumsal Eğitim

Kur'an tüm insanlarca iyi bilinen şeyleri emreder, herkesin kötü bildiği şeyleri de yasaklar. Dolayısıyla iyiliği, adaleti, hayvanlara karşı bile merhametli olmayı,

²⁵⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 667.

²⁵¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 671.

²⁵² Muhammed Hamidullah, “Hız. Peygamber Devrinde İctimai Hayat” *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/31(Eylöl 1962), 2.

²⁵³ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 315.

²⁵⁴ Muhammed Hamidullah, “Hız. Peygamber Devrinde İctimai Hayat” *İslami Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/33(Aralık 1962), 2.

tevazu sahibi olmayı, sözünde durmayı, doğru sözlü olmayı, Allah’a kendisine ve diğer insanlara karşı sorumluluklarını yerine getirmeyi emreder. Bunun yanında haksızlık, adam öldürmek, yalan, zulüm, fuhuş, hırsızlık, sözünde durmama, namussuzluk ve benzeri hususları da kesinlikle yasaklamıştır. Fakat eğitim öğretim konusuna gelince, yalnızca İslam’a ait olan bazı konular vardır. Kur'an ve hadisin en göze çarpan özelliği mutlak olarak doğru ve iyi bilinen konularda dahi itidal yani orta yolu tutmak, bunun yanında tevazu sahibi olmayı emretmesidir. Hz. Peygamber insanın kendisine karşı da pek çok görevi olduğunu belirtmiştir. Kur'an anne-babaya, yabancılara ve yetimlere güzel davranmayı emretmiştir. O dönemin şartları dikkate alındığında köle azat etme meselesini “bir dağı aşip geçmek” şeklinde güzel bir hareket olarak nitelendirmiştir. Hz. Peygamber, aramızdaki küçüklere sevgi ve merhamet; yaşlı kimselere de saygı ve hürmet göstermeyen asla bizden değildir buyurmuştur.”²⁵⁵

Hz. Peygamber’in eğitim öğretimi hususundaki en önemli kurallarından birisi de şu hadis ile özetlenmiştir. “Ameller insanların yaptıkları şeyler, Allah tarafından niyetlere göre değerlendirilecektir.” Tüm eylemlerimizi herhangi bir art niyet bulunmaksızın yalnızca Allah'ın rızasını elde etmek için yapmalıyız.²⁵⁶

Hamidullah, Kur'an'da bulunan birtakım ayetlere çeşitli ilimler nazarıyla yaklaşmaktadır. Örneğin, Saf suresinde “Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.”²⁵⁷ ayetine mimarlık tarihi penceresinden bakıp ilginç bulmuştur. Modern ilimlerden istifade ederek Nisa suresinde geçen “...Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabb'inize itaatsizlikten sakının...” ayetini²⁵⁸ sosyal çekim yasasıyla açıklamıştır. Bitkilerin tek başlarına üreyebilme kanununu, Hz. Âdem'den Havva için sonrasında Hz. Meryem de, Hz. İsa için yeniden görülmüş olduğunu söylemektedir.

Fussilet suresinde yer verilen “...o kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik...”²⁵⁹ ayetini de tropikal fırtına olaylarıyla açıklamaktadır. Aynı zamanda bu fırtınayı Hiroşima'ya atılmış olan bomba ile karşılaştırır. “Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz.” ayetini de izafiyet teorisi

²⁵⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 622.

²⁵⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 621-623.

²⁵⁷ es-Saff, 61/4.

²⁵⁸ en-Nisa 4/1.

²⁵⁹ el-Fussilet 4/16.

ile açıklar.²⁶⁰ “Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çiftler çiftler yaratan Allah, her türlü eksiklikten uzaktır.”²⁶¹ ayetini de modern bilimden alıntılar yaparak açıklamıştır. Atoma kadar bütün her şeyin çift bir şekilde yaratıldığını tek olanın ise yalnızca Allah olduğunu söylemektedir.²⁶²

Hamidullah’a göre Hz. Peygamber döneminde Metalürji bilimi vardı. Araplar deniz ticaretine uzak değillerdi. Deniz ticareti ve ulaşımıyla ilgili ayetlerin bulunduğu yerlerde bu görüşünü sık sık dile getirmiştir. Nahl suresi 67. ayetten hareketle, o günkü Arapların evcilleştirilmiş arıcılık ve bağıcılığa yabancı olmadıklarını da söylemektedir. “Onu tahtalar ve mıhlarla yapılmış gemide taşıdık.”²⁶³ ayetiyle insanların o zamanlardan beri metalürjiden haberdar olduklarını belirtmiştir.²⁶⁴

2.5. ANLAYIŞ VE YÖNTEM

Hz. Peygamber ilgili hadisinde açıkladığı gibi, dinin üçüncü bir boyutu ahlaki-ruhi bilincin geliştirilmesidir. Aynı zamanda davranış ve fiillerin güzelleştirilmesi yani ihsandır. İnsanın her nerede olursa olsun Allah'ın huzurunda bulunduğu bilincine sahip olması gerekir. Efendi nasıl kölesinin yaptığı işi ayrıntılı olarak gözetliyorsa, insan da Allah'ın kendisini gördüğü bilinçle davranmalıdır. İman etme inanılan şeyleri uygulama ve bilinçle yapılan gözlem, Hz. Peygamber'in öğretisindeki üçlü temel yapı bu ilkelerden meydana gelir. Zaten İslam'ın nihai gayesi de manevi âlemle maddi âlem arasında uyum içerisinde eşgüdüm sağlamaktır. Yalnızca maddi olan hayatın nimet ve zevklerini düşünmek, bunlardan da mümkün olduğu ölçüde yararlanmak, kişinin bedensel ve maddi tarafının gereğidir. İnsan fıtratı gereği sahip olduğu iki yönünden birini diğeri aleyhine dışlarsa, bunlardan yalnızca biri baskın ve geçerli duruma gelecektir. Ek olarak her bireyin zihinsel durumları ve anlayışları birbirlerinden çok farklıdır. Böylesi bir durumda çok sayıdaki insanı kurtarma amacı olan ve insan hayatının tüm yönlerine hitap eden bir din; orta yolu bularak, manevi ve maddi iki yöne de eşit bir şekilde değer vererek bir çoğunluğun oluşturduğu orta halli insanlara hitap eder. İslam, insana birtakım sorumluluklar yüklemekle beraber, dünya nimetlerinden tamamen uzaklaşmayı yasaklamıştır. Dürüstlük sınırlarını aşmadan, kimseye haksızlık etmeden dünya nimetlerinden faydalanmanın meşru olduğunu

²⁶⁰ ez-Zâriyât 51/47.

²⁶¹ el-Yasin 36/36.

²⁶² Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 41-42.

²⁶³ el-Kamer 54/13.

²⁶⁴ Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 40-41.

belirtmiştir. “De ki: Allah’ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?”²⁶⁵

2.5.1 Estetik

Hamidullah’ın araştırmalarına göre, Hz. Peygamber estetik hususunda ince bir anlayış ve zevke sahiptir. Hz. Peygamber bir hadisinde “Allah güzeldir ve güzelliği sever”²⁶⁶ buyurmuştur. Başka bir hadise bakıldığında, Allah’ın her bir konuda ihsanı yani incelik gösterilmesini emretmesidir. Öyle ki düşman bile olsa öldürülürken bunu zarif bir biçimde yapılmasını emretmiştir. İşkence ve eziyet, organlarını kesmek yasaklanmıştır. Aynı zamanda Kur'an’a bakıldığında sürekli mutluluk ve refahtan, gösterişli bir hayattan bahsetmektedir. Belli bir dengeyi tutturana kişiler için böyle bir hayat yasak değildir. Hz. Peygamber’in estetik anlayışına şu hadis güzel bir örnektir: “Bir gün bir cenazenin defin törenine katılmıştı. Mezarın içinde küçük bir kazı hatası göze çarpıyordu. Derhâl düzeltilmesini emretti. Cemaatten biri kendisine bunun ölüye bir zararı dokunur mu? diye sorunca, Muhammed aleyhisselam şöyle buyurdu: Aslında bu tür şeyler ölüye ne bir zarar verir ne de fayda. Ancak bu düzeltme, yaşayanların gözlerini rahatsız etmemek içindir.”²⁶⁷ Hz. Peygamber’in bunca talimat ve emirlerinin temelinde, sahip olduğu sağlam bir estetik duygusu yatmaktadır. Erkek ve kadınların dış görünüşleri hususunda giysileri ve saçlarının şekillerinin birbirlerine benzememeleri gerektiğini emretmiştir. Bu ve benzeri hadisler estetiğin önemini vurgulamaktadır.²⁶⁸

2.5.2. Sanat-Spor

Hz. Peygamber döneminde, at yarışları yapıldı. Bu müsabaka için belirlenmiş bir hipodrom bulunmuyordu. Bununla beraber eşek, deve ve insan yarışları da yapıldı. Kervanların uğradığı ve konakladığı boş alanlar, bu tür yarışlar için kullanılıyordu. Bazı zamanlar Hz. Peygamber bu yarışmalara katılır, kazananları açıklar ve çeşitli ödüller verirdi. Hz. Peygamber gençler içerisinde farklı pek çok yarışmalar düzenleyerek özellikle okçuluk sporunu gençler arasında yaymaya çalışmıştır. Dirkele oyunu, bir tür fırlatma oyunuydu ve zenciler içerisinde oldukça yaygındı. Futbola benzeyen Mekke ve Medine’de düzenlenen kurrek oyunu da

²⁶⁵ el-A'râf 7/32.

²⁶⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 613.

²⁶⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 615.

²⁶⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 613-615.

bulunmaktaydı. O dönemde greŖte çok yaygındı. Rukane isimli sahabi özellikle bu spor dalında Mekke’de n sahibiydi. Medine'deki gençler seferlere katılabilecek yeterlilikte olduklarını Hz. Peygamber’e kanıtlamak amacıyla, devamlı greŖe tutuŖurlardı. Öyle ki çok daha genç olan erkekler kendilerinden yaŖa büyüklere üstünlük sağladıkları takdirde, isteklerine göre seferlere katılma hakkı kazanırlardı. Kadınların ise sporla iliŖkisi pek yoktu. Hz. Peygamber eŖi Hz. AiŖe ile iki kez yarış yapmıŖ, ilk yarışta Hz. Peygamber’i gemiŖ ikincisinde ise birkaç yıl sonra yaptıkları yarışta Hz. AiŖe kilo alınca Hz. Peygamber onu gemiŖtir. Bunun yanında mm Haram ve kardeŖi mm Suleym iki kız kardeŖ, erkekler savaŖlarda nasıl savaşıyorsa o Ŗekilde etkin görevler almıŖlardır. Hz. Peygamber’in halası Safiyye bir keresinde kalenin savunmasına katılmıŖ ve yalnız baŖına dŖman askerlerinden birini ldrmŖtir. Fakat genellikle kadınlar seferlerde gözcü, aŖı, hemŖire gibi hizmetlerde görev almıŖlardır.²⁶⁹ Hz. Peygamber, erkeklere idman yaptırarak bedenlerinin devamlı zinde kalması konusuna önem vermiŖtir. Hz. Peygamber’in yüksek bir tepeye çıkıp buradan yarışı kazananları izlediği ve ilk e giren kiŖileri tespit edip ödüller verdiği bilinmektedir.²⁷⁰

Hz. Peygamber, Allah’ın, nimetlerini kullarının üzerinde görmeyi sevdiğinden bahsetmektedir. Bunun yanında Hamidullah'a göre Hz. Peygamber deėiŖmez bir estetik zevke sahiptir.²⁷¹ Bir adam karışık sakal ve saçı ile birlikte Hz. Peygamber’i ziyarette gelmiŖti. Hz. Peygamber huzuruna çıkmamasını ve yıkanıp saçlarını taramasını istemiŖtir. Emrini yerine getiren adam, Hz. Peygamber’in yanına tekrar gelmiŖ ve Hz. Peygamber Ŗyle buyurmuŖtur: “yle Ŗeytan gibi gelmektense böyle senin için daha iyi değil mi?” demiŖtir.²⁷²

2.5.3. RakŖ Sanatı Müzik ve Mimari

Taif Seddi’nin üzerinde Muaviye’ye ait olduğu bilinen bir kitabenin rakŖlı olduğu görülmektedir. Hamidullah, Muaviye'nin bu rakŖı Hz. Peygamber’den isnat ettiğini söylemektedir. Hamidullah bu bilgiyi Suyuti’nin *Tedrib er-Rabi*’sinde grmŖtir. Buradan da anlaŖılıyor ki Hz. Peygamber vefat etmeden önce rakŖ

²⁶⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 895-896.

²⁷⁰ Hamidullah, *İslam’ın DoėuŖu*, 216-217.

²⁷¹ Muhammed Hamidullah, Peygamberimizin Hayatında Estetiğin Yeri, *DiriliŖ Dergisi* 1/1(Nisan 1960), 9.

²⁷² Muhammed Hamidullah, Peygamberimizin Hayatında Estetiğin Yeri, *DiriliŖ Dergisi* 1/1(Nisan 1960), 9.

bilinmekteydi. Rakş yani harflerin noktalanması ve irap işaretleri Hz. Peygamber döneminde başlamış, sahabe devrinde de tekâmülünü tamamlamıştır.²⁷³

Hamidullah müzik konusunda, Gazzali ile aynı düşünür. İslam'da müziğin kendisi yasak değildir. Yasaklanan şey müziğin ahlakı bozan eğlencelerde ve namazlarda çalınmasıdır.²⁷⁴ Hz. Peygamber müzik ve şarkı konusunda ifrata kaçıp sorumlu olduğu vazifelerini ihmal eden kişilere karşı serttir. Bununla beraber, insanın şarkı ve müziğe karşı içgüdüsel olarak yönelmesi, onu yeni bir mecrayla karşılaştırmıştır. Kur'an tilavetine bakıldığında bizzat kendisi, Kur'an'ı en yüksek musiki yani Hz. Davut'a (a.s.) nispet edilen musiki ile okunmasını istemiştir. Sanatın İslam dışı gayelerde kullanılmasına dair Hz. Peygamber döneminde bazı örnekler vardır. Mesela bayram günleri geldiğinde tambur çalınır, şarkılar söylenirdi. Başka bir gün ise zencilerin mızraklı oyun oynadıklarını gören Hz. Peygamber eşi Hz. Aişe'yi evinin önüne getirip bu müsabakayı göstermiştir. Düğün şenliklerini mutluluğu meydana çıkaracak birtakım durumlar olmaksızın yapılmasını manasız bulmaktadır.²⁷⁵

Hz. Peygamber'in mimari ile ilgili görüşü; Kur'an da şöyle geçmektedir. “Siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere bir anıt mı dikersiniz? Temelli kalacağınızı umarak mı büyük konaklar yaparsınız?”²⁷⁶ Bununla beraber başka bir ayette ise “Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar.”²⁷⁷ Servetin özel veya resmi olsun boş şeyler uğruna harcanması hoş görülmemiştir. Hayatın hangi sahasında olunursa olunsun, en önemli şey itidaldir. Hz. Peygamber'in öğretiminde her zaman temel prensip itidaldir.²⁷⁸

2.6. ASKERÎ VE SAVAŞ HUKUKU

Hz. Peygamber ne zaman bir orduya komutan tayin etmişse, komutana kendisi ve yanındakilere karşı davranışlarında Allah'tan korkması gerektiğini emrederdi. “Allah adıyla ve onun yolunda savaş Allah'a inanmayanlarla mücadele et, savaş fakat aldatma, güvenini suistimal etme, müslle yapma ve küçükleri öldürme.” Bunun yanında

²⁷³ Muhammed Hamidullah, “Hz. Peygamber ve Sahabe Devrinde Kitabet Sanatı”, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, *İslam Medeniyeti Dergisi* 2(Ekim 1972), 9-10.

²⁷⁴ Betül Zirh Coşkun, *Muhammed Hamidullah'ın Günümüz Fıkıh Problemlerine İlişkin Görüşleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 47.

²⁷⁵ Muhammed Hamidullah, “Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat: Güzel Sanatlar”, *İslami Dergiler Projesi Hilal Dergisi*, 3/36(Şubat 1963), 2.

²⁷⁶ el-Şuarâ 26/128-129.

²⁷⁷ en-Nûr 24/36.

²⁷⁸ Muhammed Hamidullah, “Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat: Güzel Sanatlar”, *İslami Dergiler Projesi Hilal Dergisi*, 3/36(Şubat 1963), 2.

Hız. Peygamber, düşmanla karşılaştığında onlara üç seçenek sunulması gerektiğini söylemiştir. Birincisi İslama davet etmek. Eğer kabul ederlerse savaş yapmamak. İkincisi diğer muhacirler gibi hicret etmeleri gerektiğini söylemek. Hicret ettikleri takdirde diğer muhacirlerle aynı haklara sahip olacaklarını, hicret etmezlerse de bedevi statüsünde sayılarak devletin hiçbir imkânından yararlanamayacaklarını bildirmek. Üçüncüsü ise İslam'ı kabul etmedikleri takdirde Cizye ödemekle mükellef olacaklarını bildirmek. Bunu da kabul etmedikleri takdirde savaşmak seçenekleri sunulmuştur. Hız. Peygamber Abdurrahman b. Avf'a vermiş olduğu talimatta Allah yolunda savaşın inanmayanlarla mücadele etmesi gerektiğini fakat emanete asla ihanet etmemesi gerektiğini ve zulmetmemesi gerektiğini bildirmiştir.²⁷⁹

Hız. Peygamber'in esir ahlakında esirler beslenme mukabilinde çalıştırılmazlar. Esirin harcamalarını esir alan Müslüman üstlenmek zorundadır. Esirler soğuk sıcak ve benzeri durumlardan korunmalıdır. Eğer esirlerin giyecek bir elbisesi yoksa kendilerine elbise sağlanmalıdır. Herhangi bir üzüntü ve zorlukları bulunuyorsa imkânlar dâhilinde karşılanmalıdır. Aynı zamanda esirin ülkesinde mevcut olan malı ile ilgili isteklerini yerine getirme hakkı vardır. Bu hususlar düşman olan yetkililer ile özel bir iletişim halinde gerçekleşir. Esirler arasında anne çocuk varsa veya akrabalar bulunuyorsa birbirlerinden ayrılmamalıdır. Eğer esirler disiplini bozmaya kalkar ve kaçma teşebbüsünde bulunursa ancak bu şekilde cezalandırılır. İslam hukuku esirlerin köle yapılması, öldürülmesi fidye mukabilinde serbest bırakılması, karşılıksız serbest bırakılması veya bırakılmaması, Müslüman olan esirlerle takas yapılması gibi kararları ordu komutanının arzu ve görüşüne bırakmıştır.²⁸⁰

Hamidullah'ın araştırmalarına göre Müslümanların meşru savaş açmalarındaki birtakım şartlar şunlardır:

- 1- Savaşlar Allah rızası için ve Allah yolunda olmalıdır.
- 2- Savaş müdafaa etmek için olmalıdır.
- 3- Savaşta küçük bile olsa bir tecavüz olmamalıdır.

²⁷⁹ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 344-345.

²⁸⁰ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 245-246.

- 4- Düşmanca davranma hakkı şu şekilde mümkündür: İşgal ettiği yerlerden çekilinceye dek nerede olursa olsun öldürülmeleri gerekir.
- 5- Harem-i Şerif'te nefsi müdafaa haricinde kan dökülmemelidir.
- 6- Gayrimüslimlerle alakalı sorumluluk ve anlaşmalara titizlikle uyulması gerekmektedir.
- 7- Asla para için olmamalı, para için olursa intihar hükmünde olduğu bilinmelidir.²⁸¹

2.6.1. Askerî İstihkâm Askerî Teşkilat ve Postliminium

Hız. Peygamber başta ordu komutanları üzerinde herkese, savaşın insani olan boyutunu hatırlatarak kan dökülmesini asgari düzeye indirip Müslümanlara örnek olmuştur. Hız. Peygamber'in kendisine rahmet Peygamberi ve savaş Peygamberi demesi, bu özelliğini ortaya koymaktadır. Hız. Peygamber'in askerlik hayatındaki en önemli faaliyeti, Hendek Savaşı sırasında dışarıdan gelecek saldırılara karşı karargâhın çevresine hendek kazdırma fikridir. Buradaki amaç kendilerinden sayı olarak on kat kalabalık düşman ordusundaki savaş kısa sürede bitirmekten ziyade, uzun bir sürece yaymak ve onları kuşatmaktır. Bilinçli ve düzenli olan istihbarat servisinin yardımıyla, haftalar öncesinden düşmanın hazırlıkları hakkında bilgiler elde etmiş, bunun için askerî heyet oluşturmuştur. Selmân-ı Farisi'nin yapmış olduğu önerilerle Hız. Peygamber bu hususta uzman olan sahabilerle birlikte at sırtında araziye dolaşp, savaşılacak bölgeyi bizzat belirlemiştir. Düşman ordusu bölgeye ulaştığında hiç beklemedikleri bir savunma olan hendeklerle karşılaşınca şaşkına dönüp İslam ordusunun emrivaki ile ortaya koymuş olduğu savaş tarzını mecburen kabul etmişlerdir. Tüm engeller karşısında Müslümanların gönüllerinde yalnızca Allah yolunda hizmet duygusu bulunuyordu. Bu örnek Hız. Peygamber'in askerlik ve şehircilik alanlarında adeta mühendis gibi giriştiği pek çok çalışmalarının bir tanesini göstermektedir.²⁸²

Hız. Peygamber'in müminlere yüklemiş olduğu önemli görevlerden birisi de cihattır. Cihat sadece silah kullanma olarak göze çarpmaz Hız. Peygamber'in bildirdiğine göre beden, mal ve dil ile de cihat edilebilir. Hız. Peygamber zamanında

²⁸¹ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 186-187.

²⁸² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 685-686-690.

sürekli bir ordu yoktu. Ayrıca şehrin iç güvenliğini sağlamak amacıyla polis memuru bulunmamaktaydı. Arapların tümü zaten savaşçı insanlardı. Hz. Peygamber'in bu konuda yapmış olduğu tek şey, mevcut olan potansiyel gücü kontrol altına almak, bu gücü kardeş kavgalarında kullanmamak suretiyle sınırlandırmak olmuştur. Silah tutabilen her Müslüman, dini için askerliğini yapmakla mükelleftir. Bir sefer ve saldırı sırasında devlet başkanı gönüllü kişilere haber verir. Böyle durumlarda her adayın ismini ve adresini kaydettiği kayıt kütüğü açılırdı. Belirlenen günde gönüllüler binekleri silahları ve hazırladıkları yolluklarıyla, şehrin dışında belirlenen bir karargâhta bir araya gelirlerdi. Hz. Peygamber orada bulunur, gönüllüleri kendisi teftiş eder, sefere katılmasında sakınca bulunan, çok genç veya bu konuda yetkin olmayan kişileri alıkoyardı. Sefere kaç askerin katılacağını kendisi belirlerdi. Teçhizatlarını sağlayamayanlar devlet bütçesinin verdiği teçhizatla donatılırdı. Celp ve asker toplama işi kabileler aracılığıyla yapılırdı. Kabile başkanlarına haber verilir kabile üyeleri de gönüllü olarak yazılırdı. Medine'de savaş yapılması durumunda kardeşleştirme işlemi uygulanması âdettendi. Eğer savunma savaşı olacaksa tüm kabile buna katılırdı. Fakat sefere çıkılacaksa kardeşleştirme neticesinde iki kişiden biri sefere katılır diğer kişi ise her iki evin ihtiyaçlarını giderirdi.²⁸³

Ordu karargâhı nöbetçi ile gece ve gündüz korunmaktaydı. Keşif birlikleri düşmanı takip etme, pusu kurma, casusluk vb. yöntemler bilinmekteydi Hz. Peygamber yalnızca bilgi toplamak amacıyla casus kullanmaz, bununla beraber düşman casuslarını da engellemek amacıyla birtakım önlemler alırdı. Sefer öncesinde esirleri sorgulamak, keşif kolları yollamak gibi yöntemlerle düşmanın o anki durumuyla ilgili bilgiler toplatırdı.²⁸⁴

H. Peygamber savaş öncesinde düşmana “onurlu bir barış yapma” seçeneği sunmaktaydı. Savaş öncesinde de ordunun askerî talim yaparak hazırlanmasıyla bizzat kendisi ilgilenir, okçuluk üzerinde de özenle dururdu. At ve diğer binek hayvanları ile yarışlar yapılır, kazananların ödülleri kendisi dağıtırdı. Müslümanlar devletin ilan etmiş olduğu savaşlara tıpkı namaz, oruç ibadetleri gibi katılmakla mükellefti. Meşru olan her savaş Müslümanlar açısından cihat niteliği taşımaktadır. Hz. Peygamber döneminde askerlerin giydiği üniforma bulunmamaktaydı. Fakat düşman askerlerinden kendi askerlerini ayırt etmek için farklı bir yöntem kullanılmıştır.

²⁸³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 829-830.

²⁸⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 831.

Müslüman askerler karşı karşıya geldikleri zaman, önceden belirledikleri parolaları yüksek bir sesle söylemekteydiler. Bu parolaların en önemli yanı, gece yapılan savaşlarda üniformanın belli olmaması fakat parolanın işe yaramasıdır. Müslüman askerler miğfer veya sarıklıların üzerine sûfe denilen yünden veya tüyden yapılan hotoz takarlardı.²⁸⁵

Hz. Peygamber savaş yöntemleri hususunda çok ilericiydi. Öncelediği ilk şey, kan dökmeden düşmanı teslim almaktı. Resulullah hicretten sonraki yıllardan itibaren, Medine'yi sefer niyetiyle terk ettiğinde yerine vekil tayin ederdi. Bu ayrıcalık Müslümanlar arasında önde gelenlere verilmiştir. Bu da bize gösteriyor ki Resulullah'ın verasete dayanan başkanlık sistemini önemsememektedir.²⁸⁶ Resulullah ahlaki temizliğe her zaman önem verirdi, savaşta ve sonrasında da bu geçerliydi.²⁸⁷

Postliminium, Hz. Peygamber döneminde kullanılmıştır. Hamidullah'ın çalışmalarına göre, Resulullah döneminde böyle bir uygulamadan da haberleri vardı. Bu uygulamaya göre İslam topraklarında hayatını idâme ettiren Müslüman ya da gayrimüslime ait herhangi bir eşya, düşman tarafına geçmişse, sonradan da tekrar İslam ordusu tarafından alınmışsa, söz konusu mal eski sahibinin olurdu. Dolayısıyla bu mal ganimetten sayılmazdı. Arabistan'da bulunan gayrimüslimlere bakıldığında, durum tamamen tersiydi. Ganimetin 1/4'lük kısmı komutanın şahsi hazinesine gider geri kalan kısmından herkes imkânı nispetinde yararlanırdı. Bu uygulama dava arkadaşlığı ve ordu disiplini açısından çok kötü bir durumdur.²⁸⁸

2.6.2. Hz. Peygamber'in Düşmana Karşı İzlemiş Olduğu Siyasetin Temel İlkeleri

2.6.2.1. İslam'ı Yayma Faaliyetleri

Hz. Peygamber bu gaye için yaşıyor ve bunun uğrunda tüm zorluklara katlanıyordu. İslam'ı tebliğde işkencelere, hakaretlere tahammül ediyor ve kendisine bu davasından vazgeçirmek amacıyla pek çok tekliflerde bulunuluyordu. Fakat tek bir gaye uğruna hepsini yok saymıştır.²⁸⁹

²⁸⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 832-834.

²⁸⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 834-836.

²⁸⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 838.

²⁸⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 836.

²⁸⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 863.

2.6.2.2. İnsanların Eşitliği ve Yeni Müslüman Olan Kimselerin Onurlarının Korunması

Hız. Peygamber'in tebliğ görevi bölge ve ırk ayrılmaksızın tüm insanlığı hedef almıştır. Bu göreve başladığı ilk yıllardan beri, hidayete erdirdikleri içerisinde Arapların dışında Nubyalılar, Kıptiler, İranlılar, Habeşliler, Bizanslılar ve diğer ırklara eşit muamele göstermiştir. Kabul ettiği ayrıcalık kişinin takva sahibi olmasıylaadır. Resulullah'ın götüğü politikanın başka bir yönüde, bireylere liyakat ve meziyetlerine göre davranmasıdır. Kişinin erken veya geç bir zamanda Müslüman olması, saygınlık ve onur kazanması bakımından tek bir ölçüt değildi. Çünkü kişi Müslüman olduğunda geçmişteki tüm günah ve kötülükler silinmiş temizlenmiş olmaktadır. Örnek olarak Halid ibn Velid, Mekke'de çok büyük bir komutandı. Uhud Savaşı'nda Müslümanların yenilgiye uğramasından kendisi sorumluydu. Fakat Müslüman olduktan sonra Hız. Peygamber'den Seyfullah (Allah'ın kılıcı) unvanını almıştır.²⁹⁰

2.6.2.3. Teknik Gelişmeler ve Ekonomik Baskı

Babadan oğula intikal eden garaz ve kinlerin temelini kapsayan kan dökme olayını, en aza indirmek ve gücünden yararlanmak üzere, düşmanı bunaltmak gayesiyle etkili olan bir yöntem de teknik gelişmelerdir. Hız. Peygamber savaş tekniği ve usulleri hususunda tutucu olmayan çok yetenekli bir komutandı. Hız. Peygamber sahabesinin bilgilerinden ve deneyimlerinden yararlanır ve istişarelerde bulunurdu. Şehri savunmak amacıyla hendek kazılması o zamanlar için yeni bir teknikti. Hayber Savaşı'nda düşman kendisini mancınıkla savunmuştu. Bir sonraki yıl İslam ordusu Taif kuşatması esnasında benzer silahlar üretilip kullanmışlardır.

Savaşlarda kan akıtmayı en aza indiren başka bir çare de silahlı kuvvetlerin dışında ekonomik baskı uygulamasıdır. Mekke şehri, geçimini ticaret yoluyla sağlamaktaydı, ihtiyaç duyduğu her şeyi ithal ederlerdi. Dolayısıyla kervan yollarını ele geçirmenin sonucu, onlar için büyük bir felakete sebebiyet vermekteydi. Hamidullah'a göre, prensip koymak her zaman için kolay fakat bu teoriyi hayata geçirmek oldukça zordur. Hız. Peygamber hedefine yavaş yavaş fakat hiç kolay olmayacak şekilde ulaşmıştır. Resulullah kendisi de önceleri kervan tüccarıydı, çöllük bir arazide yolları kapatmanın nedenli zor olduğunu bilmekteydi. Dolayısıyla ilk başta Medine'nin yarısı üzerinde iktidar olduğu için, yolu kesmeden önce çevredeki tüm

²⁹⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 863-864-871.

kabileleri ikna etmesi gerekmekteydi. Mısır ve Suriye'ye doğru açılan yolu kesmek için beklemek gerekti. Hz. Peygamber de bu amaçla birkaç yıl beklemiştir. Sonunda uygulamış oldukları ekonomik baskı Mekkelilerin zayıf düşmesine sebep olmuş, İslam'a giriş konusunda da ilk adımı teşkil etmiştir.²⁹¹

2.6.2.4. Ülke İçerisinde Dayanışma ve Barış Ortamının Sağlanması, Dürüstlük Adalet ve İnsan Kanına Olan Saygı

İslam'ın doğuşuna yakın Arabistan sakinleri savaşımlardan rahatsızlık duyuyorlardı. Geçmişten beri birbirlerine düşmanlıkları olan, bu sebeple de yönetilmeleri hususunda zorluk çıkaran fert ve zümrelerin mevcut olduğu toplumda İslam, tüm kişilere hitap etmekteydi. Hz. Peygamber'in uygulamaya çalıştığı politika, var olan geçmişi tamamıyla değiştirmek, İslam içerisinde yeni bir hayatı ve varoluşu başlatmaktı. İç barışın sağlanması, bunun sonucu olarak toplumun bütünleşmesi, aynı zamanda dış güvenlik, İslam'ın var olma sebebi açısından çok gerekliydi. Savaş durumunda düşmana karşı hamle yapılması dışında Hz. Peygamber herkese karşı dürüst olmuş ve adil davranmıştır. Sözlü veya yazılı ne şekilde olursa olsun, verilen sözü tutmuştur. Bu düstur, kendisinin hayatı boyunca uygulamış olduğu bir politikadır. Resulullah'ın hicretinden vefat edeceği zamana kadar olan on yıllık sürede, Hz. Peygamber'e tabi olan yerler milyonlarca kilometrekarelik bir yeri kaplamaktaydı. Benu Kurayza olayı dışında on yıl içerisinde öldürülen düşman sayısı, ayda üç kişiyi geçmemektedir. En yüksek rakam 70 müşriğin öldürüldüğü Bedir Savaşı'ndadır. Bu da Hz. Peygamber'in insan kanına olan saygısını göstermektedir.²⁹²

2.6.2.5. Toparlanma, Yayılma ve Diplomatik Savaş

Hz. Peygamber Müslüman olmuş bireylerin İslam ülkesine hicret etmelerini emrederken, bir yandan da yakın olan bölgelere tebliğ için sahabilerini göndermiştir. Hicret esnasında Medine halkının çoğu Müslüman değildi. Fakat Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber hicreti yasaklamıştır. Fetihten hemen sonra muhtelif yerlerdeki pek çok kabile, İslam'a girdiklerini bildirmek amacıyla toplu bir şekilde Medine'ye geldiler. Silah kullanmadan propaganda yapmaya ek olarak düşmanla savaşmanın diğer bir yolu da diplomatik savaştır. Hicri beşinci yılda büyük bir düşman topluluğu Medine şehrini kuşatmak için gelmişti. Hz. Peygamber, oluşturdukları müttefik

²⁹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 866-868.

²⁹² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 863-866.

birliklerinin bir kısmını çatışmaya katılmamaları hususunda caydırmak amacıyla çareler aramıştı. Aynı savaşta şehri kuşatan düşmanla birlikte olan Medineli Yahudilerin birlikte ittifak ettiğini görüp aralarında tefrika çıkarmayı başarmıştır.²⁹³

2.6.2.6. İstihbarat Servisi ve Düşman Arasına Ayrılık-Fitne Sokma

Hız. Peygamber'in benimsemiş olduğu başka bir ilke de düşmandan kendi niyetlerini saklamak ve düşman hakkında ayrıntılarıyla bilgi elde etmektir. Örnek olarak Ben-i Müstalik kabilesi Müslümanların içine casus göndermiş ve bu casus yakalanmıştır.²⁹⁴ Mekke başkanlarından biri, Yemenli Ebu Uzeyhir isminde birisini öldürmüştü. Bu kişi Ebu Süfyan'ın mevlasıydı. Kısas uygulanması halinde Mekke'de bulunan iki büyük kabile arasında iç savaş çıkacaktı. Bu sebeple Ebu Süfyan, Yemenlinin katiline ceza vermekten vazgeçti. Bu haberi duyan Hız. Peygamber, Hassan lakabıyla bilinen şairinden öldürülenin yakın akrabalarını intikam için teşvik eden aynı zamanda Ebu Süfyan'ın ne kadar korkak olduğunu anlatın şiirler kaleme almasını istedi. O devrin şiirleri bugünün gazete ve radyoları gibidir. Etkili ve kolay bir şekilde yayılmaktaydı. Öldürülen kişinin Yemen'de bulunan akrabaları ülkelerindeki Mekkelilerden intikam alıp, Kureyş ticaretini durdurmuşlardır. Bu olaydan Hız. Peygamber'in düşman ülkesinde hangi olaylar yaşandığının bilgisinde olduğu sonucu çıkarılabilir. Hicretin beş ve altıncı senelerinde Mekke'de kıtlık yaşanmıştı. Mekkeliler zor durumda kalmış ve Müslüman olan Yemâme halkından hububat ithal etmek için yasağın kaldırılması isteğiyle Hız. Peygamber'e yalvarmışlardır. Allah'ın Resul'ü de isteklerini şartsız kayıtsız ve derhâl yerine getirmiş, buna ilaveten Mekke'deki fakirlere dağıtılması için 500 altın sikke göndermiştir. Dolayısıyla böyle bir kıtlık zamanında kendi başkanlarının yapamadığını düşmanları olan Muhammed'in (s.a.v.) yapması arasındaki çelişkiden etkilenmişlerdir.²⁹⁵

2.6.2.7. Düşmanın Dostlarıyla İttifak Yapılması ve Düşmanı Kendi Düşmanıyla Kuşatmak

Resulullah'ın izlemiş olduğu başka bir politika da elde ettiğı dostlukların yanı sıra düşmanın dostlarıyla da iletişim kurması ve ittifak yapmasıdır Medineli müşrikler Mekke'ye gidip Kureyşliler ile ittifak yapmak istemişlerdi. Hız. Peygamber de gelen

²⁹³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 865-866-869-870.

²⁹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 867.

²⁹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 870-871.

bu kişileri İslam'ın etrafında toplamayı başarmıştı. Hudeybiye antlaşması öncesinde Hayber Yahudileri, Kuruş'un müttefikiydiler. Bu dostluk İslam'ın güvenle yayılması açısından tehdit unsuruydu. Hz. Peygamber Hudeybiye antlaşması sayesinde Mekkelileri kendi tarafına çekmiş onları Hayberlilerden ayırmasını bilmiştir. Hicri sekizinci yılda Mekke, tamamen İslamlaşmıştı. Taif'in başka bir tarafında bulunan Ezdlerle ittifak yapılmış, Böylece Taif kuşatılmış, savaş olmaksızın teslim alınmıştı. Hz. Peygamber, haksız bir muamelede bulunmamaları için komşularını kendi denetimi altında tutmakla birlikte, ordunun gereksiz savaflara girmemesi için de bu politikayı sürdürmüştür.²⁹⁶

2.7. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ TİCARİ SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI İLE İLGİLİ BİLGİLER

2.7.1. Hz. Peygamber'in Doğumunda Mekke'nin Dinî Yapısı Kâbe'nin Birçok Tanrılı Dinin Tapınağı Olması (Panteon)

Hz. Peygamber doğduğu sırada Mekke'de şehir devleti bulunuyordu. Fakat devleti yöneten bir başkan yoktu. Hükümet bir topluluğun elindeydi. Dinî bakımdan insanlar putperestti. Hristiyanlarda bulunuyordu. İçlerinden en az bir kişinin dinsiz olduğu bilinmektedir. Putperest olmalarına karşılık tek olan Allah'a inanıyor, putları şefaatchi görüyorlardı. Hz. Peygamber de bu putperest toplum içerisinde dünyaya gelmiştir. Tarihçiler Hz. Peygamber'in asla putlara tapmadığını teyit etmektedir. Putlara ibadetin, insana layık bir şey olmadığına inanan insanlarda bulunmaktaydı. Dolayısıyla şehirde bazı insanların düşünce seviyesi çok geliştiği söylenebilir.²⁹⁷

İslam gelmeden önce Kâbe'nin içerisinde Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın temsili resimlerinin yanında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in de resimleri yer almaktaydı. Kâbe'nin çevresinde de 360 adet put bulunmaktaydı. Tevhid inancı uğruna inşa edilmiş bir mabet Panteon haline getirilmişti. Hamidullah, bu durumun yüksek din anlayışına sahip kişileri uzun uzadıya düşündürmüş olması muhtemeldir görüşünü sunmaktadır.²⁹⁸

²⁹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 868-869.

²⁹⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Tarihine Giriş*, çev. Ruhi Özcan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 49-50.

²⁹⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 74.

2.7.2. Mekke'de Devlet İçinde Devlet, Siyasal ve Toplumsal Düzen (Sosyal Sigorta Sistemi)

Mekke, İslam'dan önce yönetim açısından gayet iyi düzenlenmiş bir devlettir. Bu devlet oligarşik bir yapıya sahip olup, babadan oğula geçen on civarı yöneticinin birbirlerine danışarak karar alıp şehri yönetmeleriyle toplum hayatına yön veriyordu. Bu yöneticiler bir nevi bakan görevi görüyor, aralarında görev paylaşımı yapıyorlar ve gerektiğinde hemşerileriyle istişare etmek üzere toplanıp görüş alıyorlardı. Sancaktar, süvari birliği komutanı, kutsal mekânı ziyaret edenlere su temini görevi, dış ilişkiler için elçilik, ceza hâkimliği ve Kâbe için yapılan bağışların muhafazası görevi, işlenen suçların cezalarını belirlemek ve sosyal hukuku korumak, Kâbe kapıcılığı ve idari muhafızlık görevi, vergi işlemleri gibi görevleri bulunan bu yönetimde bir çeşit âdemîmerkeziyetçi yapıya sahipti.²⁹⁹

Allah, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) Peygamberlikle görevlendirince, Hz. Peygamber diğer bütün işlerini ve ticareti bırakıp, insanları İslam'a davet etmeye başladı ve kendisine vahyedilen Kuran'ı tebliğ etmekle meşgul oldu. Mekkeliler Hz. Peygamber'in bu hak davetini kabul etmemekle kalmayıp, İslam'a girenlere işkenceler yapıp hatta bazılarını öldürmeye kalktılar. Sonuç olarak Mekkeliler Müslümanlar artık kendi işleri hakkında o zamanın resmî kurumlarına başvuramamaya ve kurumları tanımamaya başladılar. Mekkeliler de Müslümanları sıkıştırıyor, onları reddediyor, baskıyla kendi otoritelerini kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Devletin amacı olan kanunların pratiğe dökülmesi, yabancılarla ilişkilerin sağlanması ve yönetim organları sekteye uğruyor, bunu Müslümanlar adına Hz. Peygamber üstlenmiş oluyordu. Böylelikle devlet içerisinde bir devlet oluşmuştu. Bu da bir şehirde iki devletin ortaya çıkması demekti.³⁰⁰

Kusay b. Kılâb'dan önceki dönemlerle alakalı Mekke'deki siyasi oluşumlar hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Cürhümlüler dönemi ile ilgili olarak Hılful-fudûl adıyla kurulan örgüte katılanların zulme uğrayan her kim olursa olsun yanlarında olup haklarını savunacaklarına dair yemin etmeleri bilinmektedir. Kusay ölmeden önce Mekke'deki görevleri dört oğlu arasından ikisine taksim etmiştir. Mabedin, savaş sancağının ve parlamentonun muhafızlığı Abdu'd-Dar'a, hacılara su ve içecek temini

²⁹⁹ Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, 166-167.

³⁰⁰ Hamidullah, *İslam Devleti*, 23-24.

ve bunun için oluşturulan verginin muhafazası ve savaş esnasında orduya komutanlık yapma vazifeleri Abd'i-Menaf'a verilmişti. Genel Meclis binası olan Darunnedveyi inşa eden kişi de Kusay'dır. Bunun yanında gelen hacılara ziyafet sunmak için vergi uygulaması getiren de odur. Kendisinin başlatmış olduğu hükümet darbesinin devam etmesinden korku duyduğu için, yabancı hacılara ziyafet vererek onların gönüllerini hoş tutmak istemiştir. Kusay'dan önce Mekke'de mabedin muhafazası ve birkaç görev dışında başka bir kamu hizmeti yoktu. Kusay'dan sonraki kuşakta bu görevlerin arttığı ve Mekkelilerin elinde on dokuz görev alanı bulunduğu Hamidullah tarafından bildirilmektedir. Bu görevler on başkan arasında paylaşılmış ve bu başkanlardan sadece beş tanesi doğrudan Kusay'ın soyundan diğer beşi ise kardeş çocukları yoluyla elde edilmişti. Bu görevlerin aktarımı ve paylaşımı noktasında ihtilaflar çıkmış, çoğu zaman savaşılarak yani kılıç zoruyla elde edilmiştir. Sorunların barışçıl ve sulh yoluyla halledilmesi çok nadirdir. Hacılara su dağıtma görevi olan sikaye barışçıl bir şekilde aktarılan nadir görevlerdendir.³⁰¹

Hamidullah, Hz. Peygamber'in insanların her yönüyle gelişim sağlamasına zemin oluşturması için birbirini tamamlayan iki parça olan din ve siyaseti, devlet idaresinde birleştirdiğine değinmiştir. Hz. Peygamber'in oluşturduğu anayasa metni, başkanın ve vatandaşların sorumluluklarını ve haklarını içeriyordu. Medine halkı oy birliğiyle Hz. Muhammed'i (s.a.v.) devlet başkanı yaptılar. İslam'dan önce her kabile adaleti kendi imkânları ölçüsünde sağlamaya çalışıyordu. İslam ile birlikte bu anlayışa son verilerek adaleti tesis etme görevi, yönetimin idaresine verildi. Devletin dış politika ve savunma ile alakalı prensipleri belirlendi. Büyük sorumlulukları çözmek için sosyal sigorta sistemi kuruldu. Buna göre tüm anlaşmazlıklarda son sözü söyleyecek kişi, Hz. Peygamber olacaktı. Devlet başkanı olarak kendisinin kanun koyma yetkisi sınırsızdı. Yahudiler başta olmak üzere tüm bireylere din hürriyeti tanınmıştır.³⁰² Savaş esirlerini serbest bırakmak için fidye, yaralama ve öldürme olaylarında kısas yerine kan diyeti gelmiş, böylece Sosyal Sigorta Kurumu devreye girmiştir. İnananların yakınlarından kimseye ağır yükümlülükler bırakılmamış, kendi aralarında ödemelerine imkân sağlanmıştır. Sosyal güvenlik sisteminde tüm kabileler fosilleşmiş kabile özelliğinden çıkıp kişinin irade ve rızasına dayanan dinamik yapıya ulaşmıştır. En detayına kadar tüm parçalarının yeniden oluşturulduğu kabile anlayışı,

³⁰¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 698-699.

³⁰² Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 25-26.

kimsenin duymadığı bir şeydi. Şüphe yok ki İslam milliyeti ağacı, bu fideden yetişip boy atmıştır. Ten rengi, ırk, doğum yeri veya dil birliği gibi değişmeyecek olan tümüyle insanın iradesi dışındaki kavramlar yerine, İslam dini kendi milliyetçilik bakış açısını temel alarak bireyin kendi iradesine dayanan seçim birliğini esas almıştır.³⁰³

Hz. Peygamber; idari, adli ve kanun koyucu olarak hâkim ve başkan seçilmiştir. Müşterek bir askerî müdafaa yapılacaktır fakat masrafları her grup kendisi karşılayacaktır. Fidyeye karşılığında serbest bırakılan harp esirleri ve kan diyetlerini ödemek için piramit şeklinde kurulan sosyal sigortalar kurumu etkin olmuştur.³⁰⁴

Toplumsal yapıya bakılacak olursa her kabilede bulunan yaşlı kadınlar, ebe idiler. Hz. Peygamber, çocukların kulaklarına ezan okurdu. Doğan çocuğa sütten önce, çiğnenerek ezilmiş hurma, bal da verilirdi. Çocuğa isim koymak için ufak bir merasim yapıldı. Arapların İslam'dan sonraki isimleri İslam'dan önceki isimleriyle aynıydı. Fakat Hz. Peygamber putperestliği çağrıştıran, edebe aykırı hoşla gitmeyen, birtakım isimleri ve mekân isimlerini değiştirdi. Örneğin, bir kişinin ismi gazi yani hatada olan kişi anlamına geliyordu. Hz. Peygamber ise, kendisine raşid yani iyi yolda olan anlamındaki ismi vermiştir. Çocuğun dünyaya gelmesinden bir süre sonra bayram yapılır, bu esnada çocuğun başı kız-erkek fark etmeksizin tıraş edilirdi. Bu vesileyle bir koyun kesilir, bir kısmı fakirlere, diğer kısmı ise evde tüketilirdi. Bununla beraber çocuğun saçlarının ağırlığı adedince fakirlere para dağıtılırdı. Yapılan bu durum, Müslümanlara tavsiye niteliğindedir. Dünyaya gelen çocuğun başını kestikleri hayvanın kanıyla boyarlardı. Hz. Peygamber ise bunu yasaklamış, yerine safran suyu sürülmesini istemiştir. İslam'dan önce uygulanan diğer merasim de erkek çocuklarının sünnet olmasıdır. Hz. Peygamber de bu âdeti devam ettirmiştir. Fakat Müslümanlarda sünnet, Yahudilerde olduğu kadar önemli değildir. İslam'da sünnet, Allah ile olan bir sözleşme olmayıp bundan ziyade sağlık meselesiyle alakalıdır.³⁰⁵

Evlilik tüm zamanlar için büyük bir önem taşımaktaydı. Hz. Peygamber zamanında da düğün sırasında, şarkı söyleyen kadınlar ve zil veya tambur çalanlar bulunmaktaydı. Gelini süsleyip saçlarını yapar ve kokular sürerlerdi. Daha sonraki zamanlarda darim adındaki bitkinin dallarından bir diş fırçası yaparlardı. Bu bitkinin

³⁰³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 169-170.

³⁰⁴ Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, 66.

³⁰⁵ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat", *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/30(Ağustos 1962), 2-3.

odun kısmı dudaklarına kırmızılık verirdi. Günümüzde olduğu gibi gelinin evine gidilirdi. Hz. Peygamber kısa bir konuşma yapar, karı-kocanın hak ve sorumluluklarından bahseder, devamlı ve mutlu olmaları için dualar edilir, çift tebrik edilirdi. Gelinin üzerine hurma ve farklı yiyecekler atılır, herkeste bunları sevinçle toplardı. Gelin evine geçtikten sonra velime denen bir yemek hazırlayıp dostlarını ve fakirleri davet ederdi. Hz. Peygamber de bu âdeti devam ettirmiştir.³⁰⁶

Hamidullah'ın araştırmalarına göre Hicaz bölgesinde okuma-yazma geleneği çok az olduğu için hukuk açısından yazılı herhangi bir kanun kitabına rastlanmamaktadır. Fakat ceza hukuku, sözleşme hukuku gibi konular örf ve âdete dayanan gelenekler aracılığıyla korunmaktaydı. Herhangi bir hukuk çatışmasında harekete geçmek için ve yabancıların haksızlığa uğramamaları için Hılfu'l-fudûl adıyla yaptırım gücü de olan gönüllüler teşkilatı oluşturulmuştur.³⁰⁷

Hz. Peygamber çok sonraları bile her zaman bu cemiyete katıldığı için gurur duymuş ve bu onuru kızıl tüylü deve sürüsüne dahi değişmeyeceğini, şu an çağrılacak olsa hemen cevap vermeye hazır olduğunu söylemiştir. Bakıldığında her zaman bu teşkilatın üyeleri Mekke'de geçilmez bir güç unsuru olmuştu. Has'am kabilesine mensup Yemenli bir kişi, Hac yapmak için kızıyla birlikte Mekke'ye gelmişti. Mekke'nin güçlü kişilerinden Nubeyh ibn el-Haccac kıza zorla el koydu. Durumu çözmek isteyen Yemenli, Hılfu'l-fudûl'e başvurdu. Hemen Nubeyh'in evi kuşatma altına alındı. Saldırgan sadece bir gece birlikte olmak için yalvardıysa da Fudul mensupları asla bu duruma göz yummadı. Nubeyh, kızı teslim etmek zorunda kaldı. Mekkeliler uzun yıllar süresince pek çok kez arabuluculuk yapan bu kurumla gurur duymuştur. İşin kötü kısmı bu kuruma yeni üyeler kabul edilmiyordu. Yirmi otuz yıl sonra da son üyenin vefat etmesiyle kurum dağıldı.³⁰⁸

Ticari olarak da Hz. Peygamber'in gençliğinde yapmış olduğu seyahatler, kendisi için staj hükmündeydi. Gençken yapılan bu ticari seyahatler, ailesi tüccar olan gençler açısından faydalıydı. Hz. Peygamber kumaş gibi ürünler satarak Mekke'de bulunan dükkânı yönetmiş, amcasıyla veya tek başına, bölgede kurulan panayırlara Ukaz, Zu'l-Mecaz ve Mecenne'ye tüccar olarak gitmiştir.³⁰⁹

³⁰⁶ Hamidullah, "Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat", 3.

³⁰⁷ Muhammed Hamidullah, *İmam-ı Azam ve Eseri*, çev. Kemal Kuşçu (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 10.

³⁰⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 60-62.

³⁰⁹ Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri", 331.

2.7.3. Şans Oyunları ve Alkollü İçkiler

İslam şans oyunlarını ve alkollü içecekleri kesin bir şekilde yasaklamıştır. Hamidullah, günümüzde alkolizmin sebep olduğu pek çok hastalığın bulunduğunu söylemektedir. Hamidullah'a göre şans oyunları, milli servetin toplumdaki bireyler arasında dengeli ve ölçülü dağılımı olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Yüz binlerce insan bir kişinin kazanabilmesi uğruna kaybeder. Aynı zamanda elde edilen bu kazanç hiçbir emek olmadan kazanılır ve İslam'ın tüm toplumsal ahlak prensiplerine ters düşmektedir. Kur'an'a bakıldığında şans oyunlarını 'şeytan işi' olarak adlandırdığı bilinmektedir. Hamidullah'a göre, gündelik olan küçük kayıplar uzun bir süreye yayılırsa ve ortaya çıkan zararlar tüm toplumu etkilerse, toplumda ekonomik hayat diye bir şey kalmayacaktır ve buna bağlı olarak intihar olayları veya diğer suçlar artacak, tüm kalkınma ümitleri de boşa gidecektir.³¹⁰

2.7.4. Mekke'de Bakanlıklar ve Yönetim Şekli

Hamidullah'a göre, Mekke'nin idari rejimine bakıldığında ne krallık ne de Cumhuriyet olduğu söylenebilir. Devleti on kişiden oluşan eşraf meclisi yönetiyordu. Dolayısıyla kendine has bir rejim sistemi vardı. Bu kişilerin her birisi bakan statüsündeydi. Fakat bu bakanlar kurulunun başkanı mevcut değildi. Bakanlarda sürekli ayrı ayrı kabilelerden seçilmekteydi. Yani bakanlıklar bazı kabilelerin tekelindeydi. On bakanın da belirli vazifeleri vardı. Biri savaş anında sancağı taşımakla görevliydi. Yani “Milli Savunma Bakanı” diyebiliriz. Ümeyyeoğulları bu görevi üstlenmişti. Bir diğer bakanlık olan “Sikaye” yani kendi malı olan zemzem kuyusunun bakım onarım ve su dağıtım işleri Haşimoğullarındaydı ve bu görevi Abdulmuttalib üstlenmişti. Üçüncü bakanlık “Sidane” bakanlığıdır. Bu bakanlığın görevi Kâbe'nin idaresini üstlenmek ve Kâbe'nin anahtarlarına sahip çıkmayı ifade etmektedir. Bir diğer bakanlık “Nedve” bakanlığıydı. Kelime anlamı olarak konuşma, İngilizcede ise parlamento anlamına gelmektedir. Mekke'de iki istişare kurumu bulunmaktaydı. “Nedve” ilk istişare kuruludur. Bir üst kurulu olarak “Meşure” meclisi bulunmaktadır. Başka bir bakanlıkta günümüz maliye bakanlığına denk gelecek “Rifade” bakanlığıdır. Mekkeliler her yıl bu görevliye bir miktar para verirlerdi. Karşılığında özellikle Hac sezonunda hacıların ihtiyaçlarının karşılanmasını isterlerdi. Diğer bir bakanlık askerî mahiyette olan “Kubbe ve einne” bakanlığıdır. Bu görevi

³¹⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 624-625.

yerine getiren kişiler süvari birliği komutanı ve ukab piyadeleri komutanlığı yaparlardı. Diğer bir bakanlık “Sefir münafir” bakanlığıydı. Günümüzde dış işleri bakanlığına denk gelecek olan bu bakanlığın görevi diğer kabilelerle görüşmeler yapmak ve kendi kavmini diğer kabilelere karşı savunmaktı. Ceza işlerini ve davalarını yürüten bakanlık “Hükümet” ve hukuk davalarıyla ilgilenen bakanlık da “Eşnak” bakanlığıdır.³¹¹

2.7.5. Medine İslam Devletinin Oluşması ve Şehir Devletinin Temelleri (Belediye Teşkilatı)

Hamidullah Hz. Peygamber'in Medine'de Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki hukuki kuralları düzenleyen Medine anayasası hakkında, şu anda hükümetlerin kurulurkenki koalisyon protokollerine benzer olduğuna değinmiştir. Medine anayasası küçük bir devlet için hazırlanmıştı. Eğer büyük bir devlet söz konusu olsaydı, geri kalan tüm ihtiyaçlara şüphe yok ki yer verilirdi. Ek olarak eski dönemlerdeki savunma şekilleri şu ankinden daha farklıydı. Devlet başkanı birini savaşa çağırdığında gelen kişi ok ve yayı, kalkanı ve mızrağıyla geliyor, devlet tarafından kendisine bir şey verilmiyordu. Fakat bugüne baktığımızda bir adet savaş uçağının temin edilmesi bile büyük meblağlar gerektirmektedir. Bunu elde edebilmek için devletler günümüzde vergiye ihtiyaç duyar. Medine anayasasında ise vergi hakkında açıklık görülmemektedir ve o dönemde böyle bir ihtiyaç da yoktur.³¹²

Hz. Muhammed (s.a.v.) hicretten sonra Medine halkının bütün gruplarının önderleri ile bir toplantı yaptı. Onları ortak bir belediye teşkilatının gerekliliğine ikna etti. Böylece zorunlu birleşik hükümet şekli yani şehir devletinin zemini hazırlandı. Bunu da dünyada ilk olan yazılı anayasa ile temellendirdi. Bu anayasa Müslümanlarla Medineli diğer gruplar arasında ortak hakların savunması amacını teşkil ediyor ve bütün dünyaya karşı yepyeni, bağımsız ve müstakil bir devlet kurma amacını taşıyordu. Buna göre din hürriyeti hem Müslümanlar hem de Yahudiler için geçerlidir. Günümüze kadar tam ve eksiksiz ulaşan bu anayasa metnine bakıldığında ihtiyaca göre verilen vergilerden ve devamlı ordu yerine gönüllülerden oluşan bir ordu söz konusu olduğu görülmektedir. Bütün bunlar 622 tarihine haizdi. Öyle bir devlet temeli

³¹¹ Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, 87-90.

³¹² Hamidullah, *İslam Tarihine Giriş*, 83.

oluşturuluyor ki, devlet başkanı ibadet ve manevi hayatı yönetirken, aynı zamanda orduları da yönetiyor, davaları sonuçlandırıyor ve devleti idare ediyordu.³¹³

Medine şehrinin büyük bir meydanı vardı. Hergün buraya deve kervanları gelirdi. Nakliyecilik çok gelişmemiş olsa da Hz. Peygamber yolların deve kervanlarının geçebileceği bir genişliğe sahip olmasını istemiştir. Ağaç dikilmesini ve vadiden herhangi bir ağacın kesilmemesini emretmiştir.³¹⁴

2.8. İSLAMİ DÖNEMDE DEVLET ANLAYIŞI

Mekkeliler kendilerine has demokratik, oligarşik olan kurumlarına çok sıkı bağlıydılar. Hz. Peygamber'in ne kendi kabilesi içinde ne de genel manada hiçbir idari yetkisi bulunmamaktaydı. Amacı devlet kurmak değil, kendisine inanan insanları örgütlemek önceliği idi. Hükümdarlığı sevmez, devlet onun için amaç değil yalnızca bir araçtı. “Genişlikte ve darlıkta sevinçte ve tasada dinleyip itaat etmek esastır. Seni kendi nefsimizden üstün tutacağız. Emir ve kumanda hangimizde olursa sana muhalefet etmeyeceğiz nerede bulunursak bulunalım, gerçeği beyan edeceğiz ve Allah yolunda kimsenin ayıplamasından korkmayacağız.”³¹⁵ Bu sözler hicretten hemen önce Akabe'de Hz. Peygamber'e edilen biattır. Bu biata bağlılık yemini de denebilir. Bu metin İslam devletinin temelini oluşturacak olan toplumsal bir sözleşmedir. Daha ortada tam bir devlet olmamasına rağmen, devletin ihtiyaçlarını karşılayabilecek tüm elemanlar mevcuttu. Hz. Peygamber Mekke'de hicretten önce her şeyi tek başına yönetmişti. Medine'ye hicret ettiğinde tek eksiği olan ülke de kendisine verilmiş oldu. Böylece Medine şehir devletini kurmuş ve bir de anayasa çıkarmıştır. Mekke şehri hiçbir zaman bir devletin egemenliği altında olmamıştı. Yönetim şekli ise Kur'an'a bakıldığında Kur'an'da sadece monarşik yönetimlere karşı göndermeler vardır. Diğer yönetim şekillerinden mesela cumhuriyet ile ilgili herhangi bir atıf bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam devletinin yönetimi tevarüs anlayışıyla devam etmemiş, daha çok cumhuriyet rejimini çağrıştıran bir özellikle devam etmiştir. İslam, insanların bireysel ve ortaklaşa olan ilişkilerine önem vermektedir. İslam'a göre iktidarda olan milletin yerini başka bir millet alabilir fakat devleti yönetme şeklinin yerini başka birisinin almasından bahsetmez. Kur'an'da peygamberlerin mutlak görevi

³¹³ Hamidulah, *İlk İslam Devleti*, 66-67.

³¹⁴ Muhammed Hamidulah, “Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat” *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/32(Ekim 1962), 2.

³¹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 722-723.

daima kötü hükümdar ve yöneticilerin tutumlarından dolayı töreleri tamamen bozulmuş toplumu ıslah etmek olarak bildirilmiştir.³¹⁶ Hamidullah'a göre, Hz. Peygamber hayatın tüm alanlarında insanlara örneklik oluşturur. O'nun devlet kurmasındaki esas gayesi, şaşaalı bir hayat yaşamak değil, toplumdaki en zayıf kişilere kadar tüm bireylerin güvenliğini temin etmek olduğunu belirtmiştir.³¹⁷

İslam'dan önce Medine'de sosyal ve siyasal yapı olarak kabilecilik vardı ve bir şehir devlet yapısı söz konusu değildi. Araplar ve Yahudilerin olduğu kabilelerin her biri birbirinden bağımsız ve kendi içlerinde hukuksal birlik olan, kendi kabile reislerinden başka herhangi bir otorite tanımayan yapılara sahiptiler. Benu Nadir Yahudilerinin örneğinden anlaşılıyor ki her Yahudi kabilesinin savaş gibi harcamalar için bir çeşit halk sandığı mevcuttu. Arap kabilelerinde ise bir nevi sosyal güvence kurumu bulunuyordu. Bir cinayet vuku bulduğunda bu kurum vasıtasıyla kabile üyeleri tarafından topluca kan diyetini ödemek için gereken meblağın ödenmesi sağlanıyordu. Kabileler arasında uyulan bir otorite yoktu; suçlu, farklı bir kabilenin üyesini öldürmüştü, güç ve kuvvet gölgesi altında yapılan müzakereler ile adalet sağlanmaya çalışılır ve eşitlik olmazdı. Zayıf kabilelere daha az, güçlü kabilelere daha fazla kan diyeti ödenirdi. Belirlenmiş kurallar ve yasalar yoktu. Herhangi bir durumda kararlar genellikle seçilen bir hakemin kişisel görüşüne ya da müphem geleneklere dayanarak alınırdı. Medine'de siyasal otorite boşluğu olduğu için Hz. Muhammed (s.a.v.) herhangi bir engelle karşılaşmadan siyasi lider olarak kabul gördü.³¹⁸ Hamidullah'a göre İslam'da imamet, dinin gereğidir. Dolayısıyla bu konu hukuk devlet arasındaki ilişkiyi zorunlu kılar. İslam Hukukçuları da bu sebepten Kur'an ve sünnet temelli siyaset oluşturma gayreti gösterirken, bunun yanında Müslümanların siyasi hayatına dâhil olan müesseseleri de İslami prensipler içerisinde değerlendirme ve bu müesseseleri ahlaki ve hukuki olarak denetimde tutma gayreti göstermişlerdir.³¹⁹

Hz. Peygamber'den itibaren tüm Müslümanlar, Müslüman veya gayrimüslim olan bölgeler olarak bir ayrıma gitmemiştir. Müslümanlar yeryüzünü iki grupta incelemişlerdir ki bu iki grup dâru'l-İslam ve dâru'l-küfürdür. İslam bölgeleri dışında

³¹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 722-724.

³¹⁷ Adıgüzel, "Günümüzde Siyer Anlatımında Öne Çıkan Dört Eserin Üslup, İçerik ve Metin Açısından Değerlendirilmesi", 96.

³¹⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 164-166.

³¹⁹ Hamarat, *Çağdaş İslam Âlimi Muhammed Hamidullah ve Fıkhi Görüşleri*, 129.

kalan tüm yerler dâru'l küfürdür. Barış ve savaş halinde dâru'l küfür toprakları için bazı kaideler konmuştur. Bu kaideler gelenek görenek şeklinde değil, kanun şeklinde yürütülmüştür ve bu kanunlar Hz. Peygamber'in sünneti ile belirlenmiştir. Hz. Peygamber'in sünneti Müslümanlar açısından Şâri tarafından gönderilmiş anlamına gelir, bundan dolayıdır ki hicri birinci yıldan beri devletlerarası hukuk olması gerektiği fikri, tüm Müslümanlarca istenmektedir. İslam Devleti herhangi bir yabancı otoriteye bağlı olmayan tamamen bağımsız bir devlettir.³²⁰

2.8.1. Rejimin Niteliği ve Hükümet Anlayışı

Hz. Peygamber, Allah'ın elçisi olmasına ilaveten seçilmiş bir liderdi. Peygamber olan bir hükümdar ile normal bir hükümdar arasında çok büyük farklar vardır. Çünkü bu özelliği hiçbir beşer kendisinden alamazdı. Örneğin krala, krallık niteliği kazandıran, onu kral seçen halktır. Dolayısıyla istenildiği zaman görevden de alınabilir. Hükümdar peygambere itaat edenler bu sözlerinden geri dönerlerse, peygambere asla bir zarar veremezler. Hatta kendileri mümin cemaatinin dışına çıkarlar. Siyasi lider eğer peygamberse o, insanlar tarafından seçilmez. Aksine onu kabul etmek gerekir. Hükümdar olan bir ailede doğan kişi kral olduğunda kendisini bu vasfıyla insanlara sunar. Fakat peygamber için hangi ailede doğduğu önem arz etmez.³²¹

Hz. Muhammed (s.a.v.) hem dinî hem dünyevi reform hareketlerini devam ettirmek için bir devlet başkanı danışmanı rolüyle iktifa etmiş olsaydı, toplumun yararına ve hakiki çıkarlarına uygun olmazdı. O, din eğitimi ve iktidarın bizzat kendisinde olmasını bu haliyle devletin örgütlenmesi gerektiğini düşünüyordu. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir siyasi otoriteyi miras almamıştır. Hiçbir zaman insanların bir araya gelip devletleşmediği ve hükümdarlık kurmadığı bir yerde devlet kuran ilk kişidir. Hz. Peygamber'in hayatının çoğunu geçirmiş olduğu şehir-devlet yapılanması olan Mekke'de yapmış olduğu yeniliklerden önce, dünyaya gelişinden önceki durum şu şekildedir:³²²

Henüz yeni bir devlet Medine'de kuruluyorken ruhi-manevi sorumluluklardan dolayı Medine'ye vergi gönderiyorlardı. Bu durumdayken bile idari hedefler doğrultusunda ülkeyi bölümlere ayırma ihtiyacı hissedilmekteydi. Hz. Peygamber

³²⁰ Hamidullah, *İslam'ın Hukuk İlmine Katkıları*", 137-138.

³²¹ Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, 172-174.

³²² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 691.

İslam'a yeni giren kabileler nezdinde hem ibadet hem de hukuki ve adli olaylardaki sorunları çözmek için birtakım sorumluluklar yüklemiş ve idareciler görevlendirmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber kişilerin mülkiyet haklarını tanıyordu. Böylece toplumda pek çok eyalet meydana geldi. Eyaletlerin yüz ölçümlerine bakıldığında, insanların sahip olduğu toprak miktarına göre çeşitlilik göstermekteydi. Fakat hicri dokuz yılında Hz. Peygamber merkezi hükümete ödenecek vergilerden olan zekât vergisini halktan toplamak üzere vergi tahsildarlarını eyaletlere göndermiştir. İşte bu gelişme üzerine tam manasıyla idari bölünme olayına başlanmıştır. Bazen iki küçük eyalet toprakları bir eyalet halinde birleştirilmiştir.³²³

Bu idari düzendeki hiyerarşide iki temel sınıf vardı:

1. Hz. Peygamber'in aynı kabile arasından belirleyip ayrı kabilelere göndererek görevlendirdiği veya miras yoluyla kendisine kalan kişilerin görevlerine dokunmadığı başkanlar.
2. Vergi memurları, hukuki olayları çözen hâkimler, İslam dinini öğretme görevi olan muallimler, Hz. Peygamber'in başkentten sık sık görevlendirip gönderdiği diğer memurlar.

Görevi miras yoluyla devam ettiren başkanlar da vergileri tahsil edip direkt Medine'ye veya gezici diğer tahsildarlar vasıtasıyla gönderme yetkisine sahiptiler. Bu gruptaki başkanlar oldukça fazlaydı. Krallıkların devam ettiği, yabancı devletlerin egemen olduğu eski sömürgelerde, yerel başkanların görevlerini devam ettirmelerine izin verilmiş ve böylece özerk yapı zamanın koşullarına göre uyarlanması sebebiyle ortaya bir dolaylı yönetim şekli, yani "federatif ya da konfederatif" yönetim tarzı çıkmaktadır.³²⁴

2.8.2. Din ve Devlet İlişkisi (Maddi ve Manevinin Birleştirilmesi)

Hz. Peygamber'e göre maddi güç olmayan manevi/ruhi bir hayat toplum nazarında nasıl tehlikeliyse, ruhi ve manevi erdemlere sahip olmayan maddi güç aynı şekilde sakıncalı ve tehlikelidir. Sayıca az olan zühd ve takva ehli insanların çevresi insan görünümünde olup esasen yırtıcı yaratıklarla çevrilidir. Dolayısıyla çok büyük haksızlıklara uğrarlar. Manevi ve ahlaki değerleri olmayan maddi bir gücün tehlikeleri

³²³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 545.

³²⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 546.

bilinmektedir. Hamidullah bu tehlikeden kurtulmanın yolunu zühd ve takva sahibi olan insanların fedakârlık yapıp dünyevi işlere bir nebze yönelmeleri, dolayısıyla zalimleri ve macera peşinde koşan kötü insanları iktidardan uzaklaştırmaları gerektiğine değinmiştir. Hz. Peygamber de İslam'ı tebliğde de kesin sonuca ancak bu şekilde ulaşabilmiştir. Kur'an'a bakıldığında pek çok ayette iman meselesi ile alakalı hükümler bulunmaktadır. Bazı ayetlerde Allah'ın hükmü tüm dünyada uygulanıncaya kadar cihat etmenin gerekliliğinden bahsedilir. Şüphesiz kişinin en önemli hakkı vicdan hürriyeti veya dinini seçme konusundaki özgürlüğüdür. Fakat haksızlıkta bulunan zalim yöneticilerin kendilerini ıslah etmeleri veya bulundukları iktidarı başkalarına bırakmaları, bireyin ve toplumun hatta tüm insanlığın yarar ve menfaatinedir.³²⁵

Hamidullah, cismani olanla ruhani olan yani madde ve manânın birleştirilmesinde ilk önce ruhani ve cismani kavramlarının Müslümanlarda ve Hıristiyanlarda çok farklı biçimde algılandığını söylemektedir. İslama göre din sözcüğü, pek çok anlam içerir. Bu kavram insanın dünyada ve ahiretteki hayat düzenine atıfta bulunur. Bireysel ya da toplumsal olarak ilahi iradeye boyun eğmek, itaat etmek anlamına gelir. Dolayısıyla din ve İslam sözcüklerinin eş anlamlı olduğunu söyler. İslam'da tüm işler dinî olan işler ve dinî olmayan işler yerine, dâhili ve haricî olarak ayrılır. İster ibadet ister din dışı meseleler olsun, devlet her zaman insanın eylemleri ile ilgilenir. İslam devleti her bir ferdi, maddi-dünyevi ve manevi-ruhi açıdan uyumlu olarak iyi bir şekilde geliştirmek ister. Dolayısıyla İslam; dinî ve dinî olmayan meselelere eşit derecede önem vermektedir. Fakat Allah ile insan arasındaki ilişki, ikisi arasındadır; dolayısıyla devletin yetki düzeyinin dışında kalır. Sonuç olarak dâhili ve haricî meseleler arasındaki fark burada yatar. Bireyin güdülleri, niyeti, kanaati, samimiyeti kendisine bırakılmıştır. Hz. Peygamber'in sünneti bize şunu gösterir ki, Müslüman devlet başkanının siyasetle ilgili bir konuda göstermiş olduğu tutum ve eylemleri, sahip olduğu ruhi ve manevi âlemi ile birebir aynı kaynağa yani Kur'an'a dayanmalıdır. İster halktan birisi isterse de hükümdar olsun, bireyin her işinde başvurması gereken yegâne kaynak ilahi kanunlardır, yani siyaset ahlaktan, ahlakta realiteden uzak ve mahrum olmamalıdır. Bireyin insan olmayı başarması için her ikisinin birbirini tamamlaması gerekmektedir.³²⁶

³²⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 359-360.

³²⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 736-737.

Hamidullah'a göre maddi gelişme, Müslümanları tabii ilimlere yönelten, bu tabii ilimleri geliştirmek ve diğer toplulukların gelişmişlik düzeyine hızlı bir şekilde yetişmek, maddi refah sağlamak için icat ile keşiflerin hızla takip edilmesini hedef gösteren ayet şudur: “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: (ve şöyle derler) ‘Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!’”³²⁷

Kur'an, Müslümanlara tabii ilimlerle ilgili alanlardan bir inanç sunmak şöyle dursun, bu tarz konulara hiç değinmez. Çünkü herkes kendi çaba ve emeğine göre bilgi elde edecektir. Kur'an'da, "Allah'ım benim ilmimi arttır"³²⁸ diye buyrulmaktadır. Bu ayete bakıldığında bu türden ilerlemeleri aydınlatacak elverişli sahalara oluşturmamak, İslam Hükümeti'nin görevlerindendir. İslam'a göre maddi alanlarda meydana gelen gelişme ve ilerlemelerden yararlanmak, yalnızca din ile ilgisi bulunmayanların tekelinde değildir. Bunun yanında Allah'a yakınlık ve velilik kavramları da hiçbir zaman hayattan elini çekip manastırlarda hayatını idame ettirmek anlamına gelmemektedir. Hiçbir insan bir peygamberden daha çok yaratıcısına yakın olamaz. Hiçbir peygamber dünya ile olan ilişkilerini koparmamış ve bunu uygun görmemiştir.³²⁹

2.8.3. Toplumda Yenileşme Hareketi, Hükümet Yönetimi ve Danışma (İstişare)

Hiz. Peygamber'in toplumda yenileşme hareketi başlatabilmesi için öncelikle olayların uygun bir düzen içerisinde birbirine denk gelmesi gerekmektedir. İki Arap üçü de Yahudi olan beş kabile Hiz. Peygamber'in çevresinde toplanıp küçük bir şehir devleti oluşturmuşlardı. Fakat Hiz. Peygamber'in İslam'ı, yaşadığı şehrin sınırları dışındaki yerlere götürmesi gerekmektedir. Hiz. Peygamber bir icraat adamıydı. Dolayısıyla Medine içerisindeki farklı toplulukları kendi yetkisi altına almayı başarmıştır. Bu başarıdan sonra yeni dost ve müttefik arayışına girmiştir.³³⁰

Hamidullah'a göre Hiz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye tekrar dönme kararı, İslam'ın din ve siyaseti birbirlerinden ayrı tutma tarzına örnektir. Böylece Mekke şehri, İslam'ın manevi ve kültürel merkezi olarak kalacak fakat farklı dönemlerde oluşacak olan siyasal merkezler Hiz. Peygamber'in öğretisinden yola

³²⁷ el-Âl-i İmrân 3/190.

³²⁸ et-Tâhâ 20/114.

³²⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 739.

³³⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 360.

çıkarak çeşitlilik içerisinde birlik ve bütünlük sağlayacak şekilde, Kur'an'a dayanan yasa ve yönetmeliklere bağlı kalarak yönetilecektir.³³¹

İslam Devleti'nin temelinde danışma, meşveret vardır. Bu meşveret uygulanma biçimi insanın tercihi bırakılmıştır fakat bu danışmanın önemi Kur'an'da pek çok yerde geçmektedir: "Güzel olan itaattir, dinen ve örfen makbul sözdür. Durum (savaş emri) kesinlik kazanınca Allah'a karşı sadâkat göstereceklerdi onlar için hayırlı olacaktır."³³² Bu ayet açık bir şekilde gösteriyor ki oluşturulan danışma meclisinin aldığı karar kabul edilsin veya edilmesin diğerleri ile iyi bir dayanışma içerisinde olunmalıdır. Kuran, devlet başkanının oluşturulan danışma Meclisi'nin aldığı kararları veto etme hakkına sahip olup olmadığını tam olarak ortaya koymamıştır. İhtimaldir ki o dönemin koşulları dikkate alınarak bu karar halka bırakılmıştır. Fakat alınan bu karar Kur'an'ın ilkelerine ters düşerse hiçbir değer ifade etmez. Dolayısıyla devlet başkanının üzerine düşen görev bu kararı reddetmesidir. Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında din dışındaki pek çok konuda arkadaşlarına danıştığı görülmektedir. İslam'da devlet başkanının bir şey hakkındaki veto kararı konusunda, ne devlet başkanına bu hakkı verir ne de yasaklar. Bu hak başkan olan kişinin yeteneklerine ve dönemin o zamanki koşullarına göre başkan seçecek olan halkın elindedir. Hamidullah genel olarak İslam devletinin tüm yasama ve idari kararlarının her zaman Kuran ve hadisler ışığında ve buna bağlı olduğunu söylemektedir.³³³

2.8.4. Kanun Yapma Çalışmaları ve Kamu Görevlerinin Uygulanması

Hz. Peygamber döneminde yürütme faaliyeti sade bir şekilde yapıldı. Gerekli gördüğü uygulamayı benimser, görmediğini değiştirir veya yasaklar ya da yerine tümüyle yeni bir uygulama getirirdi ve bu sistem, bu şekilde sürüp giderdi. Hz. Peygamber'in yaptığı yasama çalışmaları şu şekildedir: Kendisinin bizzat açıklamada bulunup söylemesi veya ashabının yaptığı herhangi bir şeye ses çıkarmaması. Hz. Peygamber'in bu davranışı bazı eski gelenekleri hoş görme ve sessiz onama şeklindedir. Yasama ile ilgili Hamidullah'ın sunduğu bir başka bakış açısı İslam'ın insan hayatını bütün olarak ele almasıdır. Bu hayatın ibadetlerle ilgili, manevi toplumsal gibi pek çok yönleri tek bir yasa altında birleştirilmiştir. Kur'an da pek çok ayette yegâne otoritenin Allah olduğu belirtilmektedir. Her türlü algılamının ve

³³¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 235.

³³² el-Muhammed 47/21.

³³³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 741-744.

fiziksel idrakin ötesindedir. Dolayısıyla insan olan Peygamberler aracılığıyla Allah, kanunlarını bildirir ve uygulanmasını ister. Kuran; Hz. Peygamber'i, ilahi kural ve emirleri belirli bir olgunluğa getirmek için ilk merci olarak kabul eder ve arzusuna göre konuşmadığını bildirir. Hz. Peygamber'in yasama konusundaki faaliyetleri gösteriyor ki kendisi ıslahatçı olmanın yanında, yürürlükten kaldırmasına ihtiyaç duymadığı geleneklerin devam ettirilmesine izin vermiştir. Bu durum yalnızca ticaret ve dinî olmayan diğer konularla sınırlı değildir. Ceza kanunları hac gibi tümüyle dinî konularda da söz konusudur. Hz. Peygamber haksızlık, adaletsizlik ve putperestlik ile ilgisi olmayan uygulamaların devam ettirilmesine izin vermişti, dolayısıyla önceki bazı uygulamalar, İslam şeriatına dâhil edilmiş oluyordu. Hz. Peygamber'in bu hoşgörüsü sonraki dönemlerde de bu şekilde bir yol izlenmesine yol açmıştır. Örneğin; Hz. Peygamber'in Muaz ibn Cebel'i hâkim sıfatıyla Cened'e gönderdiğinde Hz. Peygamber kendisine anlaşmazlık durumunda neye başvuracağını sormuş, Muaz da ilk önce Kur'an'a bakacağını, orada herhangi bir hüküm bulamazsa sünnete, orada da bulamassa kendi içtihadına göre hüküm vereceğini söylemiştir.³³⁴

Hz. Peygamber inançlardaki değişmez kanunlarda ve ibadetlerin uygulanmasında nasıl Müslümanları yönetiyorsa aynı şekilde kamu görevlerini de bizzat kendisi yönetiyordu. Bu konuda Müslümanlar çok şanslıydılar. Hz. Peygamber yalnız tebliğ eden konumda değil, İslam devletinin de kurucusuydu. Süleyman ve Davud Peygamberlerde olduğu gibi Hz. Peygamber de hem Resul hem de hükümdardı. Hamidullah'a göre Peygamber'in görevi bir hükümdarın görevinden pek de farklı değildi. Hamidullah'a göre aksine peygamber kendi tebliğ görevinin yanında, gönderilmiş olduğu toplumun hükümdarlığını da yapan manevi-ruhi ve maddi-dünyevi ihtiyaçların hırslardan ve çıkarlardan uzak bir yöneticisi olarak toplumu idare etmekte.³³⁵

Medine Anayasası

Hz. Peygamber Medine toplumunu sağlamlaştırmak için pek çok çaba sarf etmesine rağmen toplum tam bir dayanışma ve tutarlılıktan uzaktı. Hz. Peygamber'in ashabının karşılıklı görev hak ve sorumluluklarının belirlenmesi, şehirdeki diğer Arap ve Yahudi olan gayrimüslimlerle bir uyum ve anlaşmaya varılması gerekiyordu. Buna

³³⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 746-749.

³³⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 756-757.

ilave olarak eğitim, adliye, askerlik, maliye, din vb. alanlarda kuruluşların oluşturulması ve toplumun bir düzene sokulması gerekiyordu. Bunun yanında Hz. Peygamber'in nihai amacı olan İslam'ın geleceğini düşünmek gerekiyordu. Henüz Mekke döneminde iken bile inananlar beş vakit namazla ve imkânlar ölçüsünde ihtiyaç sahiplerine ve yoksullara sadaka vermekle sorumlu kılınmıştır. Fakat insanları yalnızca bunlardan sorumlu kılmak yeterli gelmiyordu, sağlam temelleri olan tutarlı ve düzenli bir şey yapmak gerekiyordu. Hz. Peygamber'in maddi birtakım güçlerle kendisini ve toplumunu donatması gerekmekteydi. Ülkede İslami bakış açısıyla bir başka Müslüman'ın dünya işleriyle ilgili olan görev ve sorumluluklarını idare edecek herhangi bir kişi yoktu. Çünkü İslam dini daha oluşum sürecindeydi.³³⁶

Hz. Peygamber hem sahabesinin hem de gayrimüslim komşularının öneri ve görüşlerini alarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Devamında birlikte şehir devleti oluşturma kararına varmışlardır. Devletin anayasası sözleşme şeklinde kaleme alınıp tespit edilmiştir ve bu metin hiç değiştirilmeden korunmuş günümüze kadar gelmiştir. Hamidullah'ın araştırmalarına göre bu belge aynı zamanda yeryüzünde bir devletin meydana getirdiği ilk yazılı anayasadır. Bu anayasa hakkında dikkati çeken başka bir durumda anayasanın kendisini kitap olarak tanıtmasıdır. Dolayısıyla bu, hem halkının işlerini düzenleyen gerçek bir emir, hem de kaleme alınmış yazılı bir belgedir. Ayrıca anayasanın sonraki bölümlerinde sekiz kez “sahife” şeklinde ifadede bulunulur. Kur'an bu ifadeyi İbrahim ve Musa'ya vahyedilen kutsal kitaplar için kullanmaktadır. Dolayısıyla bu benzetmeler, anayasaya verilen değeri açıkça ortaya koymaktadır.³³⁷

Bu belgenin ilk maddesi siyasi ve dinî anlamda bir İslam toplumunun meydana getirilmesini ve bu topluluğun muhacirler ve ensarlardan oluşmasını, ayrıca sivil olan iktidarın merkezîleştirilmesini ve herhangi bir savaşa girme olasılığı karşısında Müslümanlarla birlikte savaşmayı kabul eden gayrimüslimlerden meydana gelmesini öngörmektedir. Bu topluluk, tüm insanlar içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu belge adaletin uygulanması konusunda devrim niteliği taşır. Çünkü bu konuda gösterilecek özen ve alınacak önlem, bireylere değil topluma ve merkezî otoriteye bırakılarak tüm vatandaşların kendi ailesi, kendi kabilesi veya akrabalarının aleyhine de olsa merkezî otoriteyi desteklemesini gerektirmektedir. Belgeye göre câni, herhangi bir sığınma hakkı elde edemeyecektir. Oluşan ihtilafların çözümünde adaleti ve

³³⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 166-167.

³³⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 167-169.

yasaları sağlama konusunda başvuru alan kişi Hz. Peygamber olacaktır. Dolayısıyla kendisi en yüksek hakem konumundadır.³³⁸

2.8.5. Diplomasi- Elçilerin Kabulü

Hamidullah, yabancı ülkelere gönderilen gizli ajanlar ve saraylara gönderilen elçiler ile ilgili örneklerin tarihte öteden beri bulunduğuna değinmiştir. Dolayısıyla İslam tarihinde de Hz. Peygamber döneminde her iki tür insan mevcuttu. Askerî amaçlar için gönderilen istihbaratçılar dışında Evtas'ta Marsad el-Ganemi, Mekke'de el Abbas, Necid el-Munzir b. Amr es-Saidi, Hz. Peygamber'in gizli ajanları olduğu kaydedilmektedir. Hz. Peygamber'in gönderdiği ilk elçi Amr b. Ümeyye ed-Damiri, Habeşistan kralı olan Necaşi'ye Kureyş'in planlarına karşı kralı ikna etmek için gönderilmiştir. Devletin kendisine yeterli ve başkalarına bağımlı olmaması için siyasi ve ticari sahalarda uluslararası ilişkiler geliştirmeye yönlendirmiştir. Hz. Peygamber devlet gelirlerini artırmak için ticarete hız vermiş, inisiyatifi kendisi almıştır. Bunun için eyaletler arasında bulunan gümrük vergilerini kaldırmış ve kendisine bağlı olan kabilelerle yapmış olduğu antlaşmalarda da bunu şart koşturmuştur. Dış ticarete önceden uygulanan uygulama yine onda bire bağlı kılınmış veyahut devletlerarası antlaşmalarla belirlenen oranlar uygulanmıştır.³³⁹

Hz. Peygamber zamanında yabancı elçi veyahut delegasyon geldiğinde Hz. Peygamber'in gelenleri kabul edeceğini kendilerine bildiren bir "protokol müdürü" olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber yabancı elçileri Mescid-i Nebevi'de Üstüvânet'ül-vüfûd (elçiler sütunu) bölümünde kabul etmiştir ve bu esnada da Hz. Peygamber ve sahabiler giyimlerine dikkat eder güzel elbiseler giyerlerdi. Elçiler geldikleri hükümdarın kendi hükümdarları adına itimatnâme ve hediye getirirlerdi. Bu elçiler ile barış içerisinde olduğu hükümdarların gönderdiği hediyeler devlet başkanının onayıyla tasarruf edilirdi. Yalnız savaş durumunda bu hediyeler savaş ganimeti olarak kabul edilirdi. Hz. Peygamber hayatının son zamanlarında hatta ölüm döşegindeyken kendisinin bir uygulaması olan elçilere hediyeler verme geleneğini vasiyet etmiştir.³⁴⁰

³³⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 169.

³³⁹ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 165-167.

³⁴⁰ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 169-170.

2.8.6. Genel Uluslararası Hukukta İslam'ın Yeri ve Hukuksal Kavramların Gelişmesi

Hamidullah'ın çalışmalarına göre dünyada fiilen geçerliliğini sürdüren uluslararası hukuk, Batı Avrupa'da meydana çıkmıştır. Bu hukukun tarihine bakan yazarlar ilk önce Yunan devletlerinin tarihine bakarlar, devamında hemen Roma dönemine geçerler, aradaki 1000 senelik zamanı görmezden gelerek Orta Çağ boyunca herhangi bir hukuka ihtiyaç olmadığını söylerler. Orta Çağ'da felsefe ticaret ve bazı askerî uygulamalarda Avrupa'da İslam'ın etkisi görülür ve kabul edilir. Fakat bu etki bu kadarla sınırlı değildir. Müslümanların bizzat kendilerinin uluslararası hukuk geliştirdikleri veya geliştirmedikleri meselesine değinilmez. Bakıldığında sadece savaş alanında değil uluslararası hukuk ilminde de medeniyetler birbirinden etkilenmiş, karşılıklı bir tesir oluşturmuştur. İlk defa İslam hukukunda düşmana yalnızca savaş zamanı değil her zaman Kur'an'ın söylediği, Peygamber ve sahabilerin uyguladıkları hakları görmekteyiz. Harp hukukuna dair Vitoria, Ayala, Grotius ve farklı kişiler tarafından yazılan kitapların, Roma Yunan literatüründe herhangi bir benzeri yoktur. Ayrıca bu eserler Avrupa biliminin şu anki gibi yüksek derecede olmadığı döneme aittir. Dolayısıyla Hamidullah'a göre bu kitaplar siyer ve cihat hakkında yazılmış olan Arapça eserlerin ötesine geçemez, hatta kopyasıdır. Denilebilir ki Roma ile çağdaş dönemlerin birbiriyle olan bağları burada aranmalı ve uluslararası hukuk kavramında yankı bulan değişikliğin kaynağının da burada meydana geldiğini kabul etmek gerekir. Netice olarak İslam'ın uluslararası hukuk tarihindeki rolünü böylece görmekteyiz.³⁴¹

Hukuksal kavramların temelinde insan fiillerinin temelini oluşturan niyet kavramını Hz. Peygamber ortaya koymuştur. İslam hukukunda kısasın şiddeti azaltılmıştır. İlk önce kısıtlı, bilerek yapılan fiiller ile istemsiz olarak ortaya konan fiiller, açık bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in veda hutbesinde bu ayrım açıkça görülmektedir. Ameller niyetlere göredir hadisindeki gibi niyetin üzerinde durulmaktadır. Devamında kısas cezası, diyet yani para cezasına dönüştürülüp suçlunun hayatının bağışlanması veya bir uzvun zarar görmesi halinde buna karşılık olarak tazminat ödenmesi gibi bir imkân sunulmuştur. İslam'dan önce Araplar ve Yahudiler arasında sorumlulukları açısından da eşitsizlik söz konusuydu.

³⁴¹ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 80-86.

Güçlü olan kabileler örf âdet ile belirlenen tazminatların en fazla yarısını öderlerdi. Hz. Peygamber bu adaletsiz uygulamayı kaldırmıştır. Hukuk alanında yapılan başka bir yenilik ise insan dışındaki tüm varlıkların herhangi bir sorumluluktan muaf olmalarıdır.³⁴²

2.8.7. Adliye Teşkilatı

Kabileler, kişiyi yasa dışı ilan etme, tard ve hal uygulamasını yaparlardı. Araplar için kabile çok önemliydi, kabile üyeleri içerisinde birbirleriyle yardımlaşma kutsal kabul edilirdi. Fakat bazen kabile üyelerinden birinin hareketleri zararlara yol açardı. Kabile reisi de bu kişilerin davranışlarından kaynaklanacak sorumlulukları reddederek kabileden atar ve bu kişileri himaye etmeyeceklerini bildirirdi. Bu kişiler genellikle uzak yerlere göç eder, göç ettikleri yerlerde eman anlaşması yapıp yepyeni bir hayata başarlardı. Bu olay bir nevi yeni bir tabiiyete girme durumuydu. Toplumdan tecrit edilen bu kişi eman aldığı kimsenin ailesinin yanında eriyip giderdi. Yalnız sığındığı kabile adına başka kişilere eman verme veya yabancılarla ittifak kurma hakkına sahip olamazdı. Fakat Hılfu'l-fudûl ve Hılfu's-silah teşkilatlarının üyeleri yabancı bile olsalar Mekke'de zulüm gören kişilerin yardımına koşmaya yemin etmişlerdi.³⁴³

Hz. Peygamber döneminde, yüzbaşılar (nakib) onbaşılar (arif) ve komşu kabilelere emir veren başkanlar vardı. Bunların yanında bölge veya eyaletlerde bulunan hâkim ya da valilerden ve devlet başkanı adıyla Hz. Peygamber'in de bulunduğu temyiz ve istinaf makamı bulunuyordu. Hz. Peygamber, yargı yetkisini de üstlenmişti. Halledilmesi zor olan veya şüpheli konularda bir alt düzeyde bulunan hâkimlerin görüşlerine bakılıyor ve onlara talimatlar gönderiliyordu.³⁴⁴

İslam'dan önce fal okları, sihir, oyun zarları vb. ilkel araçlar ile hüküm verilmekteydi. Hz. Peygamber tarafların sunduğu deliller ile hâkimlerin karar vermeleri gerektiğini emretmiştir. Hâkim normal bir tanıklık ile bilgiyi elde etmişse, bu bilgiyle karar vermemesini söylemiştir. Aksi bir durumda kendilerinin taraf tutucu durumuna gelmeleri söz konusu olurdu. Bazı durumlarda adalete ters karar verme gibi bir sakınca olmasına rağmen Hz. Peygamber bu tutumunu değiştirmemiştir. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu görüşünü göstermektedir; “Ben ancak ölümlü bir

³⁴² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 770-771.

³⁴³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 716-719.

³⁴⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 772.

insanım (beşerim); önüme birçok ihtilaflar getiriyorsunuz, içinizden biri karşı tarafa göre beni daha çok ikna etmiş ve ben de ondan işittiğim şeye göre karar vermiş olabilirim. Ben verdiğim hükümle bir kimseye aslında din kardeşine ait bir şeyi (yanılarak) bağışlayacak olursam o bunu kesinlikle almasın, zira ben ona bu şekilde ancak cehennemden bir pay vermiş olurum.”³⁴⁵

Hâkimin görevi Müslümanlar arasında çok önemli sayılmıştır. Hâkimin vermiş olduğu kararın kendisinin bilgi birikiminden ziyade, zekâsındaki incelik ve kişilik sahibi olması, duyarlı olması önemliydi. Hz. Peygamber zamanında yetişmiş bir hâkim kadrosu bulunmamaktaydı. Avukatlar da yoktu, taraflar kendilerini hâkim karşısında bizzat açıklar ifade ederlerdi. Verilen kararlar öz ve kısa olur hemen yerine getirilirdi. Adaletin sağlanması yönündeki işlerden herhangi bir ücret alınmazdı. Hâkim ve yardımcılarının maaşları bizzat hükümet tarafından verilir ve devlet memurları içerisinde maaşı en yüksek olanlar hâkimlerdi.³⁴⁶

2.8.7.1. Hapishaneler- Mahkemeler - Hâkimler

Hz. Peygamber döneminde hapishaneler bulunuyordu. Bahz ibn Hâkim'den nakledildiğine göre, dedesinin bazı komşuları cinayet zanlısı suçuyla Hz. Peygamber tarafından hapse atılmıştı. Fakat dedesinin arabuluculuk yapmasıyla, masum oldukları hususunda verdiği güvenceden dolayı Hz. Peygamber o kişileri serbest bırakmıştır. Hamidullah'ın araştırmalarına göre, Hz. Peygamber hapishane olarak herhangi bir binayı da kullanmıştır. İlk zamanlarda tutuklanan kişiler bazı zamanlar kuyu içerisine bile hapsedilmiştir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in adli duruşmalara özel sabit bir mekânı yoktu. Pazaryeri, mescit, konaklama bölgesinde bir çadır, tüm bunların hepsi kendisi için uygundu. Sonraki yıllarda halifeler ve atadıkları hâkimler, tarafları kendi konutlarında ya da mescitte kabul etmişlerdir. Mescidin bu konuda önemli bir yeri bulunmaktadır. Hz. Peygamber ve devamında gelen halifeler, mescidi hem mahkeme salonu hem devlet konuk evi hem de dinî sorumlulukların yerine getirildiği bir mekân olarak kullanmışlardır.³⁴⁷ Hz. Ömer'in akrabası Şifa Bint Abdallah isimli hanım okuma yazma biliyordu. Okuma yazmayı Hz. Peygamber'in eşi Hafsa'ya da öğretmişti. Hz. Peygamber bu hanımı pazar işleri için görevlendirmişti, dolayısıyla bu hanım ticari olan ihtilaflar hususunda muhakeme yetkisini kullandığı söylenebilir.

³⁴⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 774.

³⁴⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 773-777.

³⁴⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 778-779.

Görgü tanıklarının olmaması durumunda hâkim olayın cereyan ettiği bölgede tespit ettiği delillere göre sonuçlar çıkarıyordu. Kur'an'da da bu kurala Hz. Yusuf'un gömleğinin arkadan yırtılması olayıyla değinilmektedir. Hz. Peygamber ise pek çok olayda kendisi bizzat olayın geçtiği mahalde incelemelerde bulunması için bilirkişiler göndermiştir, kendisi de aynı amaç için yerinde incelemelerde bulunmuştur.³⁴⁸

2.8.8. Politika - Siyaset - Dış Politika

Kur'an, Ümmet kavramını konuşulan dil, deri rengi veya oturulan yer birliği temel alınarak inşa etmemiştir. Ümmet; inanç ve düşünce birliği üzerine kurulmuştur. Bunun anlamı ise Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği sağlayan şey bireylerin dilleri ve doğdukları yerleri değil, bireylerin akıllarını elde ettikleri, deneyimlerini kullanarak meydana getirdikleri kişisel tercihleridir. Takva sahiplerinin diğer insanlara karşı üstünlüğü ve insanların eşitliği konusunda Kur'an'ın gösterdiği formül şöyledir: “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız ona itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”³⁴⁹

İslam'a göre toplumsal bir sınıfa veya soylu bir aileye mensup olmak önemli değildir. Önemli olan bireylerin güzel davranışlarda bulunmalarıdır. Tufan Hz. Nuh'un kavmini kuşattığı zaman şu şekilde dua etmişti:

“Nûh, Rabb'ine şöyle seslendi: “Ey Rabb'im! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin” dedi. Allah buyurdu ki: “Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben, cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.”³⁵⁰ “Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın, bölünüp parçalanmayın.”³⁵¹ Bu ayete bakıldığında da Müminlerin yalnızca kardeş olmaları üzerine kurulmuş olan bir yapıda, ailevi veya kişisel çıkarlar asla öne geçmez. Dolayısıyla İslam'daki yurtseverlik; hemşerilik veya akrabalık esasına göre değil bireyin kendi iradesi ile seçtiği durumdur. Kur'an'da bu konu hakkında pek çok örnekler bulunur.³⁵²

³⁴⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 779-780.

³⁴⁹ el-Hucurat 49/13.

³⁵⁰ el-Hûd 11/45-46.

³⁵¹ el-Âl-i İmrân 3/103.

³⁵² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 739-741.

Siyasi hayata bakıldığında Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye dönme kararı almıştı. Bu karar İslam'ın din ve siyaseti birbirlerinden ayırma durumuna örnek oluşturmuştur. Bu şekilde Mekke, İslam'ın manevi ve kültürel merkezi olmuştur. Farklı dönemlerde meydana gelecek olan siyasi merkezler Hz. Peygamber'in öğretisinin özelliği olarak Kur'an'a dayalı değişmeyen yönetmelikler, yasalara bağlı olacaktır.³⁵³

Mekke'de hiçbir dönemde hükümdar adıyla bir yönetici bulunmamıştır. Kusay bazı ayrıcalıkları yabancılara vermiş olmasına rağmen, kendi kabilesinde hiç kuşkusuz büyük bir otoritesi bulunmaktaydı. Bu durumda gelecek nesillerde kolaylıkla hükümdarlığın meydana gelmesine imkân sağlayabilirdi. Fakat O, elindeki ayrıcalıkları oğulları arasında paylaştırmaya karar vermişti. Sonraki zamanlarda yerinden yönetim görüşüne olan (ademimerkeziyetçi) yönelim artmıştır. Bizans'ın desteklediği Osman ibn el-Huveyris dahi, Mekke sakinlerini monarşik bir yapının etrafında toplayamamıştır. İslam'ın zuhur ettiği sıralarda Mekke'yi onlar meclisi adıyla oligarşik bir hükümet yönetiyordu, saltanat yönetimi belirgin değildi ve yönetimle ilgili anlaşmazlıklarda kılıç kullanılırdı.³⁵⁴

Diplomasi hususunda Hamidullah'ın araştırmalarının neticesinde Mekke'de bir başkanın idaresi altında görev yapan daimî dışişleri bakanlığı nüvesi bulunmaktaydı, “onlar meclisi”nin çalışmalarına benî Adî soyu katılırdı. Bu soy barış ve savaş zamanlarında dışişleri bakanı ve elçi görevlerini yapan sefir-münafirleri kendi soyları içerisinde seçerdi. Medine'ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber'in başkanı olduğu şehir-devlet oluşturulmuştur. Hz. Peygamber'in hicretin ilk haftalarında Medine'deki Arap ve Yahudiler ile sonradan Medine-Kızıldeniz arasındaki kabilelerle müzakerelerde bulunmuştur. Bu dönemde gerçek anlamdaki ilk diplomatik faaliyet, Bedir Savaşı'ndan sonra Habeşistan'a elçi gönderilmesidir. Hicri altıncı yılda Hz. Peygamber; Sasani, Bizans, Habeş gibi komşu olan hükümdarlara davet mektupları göndermiştir.³⁵⁵

Hz. Peygamber dönemi dış siyasetinde ise yabancı ülkeler ile kurulan ilişkiler “milletlerarası hukuk” esasları ile oluşturulmuştur. İslam'dan önceki döneme bakıldığında, milletlerarası hukukun bağımsız olmadığı görülür. Tamamen devlet

³⁵³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 235.

³⁵⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 707.

³⁵⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 849-851.

başkanının keyfi olarak verdiği kararlardandır. O dönemde yabancılara az haklar tanınırdı, düşmanlara ise onlardan çok daha az haklar tanınırdı. Şunu belirtmek gerekir ki Müslümanlar yalnızca uluslararası hukuku ayrı bir disiplin şeklinde geliştiren ilk topluluk olmakla kalmamış, milletler hukukunu bizzat hukukun içerisine sokmuşlardır. Uluslararası hukuk yani siyer ile alakalı özel yazılar yazılmamış, bununla beraber ülke kanunlarının tüm eserlerinde kendisinden bahsedilmiştir. İlk İslam devleti; Müslümanlar, putperest Araplar ve Yahudilerin oturdukları özerk yerleşim yerlerinin konfederasyonu şeklinde kurulmuştur. Devletin yazılı belgesi günümüze kadar ulaşmıştır. İçeriğinde dinî bir hoşgörü bulunmaktadır. gayrimüslimlerle yapılan savunma birliği anlaşmalarına dikkatle uyulmuştur. Kur'an'a bakıldığında ahiret cezası verilmesi yaptırımıyla vaatleri yerine getirmenin ve bu konuda dürüst olmanın zorunluluğunu kesin ifadelerle belirtmektedir. Netice olarak İslam; sınıf, ırk ve din ayrımı olmaksızın tam bir eşitlik ilkesi ile uluslararası bir toplum kurma hedefindedir. Dini diğer inançlar hakkında hiçbir baskıyı kabul etmez, her bir fert yaratıcı önünde şahsi olarak sorumludur. İslam'da yöneticinin esas görevi güven temin etmek dolayısıyla bir hizmeti temsil etmektir. Netice itibari ile memurlar halkın hizmetkârlarıdır. Tüm müminlerin esas görevi, iyiliği emredip kötülükten uzaklaştırmak için devamlı bir gayret sarf etmesidir.³⁵⁶

İslam'da kabile anlayışının yerine, İslam ümmeti ve Müslümanlar toplumu geçmiştir. Seçilecek olan başkan, aynı toplumda olmalıdır. İslam toplumunun başkanı aynı toplumun içinden olmalıdır. Aynı zamanda halifenin cesur olması, iyi bir komutan olması, iyi bir Müslüman olması, akıllı olması gibi şartlara haiz olmalıdır. İslam'da zengin ve para konuları başkanlık için önemli değildir.³⁵⁷

İslam'da belirli bir yönetim şekli bulunmamaktadır. Hz. Peygamber halifenin kim olacağını açık bir şekilde söylemekten kaçınmıştır. Buradaki gayesi her gruba cemaate veya ülkeye o devrin ihtiyaçlarına göre karar verme serbestiyeti tanımaktır. İnsanlar hangi yönetim biçimini faydalı görürse onu getireceklerdir. Hamidullah Hz. Peygamber; demokrasi, krallık veya herhangi bir yönetim şeklini emretmiş olsaydı, bu uygulamanın zorunlu olacağı anlamına gelirdi.³⁵⁸

³⁵⁶ Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 170-176-180-181.

³⁵⁷ Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, 91-92.

³⁵⁸ Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, 302.

2.8.8.1. İmamlar Kureyş'tendir Sözü İrkçilik mı?

Hiz. Ebubekir, kendisinden sonra biat etmeleri için Hiz. Ömer'i halife tayin etmiş ve herkes tarafından da kabul görmüştür. Hiz. Ömer ise tüm hayatı boyunca yerine kimin geçeceğini düşünmüş fakat bir sonuca varamamıştır. Fakat Hamidullah'ın araştırmalarına göre Hiz. Ömer'in, Ebu Huzeyfe'nin kölesi olan Salim için hayatta olsaydı halife tayin edebileceğini söylemiştir. Salim ise Kureyş'ten değildir. Hiz. Ömer ise "İmamlar Kureyş'tendir." hadisini muhtemelen bilmekteydi. Buna rağmen eğer Salim hayatta olsaydı, halifeliği ona vereceğini söylemektedir. Fakat teknik bir imkân hasebiyle Hiz. Peygamber'in "Kavminizin kölesi sizdendir."³⁵⁹ Hadisi ile Salim, Kureyşli Ebu Huzeyfe'nin kölesi olduğu için Kureyşli sayılabilir. Fakat Hamidullah'a göre bunu kabul etmek, pek çok meselenin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bir Afrikalı veya bir Avrupalı veya herhangi bir Müslüman, halife olabilmektedir. Dolayısıyla İmamlar Kureyş'tendir sözü, realitede zayıf kalacaktır. Neticede Hiz. Peygamber Müslümanların liderinin yalnızca bu kabileden olması gerektiği görüşünde değildi. Bu sözünü ise o günkü şartlar mukabilinde söylemiştir. Çünkü Hiz. Peygamber, Arapların yalnızca kendi kabilelerinden birine itaat edeceğini çok iyi bilmekteydi.³⁶⁰

2.9. HAMİDULLAH'A GÖRE KADININ TOPLUMDAKİ KONUMU HAKKINDA YAPILAN REFORMLAR

Hiz. Peygamber yeni kurmuş olduğu devletin güvenlik ve savunması ile çok fazla meşgul olmuştur. Toplumsal ve dinî yenilikler kendisi için öncelikli ve önemli konulardandır. Medine'deki örf'e göre yalnızca askerlik çağına gelen erkekler kendilerinden küçük olan erkek ve kız kardeşlerini hatta annelerini bile geride bırakarak babalarının mirasına konuyordu. Büluğ çağına ulaşmış erkek yoksa erkek kardeşler, devamında erkek yeğenler ve merhumun baba tarafından olan erkek akrabaları mirasa el koyardı. Uhud Savaşı'nın ardından Kur'an, miras konusunda kadının uğramış olduğu haksızlığa müdahale ederek, sadece büyük ve küçük kardeş arasında meydana gelen eşitsizliği gidermekle kalmayıp bununla birlikte anne, kız kardeş, kız, hala, kız torun, büyükanne gibi kadın olan akrabaların haklarını

³⁵⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 25.

³⁶⁰ Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, 25-26.

vasiyetnamede kendilerine hak verilmese dahi Kur'an bu hakları koruma altına almıştır.³⁶¹

“Cennet annelerinizin ayakları altındadır.” Hadisi ile Hz. Peygamber kadının toplumdaki statüsünü yüceltmek istemiştir. Böylece bizleri doğuran devamında sinesinde besleyip büyütüp terbiye eden anneye karşı, saygılı olmamızı emretmektedir. Kur'an'da kadına saygıdeğer ve bağımsız bir kişilik sunan pek çok emir bulunmaktadır. İslam'dan önceki zamana bakıldığında, kız çocuklarının canlı bir halde toprağa gömülmesi ile alakalı bilgiler elimizde mevcuttur. Kadınlar da bu anlayışa karşı olan başkaldırıya katılmışlardır. Kadınlar içerisinde en güzel örneklerden biri Hz. Hatice'dir. Kendisi çok zengin biriydi. İslam'dan önceki zamanlarda bile servetini fakirlere dağıtırdı. Sağlamış olduğu itibar ve saygı, İslam uğruna yapmış olduğu hizmetlerden herhangi bir azalmaya yol açmadı.³⁶²

Hamidullah, kadınların Bedir Savaşı'nda çok saygın bir statü kazandıklarını belirtmektedir. Savaşın başladığı ilk saatlerde düşman ordusu pek çok sancaktarını kaybetmişti. Öyle bir duruma geldiler ki, yerdeki sancağı kaldırmaya cesaret edebilen savaşçı çıkmadı. Fakat Ehabîş kabilesinden Amra isminde bir kadın bayrağı yerden alıp savaş sonuna kadar muhafaza etmiştir. Bunu gören şair Hassan, Habis kabilesinden alınan paralı askerler için bir hiciv yazmıştır. “Eğer Harisli bir kadın orada olmasaydı siz köleler gibi pazarda satılırdınız.”³⁶³

Kadının örtünmesi konusunda Hamidullah, ilk önce örtünme ayetinin nedenlerine bakmaktadır. Tesettür konusunda farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu konuda ilk akla gelen şey, kadın ve erkeğin uygun olmayan bir biçimde buluşmalarını önlemektir. Buna mümkün olduğu ölçüde engel olunması, gençlerin günaha olan eğilimlerini önleyecektir. Bu emir kadının bir yönden de kadınsı özelliklerini korumaya yöneliktir. Tesettürle onun güzelliği, cildinin tazeliği her türlü kötülükten korunmuş olmaktadır. Tarlalarda devamlı çalışan köylü kadınlarının cildi güneş ışınlarına az maruz kalan kentteki kadınların teni ile mukayese edildiğinde durum anlaşılır. Aynı şekilde bir hayvanın sırtında bulunan tüyleri ile karnının tüyleri arasında karşılaştırma yapıldığında yine durum güneşe az maruz kalan kısmın taze ve güzel kalması olarak sonuçlanır. Bazı kadınlarda vardır ki fiziksel açıdan güzel değillerdir,

³⁶¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 204.

³⁶² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 151.

³⁶³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 200.

insanların kendilerine olan bakışlarından rahatsızlık duyarlar. Bu kadınlarda yüzlerini kapattıkları takdirde bu kötü muamelelerden kurtulmuş olurlar. Dolayısıyla Hz. Peygamber âlemlere rahmet olan sıfatını erkeklerden çok daha kadınlar için taşımaktaydı.³⁶⁴

2.9.1. Evliliğe Teşvikin Gerekliliği- Çok Eşliliğe Bakış Açısı (Poligam)

Hamidullah, evlilik konusunda gençlerin bekâr birinin hayatını örnek almalarını eleştirmektedir. Hamidullah'a göre, Müslümanlar için takip edilmesi gereken örnek, evlenmemiş bekâr birinin hayatı değildir. Bu hayatımızın insan neslinin sonunu getireceği gibi insanın yaratılışına da aykırıdır. İslam kadınlar için çok evliliği yasaklamıştır ve Hz. Peygamber zamanında Arabistan'da da bu şekilde bir uygulama yoktu. Hz. Peygamber çok sayıda kadınla evlenmiştir ve bazı koşullar olma kaidesiyle Müslümanlara da bu konuda ruhsat vermiştir. İslam'da bekârlık yasaklanmamıştır. Fakat fuhuş, zina, eşcinsellik kesin bir dille yasaklanmıştır. Kur'an tek bir hanımla olan evliliği karı-koca arasındaki adaleti sağlama açısından çok daha uygun gördüğünden dolayı tek eşliliği teşvik etmektedir. Fakat çok kadınla olan evlilik yalnızca yapılması mubah sayılan izin verilen bir şeydir.³⁶⁵

Hamidullah canlılardaki biyolojik yapıya bakıldığında, çok evlilik sorununu çözümleyemediğine değinir. Tüm hayvan sürüleri içerisinde, bulundukları koşullar açısından büyük farklılıklar vardır. Hiç kural gözetmeden serbest cinsel hayat yaşayanlar olduğu gibi tek eş veya çok eşle hayatlarını idame ettirenler de vardır. İnsanın fizyolojisine en yakın hayvan olan maymun bile bu konuda çok büyük çeşitliliğe sahiptir. Dolayısıyla biyolojik yapıyla alakalı özelliklerinin incelenmesi, bu sorununuzla ilgili makul olabilecek çözümler sunmaz. Tarihe baktığımızda tüm devirlerde çok kadınla olan evlilik uygulanmıştır. Kuran'a bakıldığında da tüm Peygamberlerin çok evlilik yani poligam evlilik yaptıklarını görmekteyiz. Toplumsal yaklaşımlara bakıldığında bu konu daha iyi anlaşılmaktadır. Cariye ve çok eşliliği doğuran nedenlerden olan özel kölelik sistemi günümüzde ortadan kalkmıştır. Savaşlar çağımızda da devam eder. Fakat modern silahlar kız-erkek ayrımı yapmadan öldürür. Kadınlara da artık asker ordusu saflarında görev verilir, bu durum ise iki cins arasındaki sayı farkını ortadan kaldırır. Çok eşliliğin devam etmesindeki en büyük

³⁶⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 892.

³⁶⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 550-551.

etken, servet dağılımında meydana gelen eşitsizliktir. Toplumsal yasalar ile bugün azalmıştır fakat bazı durumlarda birden çok evlilik zorunluluğu, ideal toplumun oluşturulmasına kadar varlığını sürdürecektir. Hz. Peygamber, ümmeti için çoğalmalarını ve kıyamet gününde ümmetinin çokluğuyla iftihar edeceğini söylemiştir. Hz. Peygamber evliliği İslam'ın dünyaya hâkim olmasını sağlayacak barışçıl bir durum olarak görmektedir.³⁶⁶

O dönemde tek eşliliği kesin bir şekilde hayatlarında uygulamaya başlamaları, İslam için çok eşlilik imkânlarının yararlarını görmezden gelmek demek olurdu. Çünkü çok eşlilik Hz. Peygamber döneminde Arabistan'da çok yaygındı ve herkes tarafından benimsenen bir yaşam biçimiydi. Çok eşlilik ile olan evlilik ilişkileri, birbirinden farklı olan insan grupları içerisinde ittifak ve dostluk bağlarının kuvvetli olması için en etkili yöntemdi. Kur'an'a bakıldığında da bu konuya işaret eden pek çok ayet bulunmaktadır. Tarihi kaynaklarda aynı şekilde bu meselede görüş birliğindedir. İslam, henüz geliştirmekteydi dolayısıyla desteğe muhtaçtı. Buna ek olarak Hz. Peygamber kadınlarla alakalı İslami kurallar ve uygulamalar hususunda kadınlardan yardım görmek zorundaydı. Kadınların gündelik olarak öyle farklı soruları, sorunları vardı ki bir kadın utanma duygusu yaşamaksızın bir erkeğe bunu soramazdı. Hz. Peygamber'in hanımları bir yönüyle Müslüman kadınlar için hukuk danışmanı görevi görmüşlerdir.³⁶⁷ “Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan cariye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”³⁶⁸ Ayette geçen “yetimlere doğruluk ve adaletli davranmama ihtimalinden dolayı çok kadınla evlenmek” ile ilgili açıklama yapılması gerekmektedir. Bu ayette anlatılması gereken şey yetim pek çok çocuğun sorumluluğu sizdeyse, siz de bekâr yahut tek kadınla evliyseniz, o kadın da çocukların ve evin bakımına yetişemiyorsa böyle bir durumda sizin dördüncü hanıma kadar nikâhlanmanızda herhangi bir sakınca yoktur. Fakat yapılan çok evlilikten eşler arasında adalet ve eşitlik sağlanamayacağından korkarsanız, böyle bir durumda bir kadını nikâhlamak gerekmektedir.³⁶⁹

³⁶⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 550-553.

³⁶⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 554-555.

³⁶⁸ en-Nisa 4/3.

³⁶⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 558-559.

Çok eşliliğe bazı durumlarda açıkça izin verilir Fakat Kur'an şu noktaları özellikle vurgulamaktadır. “Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır, annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamış, evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da o gösterir.”³⁷⁰ Diğer ayetlerdeki gibi Kur'an çok eşlilik konusunda mubah olacak diğer farklı noktalara değinmemiştir. Yalnızca en geçerli durumlara işaret eder. Farklı durumlarla ilgili Hz. Peygamber'in yaşantısına bakmak gerekir. Kendisi sahabileri ve eşlerine adil davranması, her birine eşit zaman ayırması kaidesiyle dörde kadar kadınla evliliğe imkân tanımıştır. Fakat her zaman tek eşlilik istenilen bir şey olmuştur. Çok eşliliğe gelince, yargı makamlarının denetiminde ve belli koşullar içerisinde izin verilmiştir. Dolayısıyla İslam, çok eşliliği bazı durum ve koşullarda hoşgörüyü karşılamış fakat asla ebediyete kadar toplumda sürdürüp yaygın hale gelmesini istememiştir. Hz. Peygamber dünyanın farklı ülkelerinde ve önceki Peygamberlerin öğretilerinde çok yaygın olan zayıf, korumaya muhtaç kadınların hor görülmesine ve aşağılamasına kesinlikle izin vermemiştir. Yaratılış ve fiziksel eksiklik ve kusurları göz ardı ederek iki cins için eşitliği meşru kılmak istemiştir.³⁷¹

2.10. HAMİDULLAH'IN KUR'AN İLİMLERİNE VE BİRTAKIM GÜNCEL KONULARA BAKIŞI

2.10.1. Hamidullah'a göre Kur'an'ın Bilim ve Sanatın Gelişmesine Katkısı

Hamidullah'ın düşüncesine göre Kur'an, pek çok sanat ve bilimin gelişmesine katkı sağlamıştır. Arap dilinde yazılan ilk kitap Kur'an'dır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlarda yalnızca Kur'an bulunuyordu. Kur'an dışında herhangi yazılı bir şey bulunmamaktaydı. Hamidullah'ın araştırmalarına göre 15 sene içerisinde Kur'an'ı anlama gayesi ile sözlükler hazırlanmış, icaz ve belâgat ilmi meydana gelmiş, sarf ve nahiv gelişmiştir. Bu uğurda gelişen ilk ilim dalı da tefsirdir. Kelam ve fıkıh ilimleri ortaya çıkmış, insanlığın aydınlanması için pek çok çalışmalar yapılmıştır. Dünya hukuk tarihine bakıldığında fıkıh usulü ile alakalı ilk yazılı eseri İmam Şafî'nin (ö. 204 h./821 m.) kaleme aldığı belirtilmiştir. Hamidullah'ın düşüncesine göre, evrenin oluşumu üzerinde düşünmeyi, yerlerin ve göklerin insanın

³⁷⁰ el-Ahzâb 33/4.

³⁷¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 559-560.

emrine verilmesinin nasıllığını araştırmayı bizzat Kur'an istemektedir. Dolayısıyla erken dönemlerden beri Müslümanlar astronomi, fizik, kimya gibi pek çok ilimleri geliştirmişlerdir. Hamidullah'a göre Kur'an'daki kıssalara bakıldığında sosyoloji ve tarihi, hac ibadeti seyahat yapma zorunluluğunu getirdiği için topografya ve coğrafyayı, namaz vakitlerini belirleme, astronomi ve matematiği geliştirmiştir. Hamidullah, botanik ilminin gelişmesinin nedeni olarak da Kur'an'ı gösterir. Hz. Âdem ve Hz. Havva kıssasına bakıldığında cennetten çıkarılmadan önce bir ağaca yaklaşmamaları gerektiğinin söylenmesi devamında bu ağaçtan yiyip yapraklarla örtünmeleri gibi ayetler, Müslümanları botanik konusunda da araştırmaya çağırmıştır. Bu sayede Müslümanların dünya botanik bilimine katkıları büyük orandadır. Örnek olarak ed-Dineveri'nin kaleme aldığı *Kitabü'n-Nebat* eserini vermektedir.³⁷²

2.10.2. Tercüme ile Namaz Kılmak

Hamidullah'a göre namaz, Allah'a tövbe ve hamdin dışında sembolik pek çok anlamların olduğu bir ibadettir. Tıpkı taş ve madenlerin ayakta hareketsiz durmaları, hayvanatın yaratıcıları karşısında vücut ve başlarının eğik olması, kökleri de ağız mesabesinde olan nebatatın devamlı bir şekilde secde şeklinde olmaları gibi namaz, yaratılan tüm canlıların ibadet usullerini özetlemektedir.³⁷³

Dua, bireysel bir ibadettir. Dua kişinin ana dili ile yapılabilir. Fakat namaz, umumi, kollektif bir ibadettir. Diğer Müslümanların da ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır. Bireysel olarak namaz kılınabilir fakat tercih cemaatle kılınandadır. İslam yalnızca bir millet için gelseydi, gelmiş olduğu milletin diliyle tabiki de namaz kılınabilirdi. Fakat cihanşümul olan İslam dininin ihtiyaçları çok farklıdır. Hamidullah Müslüman bir Türk'ün Çin'e gittiğini ve Çince bilmediği düşünüldüğünde, o dili anlamadığı için namazlarını kaçırma ihtimalinin olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla tüm Müslümanların anlayabildiği ortak bir dil kullanılması elzemdir.³⁷⁴

Müslümanlar namaz kılarken Arap dilini kullanırlar. Bu duruma bakıldığında Hz. Peygamber'den günümüze kadar Arap olsun veya olmasın tek bir kelime bile

³⁷² Ayday, Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları, 154-156.

³⁷³ Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 67.

³⁷⁴ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber Devrinde İctimai Hayat" *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 4/39(Mayıs 1963), 2.

Arapça bilmeyenler dahi namazlarını bu şekilde kılıyorlardı. İslam'ın evrensel din oluşu, Kur'an'ın da Allah keliması oluşu dolayısıyla bir ülke ve bir bölgeye has olmayışı, bir dilde ifade edilen kelimeyle başka dillerdeki karşılığını bulmanın zor olması, Kur'an ve hadis dilinin Arapça olması, Müslümanlar açısından saygı görmüş olması, Kur'an'ı hatasız bir şekilde tercüme etmenin imkânsız olması vb. sebeplerden dolayı tercüme ile namazın kılınamayacağı kanaatindedir. Hiçbir Müslüman Kur'an'ın aslına göstermiş olduğu saygıyı tercümelerine gösteremez. Çünkü tercümeye bakıldığında Allah'ın koruduğu Peygamber'in getirdiği bir kitap olmaktan çıkar. Yanılma ihtimali olan biri tarafından yazılmış olur. Hamidullah bu meseledeki tartışmaların iyi niyeti taşımadığını söylemiştir. Hamidullah bu konuya duygusal açıdan da bakmaktadır. Ahzap suresinde geçen Hz. Peygamber'in hanımları için "müminlerin anneleri" ifadesinden Havva çıkarılarak Arapçanın tüm Müslümanların ortak ana dili olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla kendi ana dilinde namaz kılmak için hangi kişi herhangi bir itirazda bulunabilir? Kur'an dili Arapça olduğu için Hamidullah Arapçaya çok önem vermiştir. Her Müslümanın sosyal görev bakış açısıyla Kur'an'ı okuyacak kadar Arapça bilmek zorunluluğu olduğunu söyler. Hamidullah sonuç olarak istisnai bazı durumlarda tercüme ile namaz olabilir düşüncesindedir. Fakat bu mutlaka geçici bir süre ile sınırlı olmalıdır. Namazda okunacak olan sureleri ezbere bilen Müslümanlar, kesinlikle Arapça okumalıdır. Fakat ezbere bilmeyenler ezberleyinceye kadar tercümeleri okuyabilirler.³⁷⁵

2.10.3. Zekât, Cihat ve Oruç İbadetine Farklı Bir Bakış

Zekât devlete ödenen bir vergidir. Zekât terimi Batı'da sadaka kelimesi ile tercüme edilir, fakat Hamidullah, dinî vergi kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Çünkü kendisine göre sadakada herhangi bir mecburiyet yoktur. Fakat zekâtta hem bir mecburiyet var hem de devlet zekât vermeyenlere karşı zor kullanma hakkına sahiptir. Hamidullah'a göre zekât iyiliksever kişilerin takdirine bırakılmış bir sadaka değildir. Tahsil zamanları ve tarifesi belli olan bir vergidir. Ticaret malları, ziraat mahsulleri, otlaklardaki hayvanlar, maden işletmeleri ve biriktirilmiş paralar, verginin başlıca konularıdır. Hz. Peygamber ve halifeler dönemine bakıldığında tüm vergiler zekât adıyla isimlendirilmiştir. Kur'an zekât ibadetini farz kılarken peyderpey bir yol çizmiştir. Kur'an, vergiler için üç anlamdaş kelime kullanmıştır: sadaka, zekât ve hak.

³⁷⁵ Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 140-142.

Kişinin isteye bağlı verdiği sadakayı bunlardan ayrı tutmak için infak kavramını kullanmıştır.³⁷⁶

Yardımlar hicretten önce sadaka niteliği taşımaktaydı, yani isteğe bağlıydı. Hicretten sonra ise İslam devletinin kurulması ile birlikte, düzenli olan kamu yükümlülükleri ve devlet memurlarının tahsil ettiği vergilere dönüşmüştür. Kur'an, zekâtın sarf edilme yerlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamış fakat tahsil edilecek olan mal ve miktarı belirlememiştir. Kur'an'ın bu kısmı belirlememesinin sebebi, zamanın koşullarına ve toplumun ihtiyaçlarına göre tekrar düzenlenebilmesi için insana dolayısıyla devlete bırakılmasıdır. Hamidullah delil olarak Hz. Ömer'in getirmiş olduğu farklı uygulamaları göstermiştir. Olağanüstü durum ve zamanlarda vergi miktarlarında artış olacağı gibi ek vergi getirilebilir, demiştir. Devletin bütçesi ve harcamaları ile alakalı temel kuralları açık bir şekilde belirten tek kutsal kitap Kur'an'dır. Hamidullah zekât toplamakla görevli olan memurların sınıfına, devletin idari kadrosunda olan askerî ve sivil memurların tümünü dâhil etmektedir. Bu sınıfa hesapların tasfiyesini, vergilerin muhasebesini, harcamaları denetleme işlemleri yapan tüm kişiler dâhil edilmiştir. Hamidullah bu işlerde görev yapan gayrimüslimlerin de bu kısımda olduğunu söylemiştir.³⁷⁷

Kur'an'da zekât verilenler içerisinde “gönülleri ısındırılacak olanlar” (Müellefet'ül-kulüb), Hamidullah'a göre devletin gizlilik gerektiren işlemleri esnasında ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır. Yani paranın bu kısmı “örtülü ödenek olarak” geçmektedir. Hz. Ömer bilinenin aksine İslam'ın gayrimüslim olanların dostluğuna ihtiyaç duymadığı gerekçesiyle Kur'an'ın bu hükmünü kaldırdığı görüşüne şiddetle karşı çıkmıştır. Buradaki uygulama, bir kişiye mahsustur. Bu ayetin hükmünü kaldırdığını düşünen kişiler, onun tasarrufları altındaki hikmeti anlamamışlardır. Buna ilaveten Hamidullah, gayrimüslimlere zekâttan pay verilebilir görüşündedir. Delil olarak da Hz. Ömer'in fakir durumda olan Yahudi ve Hristiyanlara devlet bütçesinden ödeme yaptığını gösterir ve zekât verilenler içerisinde “boyunduruk altında bulunanlar” sınıfına da savaşta esir olanların ve kölelerin dâhil olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde savaş esirleri hususunda Müslüman

³⁷⁶ Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 146.

³⁷⁷ Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 146.

ve gayrimüslim ayrımı yapılmamaktadır. Delil olarak ise tarihteki uygulamaları göstermektedir.³⁷⁸

“Ağır borç altında bulunanlar” grubunun yalnızca yoksullar olmadığını, bilakis zengin olup yangın, sel vb. doğal afetlerden büyük zarar görmüş kimseleri de kapsadığını belirtmektedir. Böyle kimselere devletin bütçesinden borç tanınmıştır. Hz. Ömer bu şekilde uygulamalarda bulunmuştur. “Allah yolunda” kavramının da İslam için yapılacak tüm savunma ve hayır işlerini kapsadığını söylemiştir. Dolayısıyla hastanelere, okullara, camilere yapılacak yardımların, ordunun her türlü gereksinimini karşılamanın ve ülke savunması amacıyla tesislerin kurulması vb. tüm harcamaların bu gruba dâhil olduğunu söylemektedir. “Yolculuk yapan kimse” cümlesi Hamidullah’a göre yolculuk yapan yabancı kişilere misafirperver davranmaktır anlamına gelir. Dolayısıyla turist olarak ülkeye gelen yabancılar için yararlanacakları her türlü çalışma ve faaliyeti kapsar. Köprü, konaklama, yol yapım bakım ve onarım, yollardaki güvenliğin sağlanması, yolcular için bir takım sağlık önlemlerinin yerine getirilmesi vb. pek çok hizmeti kapsamaktadır.³⁷⁹

Hamidullah’a göre Kur’an’daki cihat kelimesi yanlış tercüme edilmiştir. Cihat kelimesi mutlak olarak savaş anlamına gelmez, bu kelime gayret ve mücadele ifade eder. Bu mücadelede para ile dil ile hayatı Allah için feda etmek ile ve farklı barışçıl yollarla olmaktadır. Savaş yasalarına bakıldığında Hamidullah’a göre düşmanı öldürmek de bu yasaların içerisinde. Cihat sanılanın aksine çok daha geniş anlam içerir. Kişinin benliği ile olan mücadelesi cihadın kapsamı içerisine girer. Hamidullah İslam’ın serbest bir şekilde yayılması için başlatılan savaş, misilleme ve savunma savaşı ile zulme uğrayana yardım ve sevgi göstermek için açılan savaş, İslam hukukuna göre hepsi meşrudur. İslamda ki savaşın kutsal olması Hamidullah’a göre Allah yolunda tüm dış amaç ve gayelerden sıyrılmayı gerektirir, bunun dışında kalan her savaş yasaktır.³⁸⁰

Bunun yanında Müslümanın hayatı bütünüyle kutsal kılınabilir hatta bu şekilde olmalıdır. Gösteriş için oruç tutmak, namaz kılmak, takva değil aksine egoya tapmaktır. Diğer yandan Allah için insanın görevlerini güzel bir biçimde yerine getirmek maksadıyla lezzetli bir yemek yemesi, hatta emredilen evlilik sorumluluğunu

³⁷⁸ Ayday, *Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları*, 146-147.

³⁷⁹ Ayday, *Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları*, 147-148.

³⁸⁰ Ayday, *Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları*, 149-150.

yerine getirme maksadıyla eşle birlikte olması, Allah katında gereksiz bir iş olmamıştır. Namaz kılmak oruç tutmak nasıl ibadetse bu sayılanlar da kutsal bir davranış hükmündedir. Dolayısıyla Allah yolunda yapılan savaş bu manada kutsaldır. İslam da zor kullanarak dine sokmak ve bunun için savaşmakta kesinlikle yasaktır. Hamidullah'a göre İslam da hususi savaş yoktur. Savaşı ancak merkezi hükümet ilan eder veya sona erdirebilir.³⁸¹

Niçin oruç tutarız, sorusunu yönelten Hamidullah bu ibadeti şu şekilde açıklamaktadır:

Manevi Faydası: Hamidullah'a göre Müslüman birisi oruçlu olunca kötülüklerden uzak durur ve utanç hisseder. Çünkü oruçlu kişiye oruç, daima Allah'ı hatırlatmaktadır. Fenalıktan uzaklaştırır ve hayırlı işlere sevk eder. Bununla beraber ibadetlerin de hazzını tattırır. Orucun pek çok faziletleri vardır fakat en düşük derecesi fecir vaktinden akşama kadar yemek ve içmekten, keyif verici şeylerden uzak durmaktır. Orucun kemal derecesine baktığımızda kişinin şehvi fiillerden şeytani fikirlerden ve yabani sözlerden sakınmasıdır. Eğer oruçta bunlar gözetilmezse, yoksulluk sebebinden dolayı aç olan kişi ile oruçlu kişi arasında herhangi bir fark söz konusu olmaz. İkisi de çok farklı şeylerdir.³⁸²

Maddi Faydası: Talebeler belirli aylarda okula giderler, sonrasında dinlenmek için yaz tatiline çıkarlar. Aynı şekilde memurlar haftanın altı günü çalışırlar, yedinci günü hafta tatili yaparlar. İnsan ise tüm gün dimağıyla bedeni ile çalışır, akşam olunca da taze ve yeni kuvvetler elde etmek için uyur. Otomobil, tren ve uçak gibi aletlerin bile dinlenmeye ihtiyacı olur. O halde bağırsaklarımızın ve midemizin de istirahate ihtiyacı olması gayet doğal ve makul bir şeydir. Modern tıbbı baktığımızda o da bu sonuca varmıştır. İsviçre'de ve Almanya'da pek çok doktor, çeşitli kötü hastalıkları, hastayı susuz veya aç bırakma suretiyle tedavi etmektedirler. İnsanın iklim, hava ve su değişimine ihtiyacı vardır. Batı Avrupa'da yaşayan zenginler her senenin bir ayında, yazlığa giderler. İnsanın kimi zaman durağan yaşam tarzını değiştirmesine ihtiyaç vardır. Bu da bir çeşit dinlenme sayılır. Çiftçilerin tarlalarını nadasa bırakmaları buna örnektir. Bu sebepten dolayıdır ki oruç, devamlı olarak tutulmaz. Senede yalnızca bir ay tutulmaktadır. Tecrübe edilmiştir ki insan devamlı bir surette oruç tutsaydı, bu

³⁸¹ Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 150-151.

³⁸² Muhammed Hamidullah, "Niçin Oruç Tutarız?", çev. Osman Keskinoglu, *Diyanet İşleri Reisliği 1960 Yıllığı* 8(1960), 9.

kendisi için âdet haline gelirdi. Orucun temel gayesi ise ihtiyatları bozmaktır. Dolayısıyla bu çeşit oruçtan herhangi bir fayda gelmez. Orucun diğer bir maddi faydası ise askerî alandadır. Muhasara durumunda olan bir asker, içecek ve yiyecek bulamaz. Tüm gün hatta geceleri dahi savaşmak durumunda kalabilir. Bir senenin bir ayında oruç tutan, geceleri ise uzun teravîh namazı kılan bir asker, savaş zamanında tahammüle ve sabır göstermeye önceden alışmış olur. Böylece oruç tutmayan askerden daha dayanıklı olur.³⁸³

2.10.4. Çağdaş İslam Düşüncesinde Hilafet ve Evrenselliği Gerçekleştirme Yolları (Evrensel Halifelik Kurumu)

Tarihte hilafet konusunda yöneticinin nasıl seçileceği değişiklik göstermektedir. Toplumların içinde bulundukları koşullara göre yönetim şeklinin farklılaşması, Hamidullah'a göre gayet doğaldır. Hamidullah'ın çıkarımına göre İslam'ın uygun gördüğü yönetim şekli seçime dayalı ve krallık yönetim şekillerinin karışımıdır. İmparatorluk; pek çok çeşitteki milletlerin farklılıklarıyla beraber bir arada hayatlarını sürdürdüğü, devamlı bir şekilde etkileşimde bulundukları, yöneticilerinin ise geniş sınırlara hâkim olduğu yönetim şeklidir. Fakat İslam âleminin son imparatorlukları olan Osmanlı ve Babürlerin yıkılmasıyla, ulus devlete dönüşmüştür. Müslüman olan yöneticilere devlet hukukunda İslam hukukunu uygulaması, idare ve siyasette İslam'ın idari ve siyasi ilkelerini, iktisatla alakalı kararlarında, İslam iktisadının ilkelerini, eğitimde İslam'ın eğitim sistemini, Hz. Peygamber'in rehberliğini merkeze alarak ulus devlete geçiş sürecini inşa etmelerini önermiştir. Bununla birlikte Müslümanlara meydana gelen durum karşısında yönetim şeklinde değişikliğin olabileceğini, aslolan şeyin İslam yönetim ilkelerinin uygulanması olduğunu açıklamaktadır. Böylece İslam ülkelerinin yönetim şekli konusunda önlerini aydınlatan bir yol göstermiştir. Bu geçiş aşamasındaki değişimin şekline takılmanın mantıklı olmadığı, dikkat edilmesi gerekenin yöneticinin İslam esaslarına uygun davranıp davranmadığı konusudur.³⁸⁴

Hamidullah'ın bu konudaki ikinci önemli hususu İslam ülkelerinin her ne kadar ulus devlet sürecine girmiş olsalar da Müslümanlar, İslam'ın isteği üzerine ulus devletler üstü kurumların meydana getirilmesine yönelik gayret sarf etmelidirler.

³⁸³ Hamidullah, "Niçin Oruç Tutarız?", 10-11.

³⁸⁴ Macit, *Muhammed Hamidullah Modern bir Müslüman Âlimin İlmi Portresi*, 837.

Hamidullah'ın bu konuda sunmuş olduğu teklif, yüksek hilafet konseyidir ve bu konseye göre evrensel halifelik yoktur fakat Müslümanların dünyanın her yerinde “tek bir devlet formu”na geçiş yaptığı zamanımızda, Müslüman olan ülkelere sunulan önemli tekliftir. Farklı dinlerin bir arada yaşadığı ülkelerden Müslümanların diğerlerinin farklılıklarından dolayı çatışmak yerine, ortak bir paydayı büyütüp geliştirme teklifini sunar. Yüksek Hilafet Konseyi'nin evrensel değil bölgesel alınganlık ve rekabetlerden uzak durarak, Müslüman olan devlet başkanlarının toplanarak oluşturacakları bir sıra ile başkanlık yapacakları müessesedir. Dolayısıyla konseyde Şîî, Sünnî, Kureyşî, Kureyş soyundan gelmeyen tüm Müslüman devlet başkanları bulunacaktır. Hamidullah'ın sunmuş olduğu yüksek hilafet konseyi, bir buçuk asır öncesinde başlayıp, günümüzde çok daha fazla ihtiyaç duyulan idealin, çağdaş İslam düşüncesinde “İttihad-ı İslam” söyleminin yansımasıdır. Hilafet Konseyi'nin ilk adımı Uluslararası Fakihler Cemiyeti'dir. Bu cemiyetin İslam'ın ittihat düşüncesine dayalı dünya düzeni teklifidir. Bu düzen sadece bir inanç düzleminde değildir. Kıyas ve icmanın kurumsallaştırılmasını da ele almaktadır. Bu iki kurum, Müslümanlar açısından dinî bir zaruret ve ihtiyaç olan hilafetin gerçekleşmesi için pratik çözümler üretir. Müslüman ülkeler adına çığır açmaktadır.³⁸⁵

Evrensel Halifelik Kurumu ise iman birliği, namaz sırasında aynı yöne yani kibleye doğru yönelme, hac zamanında aynı zaman ve yerde buluşma gibi İslam'ın evrenselliği gerçekleştirme vasıtaları bulunmaktadır. Bunlarla beraber evrenselliğe ulaşmak adına İslam çok özel olan bir kurumu elinde tutmaktadır ki bu kurum evrensel halifelik kurumudur. Hz. Peygamber devlet olarak örgütlemiş olduğu cemaatinin içerisinde, maddi ve manevi tüm yetkileri kullanmıştır. Kullandığı yetkilerin tümünü vefatının ardından miras olarak halifelerine devretmiştir. Şöyle bir fark dışında; halifeler Peygamber değildirler, dolayısıyla ilahi vahyi almazlar. Hz. Peygamber ümmet birliğinin gerekli olduğu üzerinde durmuş ve başındaki kişiyi yani halifeyi tanımadan vefat eden birinin, putperest olarak öldüğünü söylemiştir. Cemaatten ayrılan kişi için de cehenneme gider diyerek Müslümanlar arasındaki bütünlük üzerinde durmuştur. Hz. Peygamber ümmetini Allah'ın elçisi sıfatıyla temsil etmekteydi. Onun gelecek nesillere bırakmış olduğu kanun ilahi bir ilhamdandır. Halifeler Allah'ın elçisinin halifesi konumundadırlar. İlahi vahyi almadıkları için yasama konusunda yetkileri sınırlıdır. Hz. Peygamber'in Allah tarafından koymuş olduğu kanunları kaldıramazlar,

³⁸⁵ Macit, *Muhammed Hamidullah Modern bir Müslüman Âlimin İlmi Portresi*, 838.

yalnızca kanunları yorumlar, hüküm verilmemişse bu konuda kanun koyabilirler. Dolayısıyla kanun koyma konusunda halife hiçbir şekilde despot olamaz. Halife sıradan bir vatandaş gibi ülkenin kanunlarına tabiidir. Anayasal başkandır. Bizzat Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu gelenekler, İslam devlet başkanının kanunların üzerinde olmamasını göstermiştir.³⁸⁶

2.10.5. Miraç ve Mucizelere Bakış

Hamidullah'a göre, Peygamberlerin mucize göstermeleri zorunlu değildir. Fakat tarih tüm peygamberlerin mucizelerine tanıklık etmiştir. Hamidullah hadis kaynaklarında belirtilen ve nübüvvetten sonraki dönemde gerçekleşen mucizeleri kabul etmektedir. Fakat eserlerinde mucizeleri müstakil bir konu olarak ele almamıştır. Bunun nedeni olarak da alelade insanların olağanüstü hadiseleri diğer olaylardan ayırması mümkün değildir. Önemli olan şey Hz. Peygamber'in insanlar için örnek olması ve numune insan statüsünde olmasıdır. Amacımız Hz. Peygamber'i yakından tanımak, onun gibi yaşamak onu model alıp hayatımızı bu şekilde idame ettirmektir. Hamidullah'a göre bahsedilen bu şeyler mucizelerden çok çok daha önemlidir. Bunun yanında diğer bazı peygamberlere mucizeler geldiği gibi Hz. Peygamber'e de gelmiştir. Ayı ikiye ayırması, ölüleri diriltmesi bunlardan birkaçıdır. Hamidullah, Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu en büyük ve yüce mucizenin Kur'an olduğunu bildirmiştir. İnsanların vazifesi sürekli mucize görmekten ziyade, kendisine yüklenen emirleri hatasız bir şekilde yerine getirmektir, sünnete uymaktır ve Hz. Peygamber gibi insan olmaya çalışmaktır. O mucizeleri reddetmez, eserlerinde de yeri geldikçe mucizelere yer vermiştir.³⁸⁷

Miraç: Hamidullah'ın miraç meselesi ile ilgili açıklamalarına bakıldığında, dikkati çeken konu Allah'a mekân yakıştırma ve teşbihte bulunmanın sakıncalı olmasından dolayı manevi miracı kabul etmesidir. Özet olarak Hamidullah, isra ve miraç konusunda Kur'an ve hadis bize ne söylerse onu almak, diğer yorumlardan da kaçınmak gerektiğini belirtir. Nasların değerlendirmesinde teşbih içeren kavram ve cümlelerin yorumlanması gerektiğini söylemiştir.³⁸⁸

³⁸⁶ Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 97-100.

³⁸⁷ Uluhan, "20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı", 77.

³⁸⁸ Uluhan, "20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı", 78.

Hamidullah'ın görüşüne göre Müslümanlar, takip edecekleri yol ve yöntemlerini hakikatler ışığında buldukları sürece aydınlığa ulaşabileceklerini savunur. Yine bu çerçevede içerisinde olmak kaydıyla, düşünüp araştırma yapma neticesinde bulunduğu sonuçlarla kişi, mucizeleri inkâr etmez. Fakat mucizeler, Müslümanların gündelik hayatlarında davranışlarına herhangi bir dayanak teşkil etmez. Çünkü mucizeler, peygambere aittir.³⁸⁹

Tarih kitaplarına bakıldığında Hz. Peygamber'e atfedilen pek çok mucizelerden bahsedilir. Hamidullah bunun sebebini, Hz. Peygamber'den önce gelen peygamberler mucize gösterirken, Peygamber'imiz olan Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nasıl mucizesi olmaz, şeklinde inanılan düşüncedir. Mucize peygamberlerin sıkıntı yaşadıkları zamanlarda Allah'ın yarattığı olağanüstü olaylara denmektedir. Sebebini bilmesek dahi mucizenin bizzat kendisi anormaldir. Hamidullah'a göre ayın yarılmaması anlatımında söylenen ön ve arka bilgilere bakıldığında; ayın içinde olan bir sarsıntı ya da patlama veya gök cismi ile çarpışması neticesinde pekâlâ ay ortadan ikiye bölünebilir. Bu olay tam da Hz. Peygamber'in çok ihtiyaç hissettiği bir sırada meydana gelirse, Hamidullah buna mucize demektedir. Allah nazarında bakıldığında, onun için hiçbir şey mucize statüsünde değildir. Bu şeyleri statüde sayan yalnızca insanlardır. Hamidullah'a göre mucize, insanlar arasında görecelik arz eder. İnsanlar mucizelerin meydana getirdiği etkisi bakımından üç gruba ayrılırlar:

1-Mucizelere ihtiyaç duyan insanlar.

2-Mucizelere ihtiyaç duymayan insanlar.

3-Açık mucizelere şahit olduğu halde, ikna edilemeyen insanlar.³⁹⁰

Hamidullah'ın kategorize ettiği bu gruptan yola çıkarak mucizelerin insanlara sağlamış olduğu faydaların ne kadar sınırlı olduğu görülmektedir. Hamidullah peygamberlerin göstermiş oldukları mucizelerin hepsine inanmakla beraber, önemli olan şeyin ilahi öğretiyeye tamamıyla inanmak olduğunu söylemektedir. Mucizeye bakıldığında, mucize bir açılım, cebir ve zor araçtır. Zoraki olan itaat, teslimiyet, çok bir değer ifade etmez. Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki Hz. Peygamber'in insan olması dolayısıyla, sebep-sonuç ilişkisi içinde göstermiş olduğu gayret ve emeği bilip

³⁸⁹ Rümeyza Güneş, *Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 20.

³⁹⁰ Çerçibaşı, *Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri*, 47.

öğrenmek, Allah'ın faydalanması amacıyla ona vermiş olduğu mucizeleri bilmemizden çok daha faydalı ve insanlık için öğretici mahiyettedir. Hz. Peygamber'in bize bırakmış olduğu ilahi tebliği ve öğretimi, insan olmamız dolayısıyla, bize hitap eder ve bizimle çok daha fazla ilişkilidir. Hz. Peygamber'in bu uğurda kullanmış olduğu yöntemi meydana çıkarmak karşısında mucizeler, ikinci planda kalmaktadır. Mucizenin nasıllığı ve nerede meydana geldiği önemli değildir. Mucize tamamıyla ruhi-manevi alanda meydana gelmiş bir olaydır. Bu olay, tasavvufî manada açıklanmalıdır. Turistik ve coğrafi bir gezi olarak açıklanması doğru değildir.³⁹¹

Hamidullah'a göre miraçla alakalı anlatımlar konusunda seçici olunmalıdır. Çünkü bu konuyla ilgili en az 45 kişi tarafından nakledilen rivayetler bulunmaktadır. Kur'an'da geçen "el-Mescidü'l-Aksa" uzaktaki mescit anlamıyla bu mescidin Filistin'de olmadığını, gökyüzünde Hz. İbrahim'in dayandığı "el-Beytu'l-Ma'mur" olduğunu söylemektedir. Genel ittifaka bakıldığında, miraç yolculuğu Mescid-i Aksa'da yapılmıştır. İsra suresinde de ismi geçen çevresi mübarek olan mescit, el-Mescidü'l-Aksa'dır. Hamidullah'ın ise bu ittifaka katılmayıp, miracın yalnızca ruhani meydana geldiğini ifade etmesi sebebiyle, küfre kadar varan ağır eleştiriler almıştır. Eleştirilecek yönleri olsa dâhi, tüm hayatını İslam'a hizmet için harcayan, Peygamber'imizi samimiyetle örnek almaya çalışan böyle bir ilim adamına hakaretlerde bulunmak, hiçbir şekilde doğru değildir. Hamidullah, bu eleştirilerden rahatsızlık duymuştur dolayısıyla konuyla alakalı açıklamalarda bulunmuştur.³⁹²

Miracın birçok dinin aksine Allah ile bütün olması, insanın ulûhiyete ulaşması gibi bir mahiyeti yoktur. İslam Allah'a saygıyı ve Allah'ı tüm şeylerden üstün kabul etme inancını tevazu, hayâ ve edep duygularını vazetmiştir. Dolayısıyla insan, yalnızca Allah'a doğru çıkıp yükselmiştir, hululü yani onunla iç içe olup kaynaşmanın mümkün olmayacağı bilinmektedir. İslam'da kişi Allah'a her ne kadar yaklaşırsa yaklaşıp her zaman ulûhiyetin uzağındadır. Hamidullah, her bireyin mizacının farklı olmasından dolayı miraç konusunda tek bir cevabın tüm insanları aynı düzeyden ikna ve tatmin etmemesinin gayet doğal bir durum olduğunu belirtmiştir. Miraçla ilgili farklı bir soruda miracın uyku esnasında mı yoksa uyanıkken mi meydana geldiği meselesidir. Hamidullah ruhen gerçekleştiğini düşünmektedir. Miracı maddi bir faaliyet olarak gören kişilere karşı hürmet beslemekle beraber, Allah'ın her zaman her

³⁹¹ Çerçibaşı, *Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri*, 48-49.

³⁹² Çerçibaşı, *Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri*, 49-50.

yerde hazır ve nâzır olduğunu söyleyen sıfatlarına aykırı olduğunu düşünmüştür. Konuyla alakalı farklı görüşlerin bulunması hasebiyle, bu konuda Müslümanların birbirlerini “ehl-i sünnetin dışına çıkma” veya “sapıklık” gibi kelimelerle itham etmelerinin uygun olmadığını düşünür. Hamidullah'a göre böyle bir şeye gerek yoktur. Çünkü bu görüş ve açıklamaların hiçbirisi Hz. Peygamber'den gelmez. Hamidullah bu konudaki tartışmaları beyhude bulmaktadır. Miraçta önemli olan husus, manevi açıdan istifade sağlamasıdır.³⁹³

Hamidullah miraç mucizesini araştırırken, bu araştırmanın kendisini Allah anlayışında irdelemeye de yönettiğini belirtmiştir. Hamidullah, Allah'ı tasvir etmek aynı zamanda insanlara Allah'ı anlatmak için dilin bütün imkânlarından yararlanılması gerektiğini savunur. Kur'an, bu konuyla ilgili kullanılabilecek mecaz ve benzetmeleri çok daha ileriye götürmüştür. Allah'ın melik ismi hasebiyle hükümdar olması gerekir. Dolayısıyla hazineleri, orduları, ülke veya hükümdarlığa sahip olması, tahtının ve sarayının bulunması gerekir. Hamidullah'a göre Kur'an'da bu şekilde mecaz ve benzetmelerin olması, onun mubah olmasını gösterir. Hamidullah'a göre mümkün olmayan birçok şeyin saygı sınırları çerçevesinde kalması zorunluluğu bulunmaktadır ve Allah'ı nasıl tasvir ediyorsak, miracı da aynı şekilde tasvir etmemiz gerekir.³⁹⁴

2.10.6. Köleliğe Farklı Bir Bakış

Hamidullah, bilinenin aksine köleliğe farklı bir pencereden bakmaktadır. Ona göre köleler ne cezalandırma yolu ne de ekonomik kaygılar ile kişilerden yararlanılmaya çalışılan savaş ganimetidir. Kölelik müessesesi, düşkünlerin barındırılıp durumlarının düzeltildiği, insanlığa hizmet eden bir ıslah evidir. Hamidullah bu konuda tek bir kişi bile kalsa aynı şeyi savunacağını belirtmiştir. Düşkün olan kişilerin halleri burada düzeltilir, maddi ve entelektüel anlamda kendilerini geliştirmeleri için imkânlar sağlanır, sonrasında da özgür olmaları için sahiplerine birtakım yükümlülükler verilir. Kanunun belirttiği belli bilgi ve kültür seviyesine ulaşan köleler, istedikleri takdirde hürriyetlerini geri alabilirler. Kur'an ise kölelerin özgürlüklerine kavuşabilmeleri için yalnızca tavsiyelerde bulunmamış, İslam hükümetlerini her sene devlet bütçesine köle azadı için fon ve ödenek koyma zorunluluğu getirmiştir. Ek olarak Kur'an, köleler ile alakalı “zorunlu azat etme”

³⁹³ Kanbur, *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*, 48-54.

³⁹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 120-124.

kuralını da getirmiştir. “...Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve cariyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah’ın size verdiği maldan da onlara verin...”³⁹⁵

Köle birinin Müslüman olması durumunda, hâkim; Müslüman olan köleyi azat etmesi için köle sahibine yükümlülük getirmektedir. Böyle bir durumda köleye meslek kazandırıp kazanç elde edebilme imkânı sağlanır. Buradaki amaç, hürriyetine kavuşması için belirli olan bedeli sahibine ödemektir. Böylece köle çalışarak para biriktirir. Kur'an, Müslümanları kölelerini azat etmeleri için teşvik etmektedir. Müslümanların bazı durumlarda, ceza ödeme veya köle azat etme gibi bir hakka sahip olduklarını açıklar. Savaş sırasında karşı tarafta yer alan esirler, İslam ordusuna teslim oldukları ve İslama girdikleri takdirde, hiçbir koşul aranmaksızın özgürlüklerine kavuşmuş sayılırlardı.³⁹⁶

Hamidullah’a göre köleliğin temelinde savaş ve savaşın ortaya çıkardığı sonuçlar yatmaktadır. İslam ordusunda bulunan başkomutan, evrensel nitelik taşıyan veya uluslararası yani karşılıklı iki ülke arasında imzalanan anlaşma olması durumunda ya köleler karşılıksız bir şekilde serbest bırakılırdı, ya da fidye karşılığı ve savaş esirlerinin mübadelesi şeklinde bırakılırdı veya köle statüsüne girmeleri sağlanırdı. Günümüze bakıldığında kölelik kurumu mevcut değildir fakat İslam hukukuna bakıldığında bu uygulamanın meşru sayılmasının sebebi insani ihtiyaca karşılık verebilmesidir. Tüm bunlardan önce, savaşan bir milletin düşmanı olan karşı taraf köleliği kaldırmamışsa tek taraflı olarak köleliğe son verilmesi mümkün olmazdı. Bununla beraber köleler çoğunlukla geçim kaynaklarını, evini, ailesini kısacası her şeyini kaybetmiş, yerlerinden, yurtlarından atılmış insanlar topluluğudur. Kendilerine barınmaları için yer temin edecek ve maddi olarak ihtiyaçlarını üstlenecek olanlar, Müslüman kişilerdir. Hamidullah’ın kanaatine göre “Kendilerini ıslah etmeyi kabul etmeyen ve insanlıktan uzak olan gelenek ve alışkanlıklarını sürdürmekte kararlı olan topluluklar, günümüzde de mevcuttur. Acaba böyle bir toplumun yanlış olan davranışlarını peyderpey görmelerini sağlayacak, daha gelişmiş ve güvenli bir ortam sunmak suretiyle, zoraki de olsa böyle insanları doğru yola iletmek gerekmez mi?” demiştir. Hamidullah’a göre böyle toplumlarda zulmün artması, birtakım kimselerin doğuştan getirmiş oldukları bazı özellikleri sebebiyle dışlanıp dokunulmaz olarak ilan

³⁹⁵ en-Nûr 24/33.

³⁹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 574.

edilmesi, ırk, dil ve renklerinden dolayı zorbalığa uğraması vb. gibi insan haklarına tacize giren pek çok fiil çözülmesi gereken sorunlar olarak meydana çıkar. Hamidullah daha da ileri giderek günümüzde bu tür insanlık dışı akıl almaz uygulamalar halen mevcutsa, bunları önlemek amacıyla “uluslararası kuruluşların gözetmenliğinde kölelik kurumu” oluşturulmasını önermiştir.³⁹⁷

SONUÇ

20. yüzyıl âlimi olan Muhammed Hamidullah, öğrenmeye çok meraklı ilmî alanda kendisini sürekli geliştiren, Hz. Peygamber’in hayatını yazmakla kalmayıp uygulama konusunda da örneklik teşkil eden, Hindistan’da doğmuş bir âlimdir. Kendisi pek çok açıdan özellikle ilahiyat alanında ilgileri üzerine çekmiştir. Hamidullah’ın uyguladığı yöntemler daha önce görülmemiş bir statüdedir. Hamidullah tarihi bilgilerin peşinde körü körüne koşmak yerine, sebep-sonuç ilişkisi içinde olayların neticelerini gün yüzüne çıkarıp Müslümanların davranışlarında izleyecekleri kaideleri belirlemiştir. Klasik siyer kitaplarından farklı olarak menkıbevi anlatımı ele almamış, objektif, günümüz entelektüellerin anlayabileceği bir üslupla ilk verilere dayanan bilgiler sunmuştur.

İslam’ın gelmesiyle meydana gelen kurumlar, İslam’ın adalet, devlet, hukuk, fen, siyaset gibi meselelerini ele almış, tıp bilimi, ekonomi, askerî sistem ve benzeri pek çok konulara değinmiştir. Dönemin medeniyetlerini siyasal bir incelemeye tabi tutmuştur İslam karşısındaki görüş ve tavırlarına yer verilmiş, *İslam Peygamberi* kitabı tamamen analiz üzerine yazılmıştır. Sentezci bir âlim olması hasebiyle, eserlerindeki bilgiler hem klasik siyer kaynaklarına hem de Batı’nın bilimsel çalışmalarına dayanmaktadır. Hamidullah’ın ilmî dikkati, sade üslubu, eserlerini devamlı yenilemeye tabi tutması kalıcılığını arttırmıştır. Eserleri sayesinde ilahiyat alanında dinî yayıncılık usul ve akademik çalışmalar açısından gelişmeler kaydedilmiştir. Yalnızca İslam âleminde değil tüm dünyanın görebileceği en büyük araştırmacılar arasındadır. Kaleme aldığı eserler, İslam tarihi alanında araştırma yapanlar için vazgeçilmez bir kaynaktır. Özellikle tarihi olayları değerlendirmede kullanmış olduğu metotlar, alanında ilk olma özelliği taşır. Şahsi gözlem metodunu kullanarak araştırmalarda bulunması buna örnektir. İlk kaynaklardan almış olduğu bilgileri

³⁹⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 575.

numaralandırarak numaralı paragraf sistemini uygulanmıştır. Siyer anlatımında harita ve krokilerden faydalanmış, krokilerde günümüzdeki üniversite havaalanı ve benzeri yerleri göstererek bölgede incelemeler yapan kişilere anlama konusunda kolaylık sağlamıştır. Bilimsel metotlar kullanarak din ve bilimin birbirlerinden ayrılmaması gerektiğini ortaya koymuştur. Tümdengelim yöntemini kullanmış, tarihi olayları anlamada çağdaş kavramlara yer vermiştir. Etimolojik tahliller yapmış, devrin sosyal yapısını sosyolojik olarak ortaya çıkarıp yorumlamıştır. Çok boyutlu değerlendirmelerde bulunup Doğu ve Batı çatışmasının üstünde bir bakış açısıyla siyeri ele almıştır. *İslam Peygamberi* eseri başta olmak üzere tüm eserlerinde en göze çarpan farklılık Hz. Peygamber'in hayat ve mücadelesinde onun mucizevi yönünden ziyade insani boyutu ve öğretisini öne çıkarmak olmuştur. Klasik siyer kitaplarında Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar mucizeler ışığında anlatılmasına karşı gelmiş, eserlerinde böyle bir anlatıma yer vermemiştir. Hamidullah'ın siyere getirmiş olduğu başka bir yenilikte manevi hayat ile maddi güç arasındaki ilişkiye vurgu yapmasıdır. Hamidullah'a göre bu iki kavram birbirleri için feda edilmesi mümkün olmayan kavramlardır. Eğer kişi bu kavramlar arasındaki dengeyi iyi kurarsa, hakikate bu şekilde ulaşır. Kişiler bu iki yönüne eşit bir şekilde özen göstermelidir. Hamidullah tebliğ görevinin kültür görevi olarak bizzat devlet eliyle yapılması gerektiğini savunmaktadır. Kendisi devletin organları olan yasama, yürütme, yargı organlarına ek olarak dava kavramını da eklemiştir. Bu uğurda gençlerin yetiştirilmesi gerektiğini savunur. Namaz ve oruç ibadetinin maddi yönünde olduğunu söylemiş, zekât ibadetini Müslümanların devlete ödemekle sorumlu oldukları zorunlu bir vergi olarak görmüştür. O dönemde postliminium uygulamasının olduğuna değinir. Bu uygulamaya göre, Hz. Peygamber zamanında İslam topraklarında bulunan birinin malı düşman tarafından ele geçirilir ve tekrar Müslümanlar tarafından geri alınırsa, ganimetten sayılmaz ve eski sahibine geri verilir. Hamidullah'ın getirmiş olduğu bir başka modern kavram da sosyal sigorta sistemidir. Bu sisteme göre savaş esirlerinin serbest bırakıldığında ödenen fidye, yaralama veya öldürme olaylarında kısas yerine kan diyeti getirilerek Sosyal Sigorta kurumu oluşturulmuş, böylece kimseye ağır yükümlülükler bırakılmamış, kendi aralarında ödenek toplanmıştır. Hamidullah'ın Hz. Peygamber'in hayatından hareketle ortaya koymuş olduğu başka bir bakış açısı da özel kölelik sistemidir. Kendisi köleliğin kötü bir şey olmadığını, kendi temel ihtiyaçlarını karşılayamayan kişilerin kölelik sistemiyle başkası tarafından ihtiyaçlarının karşıladığını, bu sistemde iş sahibi olan kölelerin, ücretlerini biriktirerek hürriyete

kavuşabileceklerini öngörmüştür. Bir başka konuda Hamidullah Hz. Peygamber döneminden sonra meydana gelen halifeliğin günümüzde mümkün olmayacağını, bunun yerine evrensel halifelik kurumunun meydana getirilmesine öngörmüştür. Buna göre Müslümanlar arasındaki farklılıklar gözden geçirilerek ortak bir paydayı büyütüp bunun etrafında tüm Müslüman ülkelerin devlet başkanlarının sırayla başkanlık yapacakları bir sistem oluşturulmalıdır. Bu çalışmada 700'ü geçkin eseri bulunan, kendine has metotlarıyla siyere farklı bir bakış açısı sunarak Hz. Peygamber'in hayatını ve mücadelesini günümüz insanının anlayabileceği üslup, yöntemle kaleme alan Hamidullah'ın siyer anlatımındaki bakış açısı, kapalı olan pek çok konuyu nasıl açığa kavuşturduğu incelenmiştir. Yüzyıllardan beri bilinen malzemelerden tahkik metoduyla benzeri olmayan bir biyografi yazmıştır. Bu çalışmanın önemi de burada yatmaktadır. Bilimsel yöntemleri Siyere uyarlayan, bu metotlar olmadan Hz. Peygamber'in hayatını anlamanın mümkün olmadığını söyleyen ilk âlimdir. Dolayısıyla ortaya koymuş olduğu *İslam Peygamberi* eseri araştırma ve incelemelere tabi tutulmalıdır. Biz de çalışmamızda Hamidullah'ın eserlerinin yukarıda saymış olduğumuz noktalarını ortaya çıkarmayı amaçladık.

KAYNAKÇA

- Acar, Saadettin. “Hakkında Söylenenler”. *Muhammed Hamidullah’ın “İslam Peygamberi” Eserinin Siyer İlmine Katkıları* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011).
- Adıgüzel, Adnan. "Günümüzde Siyer Anlatımında Öne Çıkan Dört Eserin Üslup, İçerik ve Metin Açısından Değerlendirilmesi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 15(Temmuz 2023), 82-112.
- Ahmed, Hurşit. “Hakkında Söylenenler”. Muhammed Hamidullah’ın “*İslam Peygamberi*” Eserinin Siyer İlmine Katkıları (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011).
- Altınay, Ramazan. “Örnek Bir Çağdaş İslam Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamidullah” . *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3(2000), 264-298.
- Apak, Âdem. “Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah”. *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Muhammed Hamidullah Sempozyumu Bursa İl Müftülüğü UÜ İlahiyat Fakültesi* 3(Kasım 2005), 186-195.
- Apak, Âdem. “Muhammed Hamidullah’ın Siyer İlmine Katkıları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1(2004), 51-64.
- Avcı, Casim. “Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (1908-2002)” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003).
- Ayas, Alper. “Muhammed Hamidullah’ın “*İslam Peygamberi*” Adlı Eserinin Siyer İlmine Katkıları”. Muhammed Hamidullah’ın “*İslam Peygamberi*” Eserinin Siyer İlmine Katkıları (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011).
- Ayday, Mehmet Selim. *Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Ayday, Mehmet Selim. "Muhammed Hamidullah'ın Aziz Kur'an Adlı Çevirisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Van İlahiyat Dergisi* 8/12(Haziran 2020), 1-25.
- Ballı, Yunus. “Muhammed Hamidullah’ın Disiplinlerarası Yaklaşımının Yazım Tarzına Tesiri”. *7. Türkiye Lisansüatü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II* (Mayıs 2018), 241-254.
- Berki, Kamil Eşfak. “Muhammed Hamidullah’ın Eserlerinin Bir Kültür Atlası Olarak da Değeri”. *Yedi İklim* 157 (Nisan 2003). Sooooooor 19.

- Birişik, Abdulhamit. “Muhammed Hamidulah'ın Yetiştği ve Oluşumuna Katkıda Bulunduğu Kurumlar”. *Bursa İl Müftülüğü UÜ İlahiyat Fakültesi Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah Sempozyumu* (Kasım 2005), 53-72.
- Chachi, Abdelkader. “Muhammed Hamidullah”. *İslam İktisadi Düşünce Tarihi* 2/59 (2021), 961-972.
- Çerçibaşı, Hale. “Uluslararası Muhammed Hamîdullah Sempozyumu, İstanbul, 16-17 Aralık 2006”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* (Aralık 2006), 173-180.
- Çerçibaşı, Hale. *Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Gölcük, Şerafeddin. “Muhammed Hamidullah: Batı’da Parlayan İslam Yıldızı”. *Yedi İklim* 157 (Nisan 2003).
- Güler, Zekeriya. “Muhammed Hamidullah’ın Kişiliği ve Araştırmaları Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (Haziran 2004), 153-164.
- Güneş, Rümeysa. *Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Haksal, Ali Haydar. “Muhammed Hamidullah Büyük Bir ‘İslam Âlimi’”. *Yedi İklim* 157(Nisan 2003).
- Hamarat, İbrahim. *Çağdaş İslam Âlimi Muhammed Hamidullah ve Fıkhi Görüşleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Hamidulah, Muhammed. “Hz. Peygamber Devrinde İctimai Hayat”. *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/34 (Aralık 1962).
- Hamidulah, Muhammed. “Hz. Peygamber Devrinde İctimai Hayat”. *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/33 (Aralık 1962).
- Hamidulah, Muhammed. “Hz. Peygamber Devrinde İctimai Hayat”. *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/30 (Aralık 1962).
- Hamidullah, Muhammed. *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed*. çev. Ülkü Zeynep Babacan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *İmam-ı Azam ve Eseri*. çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

- Hamidullah, Muhammed. *İslam'a Giriş*. çev. İbrahim Arif Koytak vd. İstanbul: Beyan Yayınları, 219. Basım, 2019).
- Hamidullah, Muhammed. "Dîneverî, Ebû Hanife". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 9(1994), 356-358.
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat". *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/31(Eylül 1962).
- Hamidullah, Muhammed. "Niçin Oruç Tutarız?". çev. Osman Keskinoglu. *Diyanet İşleri Reisliği 1960 Yıllığı* 8(1960).
- Hamidullah, Muhammed. *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Hamidullah, Muhammed. *İlk İslam Devleti*, çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Genel Bir Bakış*. çev. Sinan Edegil. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'ın Doğuşu*. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: Beyan Yayınları, 7, 2018.
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber Gayr-i Müslimlere Nasıl Davrandı?". çev. Suphi Seyf. *İlim ve Sanat*. 7(Mayıs-Haziran 1986).
- Hamidullah, Muhammed. "el-İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri". çev. İsmail Cerrahoğlu. *Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi* 9/1(1961).
- Hamidullah, Muhammed. "Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat -Ebu Musa el-Eş'ari'ye Gönderilen Kazaî Talimatnameler". çev. Fahrettin Atar. *İlim ve Sanat* 23(Ocak-Şubat 1989).
- Hamidullah, Muhammed. "Hicretten Sonra Medine'de Peygamber'in Davranışlarındaki Hoşgörü". çev. Mustafa Aşkar. *Diyanet İlmi Dergi* 31/1(Ocak Şubat Mart 1995).
- Hamidullah, Muhammed. "Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı". çev. Kasım Şulul. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 9/9(2000).
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Muhammed'in (s.a) dinî Şuurunun Uyanışı". *Hilal Dergisi* 4/47(Temmuz 1964).
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kısra'ya Gönderdiği Mektubun Aslı". *Diyanet Dergisi* 8/84-85(Mayıs-Haziran 1969), 169-176.

- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber Zamanında Hadis Tedvini". çev. Nafiz Danışman. *Sebilürreşad* 11/269(Mayıs 1958). 291-292 sooor
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber'in Orduya Güzel Numunesi". *Hilal* 10/117(Haziran 1971).
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber'in Siretinde Anılan Devlet Çeşitleri". çev. Mustafa Varlı. *Diyanet Dergisi* 25/4(Ekim-Kasım-Aralık 1989), 45-66.
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber'in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi". çev. İsmail Yakıt. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6(1986), 211-218.
- Hamidullah, Muhammed. "İslam Peygamberinin Hayatını Öğrenmek Niçin Lazımdır?". *Sebilürreşad* 13/323(Nisan 1961).
- Hamidullah, Muhammed. "Peygamberimizin Hayatında Estetiğin Yeri". *Diriliş Dergisi* 1/1 (Nisan 1960).
- Hamidullah, Muhammed. "Tarihi Tasvirlerle Göre Malazgirt Meydan Muharebesinin Planı". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 2(Ekim 1971, 112-113.
- Hamidullah, Muhammed. "Endülüs'ün (İspanya) Hz. Osman'ın Halifeliği Sırasında – Hicri 27 Yılında Fethi". çev. Selahattin Polatoğlu. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2/1(Haziran 2018), 57-66.
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat: Güzel Sanatlar". *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/36 (Şubat 1963).
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri", çev. Abdullah Aydın. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4(Haziran 1980), 327-345.
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat". *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 3/32(Ekim 1962).
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber Devrinde İçtimai Hayat". *İslamcı Dergiler Projesi Hilal Dergisi* 4/39(Mayıs 1963).
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber ve Sahabe Devrinde Kitabet Sanatı". çev. Yusuf Ziya Kavakçı. *İslam Medeniyeti Dergisi* 2(Ekim 1972), 2-10.
- Hamidullah, Muhammed. *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.

- Hamidullah, Muhammed. *İslam Müesseselerine Giriş*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Hamidullah, Muhammed. “*İslam Peygamberi*”. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Tarihine Giriş*. çev. Ruhi Özcan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam’da Devlet İdaresi*. çev. Hamdi Aktaş. İstanbul: Beyan Yayınları, 8, 2020.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam’ın Hukuk İlmine Katkıları* İstanbul: Beyan Yayınları, 410. Basım, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam ibn Münebbih*. çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Hamidullah, Muhammed. *Sorunlar Sorular ve Cevaplar*. çev. Zahit Aksu. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. "Sahîh-î Buhârî'nin Fransızca Çevirisi Dolayısıyla". Çev. Abdullah Aydın. *Ekev Akademi Dergisi* 6/10(2002).
- İbn İshak (Muhammed İbn İshak). *Siyer*. çev. Sezai Özel. İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.
- Kademoğlu, Mahmud Rifat. “Sağlam Duruşlu Büyükâlim Muhammed Hamidullah”. *Yedi İklim* 157(Nisan 2003).
- Kamit, Maşide. “20. Yüzyılda Hz. Muhammed (sav)’i Anlama Çabası”, (Hz. Peygamber’i Anlamada Farklı Bir Yaklaşım: “*İslam Peygamberi*”). *Muhammed Hamidullah’ın “İslam Peygamberi” Eserinin Siyer İlmine Katkıları* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011).
- Kanbur, Canan. *Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği*. Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kara, İsmail. “Dini Düşünce Tarihimiz Açısından Hamidullah’ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye’ye intikali ve Tesirleri”. Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri İle Muhammed Hamidullah Sempozyumu, Bursa İl Müftülüğü (Kasım 2005), 235-272.
- Karaman, Hayrettin. “Hakkında Söylenenler”, *Muhammed Hamidullah’ın “İslam Peygamberi” Eserinin Siyer İlmine Katkıları* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011).

- Karlığa, Bekir. “Bir Bilim ve İnanç Adamı Muhammed Hamidullah”. *Yedi İklim* 157(Nisan 2003).
- Kavakçı, Yusuf Ziya. “Muhammed Hamidullah: Zamanımızın Dünya Çapındaki Dev İslam Âlimi”. çev. Yusuf S. Müftüoğlu. *Yedi İklim* 157(Nisan 2003).
- Kılıç, Sadık. “Âlim, Zahid, Zarif ve Nahif Bir Can Uçtu Aramızdan: Muhammed Hamidullah...”. *Yedi İklim* 157(Nisan 2003).
- Kur'an Yolu*. Erişim 16 Ocak 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr>.
- Kutlutürk, Cemil. “Yeğeninın Gözünden Dr. Muhammed Hamidullah: Muhammad Saifullah Saheb ile Bir Söyleşi ve Hamidullah'ın Kendisine Gönderdiği Bir Mektubun Neşri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/1 (2019), 207-220.
- Macit, Abdulkadir. *Muhammed Hamidullah Modern bir Müslüman Âlimin İlmi Portresi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Salih Tuğ, M. Kâmil Yaşaroğlu, "Muhammed Hamîdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-hamidullah> (02.07.2022), 531-534.
- Uluhan, Sevim. “20. Yüzyılın Yetiştirdiği Bir İslam Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah ve Din Anlayışı”. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV* (Mayıs 2015), 69-86.
- Sırma, İhsan Süreyya. “O Sünneti Yaşayan Bir Müslümandı”. *Yedi İklim* 157(Nisan 2003).
- Şafak, Ali. “Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (1908-2002) Hayatı, Eserleri, Hakkında Söylenenler ve Bazı Konulardaki Görüşleri”. *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi* 6(2005), 633-663.
- Şenay, Bülent. "Muhammed Hamidullah'ın Eserlerinde Öteki Dinler". *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri İle Muhammed Hamidullah Sempozyumu, Bursa İl Müftülüğü* (Kasım 2005), 206-223.
- Toptaş, Mahmut. “Hamidullah ve Eyfel Kulesi”. *Yedi İklim*, 157 (Nisan 2003).
- Tuğ, Salih vd. “Eserleri”. *Muhammed Hamidullah'ın “İslam Peygamberi” Eserinin Siyer İlmine Katkıları* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011).
- Tuğ, Salih. “Prof. Dr. Muhammed Hamidullah”. *Marife Dergisi* (Bahar 2003).

- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Muhammed Hamidullah’ın Hayatı ve Eserleri”. *Bursa İl Müftülüğü Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah Sempozyumu* (Kasım 2005), 42-52.
- Yaşaroğlu, Kamil. *Muhammed Hamidullah*. Köln: PLURAL Publications GmbH, 2018.
- Yıldırım, Suat. “Üstad M. Hamidullah’dan Kalan Hoş Sada”. *Yedi İklim* 157 (Nisan 2003).
- Yücetürk, Merve. “Muhammed Hamidullah’ın Tarihe Bakışı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilimdalı Lisans Semineri* (2017), 2-54.
- Zirh Coşkun, Betül. *Muhammed Hamidullah’ın Günümüz Fıkıh Problemlerine İlişkin Görüşleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 47.